

QACCESSAA FAYYADAMA AFAANII: QABIYYEE FAARUU

GOOTA DHUGUMAA JALDEESSOO KEESSATTI

DIRRIBACHOO TAMASGEEN

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN

**OROMOOFI BARSII SUUF GAMISAAN GUUTTACHUUF
DHIYAATE**

MUUMMEE AFAAN OROMOO,

OGBARRUUF FOKILOORIITII KOLLEEJJII

NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOOTAA,

JORNAALIZIMIIFI QUNNAAMTII

YUUNIVARSITII FINFINNEE

HAGAYYA 2010/2018

FINFINNE

**QAACCESSAA FAYYADAMA AFAANII:QABIYYEE FAARUU
GOOTA DHUGUMAA JALDEESSOO KEESSATTI.**

DIRRIBACHOO TAMASGEEN

GORSA: ADDUNYAA BARKEESSAA (PhD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOOFI BARSII SUUF GAMISAAN GUUTTACHUUF
DHIYAATE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOKILOORIITII KOLLEEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOOTAA,
JORNAALIZIMIIFI QUNNAATII
YUUNIVARSITII FINFINNEE**

**HAGAYYA 2010/2018
FINFINNE**

Yuunivarsiitii Finifinne

Dhaabbata Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Barsiisuuf guuttachuuf

Dirribachoo Tamasgeen, Mataa duree: Qaaccessa Faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo jedhu irratti qophaa'e sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti gaafatamtoota muummee yookin qindeessaa sagantaa digirii lammaffaa (MA)

Jibsoo

Qorannoo kana keessatti jechoonni haraa akka jiraan beekamadha. Haata'u malee, hiika jechoota kana akka armaan gaditti ta'a. Aggame, hiikti jecha kanaa 'Ixate' ta'a maliif akka jedhamee, bakka itti qaacceffamee argachuu danda'ama. 'Barraaqa' xabataa jechuudha. 'Borojaa' bareeduu guutuu. Camaduu, qotuu. 'Dungulaa' bareeduu guutuu. Dhama'a, ifaajja.' Dhinuu' fayyuu. 'Fullaasaa' kan hin daangofnee 'Kallee' gogaa. 'Koobaa' murteessaa. 'Leeboo' hida jabaataa. 'Lootii' 'waan gurratti kawwatamu 'Marge' Itti tole. Qalaada, jechuun sisoo, qabiyyee koo jechuudha. 'Soosessuu, Faaruuf kakasuu 'Urgufuu' raasuu. 'Ungulaaluu' bitaa, mirgatti sochoosu.jechuudha. (t, 1) kan jedhu kun toora tokkooffaa jechuudha. [] kun immoo jechichaaf xiyyeeffannoo kennamee agarsiisa

Axereera (Abstract)

Qorannoon tokko yemmuu gaggeeffamu kaayyoo mataasaa qaba. Kaayyoo goeroon qorannoo kanaas fayyadama afaanii faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo qaacceessuudha. Qorataanis gooni Dhugumaa Jaldeessoo maliif naannoo Wallaggaa Baha Aanaa Limmuu keessatti maqaan isaa leelifama yaada jedhurraa ka'uun akka qoratuuf isa kakaaseera. Qorannoon tokkos mala ittiin adeemsifamuu qaba. Kunis mala qorannoo akkamtaatti gargaaramuun meshaaleen odeeffannoon ittiin funaaname afgaaffiifi marii gareen. Haaluma kanaan odeeffannoon malleen kanaan walitti qabamee qorannoon kun adeemsifameera. Akkasumas iddattoo akkayyootti tajaajilamuun qorannoon kun gaggeeffameera. Itti fayyadamaa afaanii faruu Goota Dhugumaa Jaldeessoo gama mormuurratti, murtoo kennuurratti, eenyumma isaa ibsuurratti, qabsa'uu irratti, diina fonqolchuurratti, gumaa baasuurratti, misoomaa ilaalchisee, gama hojii irratti, qeequu, injiiffannoo ilaalchisee faaruu kana keessatti argamanis kunis dhimmoota adda addaa ibsuuf kan olaanidha. Isaanis: gama sina barnootattin, gama aadaa, seenaa, duudhaafi safuu hawaasaa ibsuuf akkaataa garaagaraan kan galaniidha. Dhumarrattis dhimmoota fayyadamaa afaanii ergaa faaruu kana keessatti iddoo olaanaa akka qaban beekuun faaruutti gargaaramun barbaachisaa akka ta'e addaan baaasuun argannoo jalatti ka'amaniiru. Gama biraan immoo faaruun gootummaa, daabummaa, aadaafi seenaa uummata tokkoo dabarsuu keessatti shoora olaanaa waan qabuuf kunuunsuun dhalootaaf dabarsuuf barbaachisaadha.

Galata

Jaalatee dandeetiifi humna waaqummaa isaatiin kan na uumeefi kan guddisee, kan bara kanaafi sadarkaa kanaan na gahe jalqabaafi dhuma waan hundaa kan ta'e Waaqayyo koo Gooftaa Iyeesusiin galanni guddaan haa ta'uuf. Itti aansuudhaan, dhaaloota guddisuun kan itti toluufi qorannoo kana yeroon gaggeessu deeggarsa guddaa kan naaf taasise Dr.Addunyaa Barkeessaaf galanni koo dachaadha.

Dabalees, qorannoo kana akkan barreeffadhu jalqabarratti kompuutaraa (Laappitooppii) isaa naaf bite abaa koo obbo Tamasgeen Dhibbisaa kan gargaarsa guddaa naaf godhe galanni koo guddaadha.

Akkasumaas hojjetootaa Biroo Aadaa fi Turizimiifi jaarsoolli Godinaa Wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuu kanneen fedhii isaaniitiin ragaa naaf kennaan ulfaadhaan jedha. Haadha warraa koo Addee Birillee Tesfaayee fi Haadha koo Addee Shittaayee Hayilee warraa akka kaayyoon koo galma ga'uuf gorsa, yaadaafi mallaqaan naa tumsitaan umuriin keessaan utubaa sibilaa naaf haata'u. Obbolaan koo hangafaa hanga quxisuutti mallaqaanis ta'e yaadaan hangaa dhumaatti nabiraa dhaabbatan, hiriyyoota koo hojii qorannoon koo akka galmaa ga'uuf yaadaa naaf kennaan galatoomaan jedha.

Akkasumaas, hiriyyootaafi firoottaan koo keessummaa hojii qorannoo koo kanarraatti humnaan baaddiyyaa keessaa naduukaa naannoofaaniifi yaadaan nagargaraataan galannii koo guddadha. Dhumaratti Abba koof haadha koo dhimmaa qorannoo koo akka galmaa gahuuf motor sahikkilii na bitanni akka ani ittiin deeme daataa koo funaannaadhu na godhaan galanni koo olaanaadha.kaniin addaatti galateefachu barbadu Obboleesa koo Barsiisaa Tashomee Tamasgeen kitaabaafi waraqaa qorannoo koof na gargaraan waan na biteef galanii koo guddaadha.

Baafata

Mata Duree	Fuula
<i>Axereera (Abstract)</i>	i
Galata.....	ii
Baafata.....	iii
BOQONNAA TOKKO SEENSAA	1
1.1. Ariirrata Qorannichaa	1
1.2. Ibsa Naannoo Qorannichaafi Haala Jireenya Uummataa	3
1.3 Seenaa Goota Dhugumaa Jaldeessoo Gabaabinaan.	4
1.5 Ka’umsa Qorannichaa.....	9
1.6. Kaayyoowwan Qorannichaa	10
1.7. Barbaachisummaa Qorannichaa	10
1.8. Daangaa Qorannichaa	10
BOQONNAA LAMA SAKATTA’A BARRUU.....	12
2.1. Seensaa	12
2.2. Maalummaa Afaanii.....	12
2.3 Faayidaa Afaanii.....	13
2.4 Fayyadama Afaanii	14
2.5 Haalota fayyadama Afaanii Murteessan.....	15
2.6 Fayyadama Afaanii Faaruu Keessatti	17
2.7 Malleen Dubbii.....	18
2.8. Malummaa Gootummaa.....	21
2.9 Faayidaa Faaruu	22
2.10 Maalummaa Faaruu.....	24
2.10.1 Faaruu Gootaa	26
2.10.2 Yoomeessa Faaruu Gootaa	27
2.11 Geerarsii Gootummaa Keessatti	28
2.11.1 Maalummaa Geerarsaa	28
2.11.2. Gosoota Geerarsaa.....	29
2.11.3. Faayidaa Geerarsii Gootummaa Keessatti Qabu.....	31
2.11.4 Akka Daandii Qabsootti Tajaajila	32
2.12 Barruu Walfakkii.....	33

Boqonnaa Sadii Mala Qorannoo	34
3.1 Seensa	34
3.2. Mala Qorannichaa	34
3.3. Madda Ragaa Qorannichaa	34
3.4. Mala Filannaa Iddattoo Qorannichaa	35
3.5. Malleen Odeeffannoon Ittiin Funaanamu.....	36
3.5.1. Afgaaffii.....	37
3.5.2. Marii Garee xiyyeeffatamaa	37
3.6. Mala Qaaccessa Odeeffanoo	38
3.7. Qindaa'inna Qorannichaa	38
3.8. Naamusa Qorannichaa	38
4.1 Seensa	39
4.2 Fayyadama Afaanii Faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo Agarsiisu Keessatti Mul'atu. .39	
4.2.1 Qabiyyee Faaruu	39
4.2.1.1 Unka Faaruu.....	40
4.2.1.2 Sararoota (Lines).....	41
4.2.1.3 Cabsata Walaloo (Stanza).....	42
4.2.1.4 Gaalee (phrase)	43
4.2.1.5 Safaraa Walaloo	45
4.2.2 Fayyadama Sadoommii	46
4.2.3 Akaakuu Sadoommii	49
4.2.3.1 Akkasaa	50
4.2.3.2 Nameessuu.....	50
4.2.3.3 Iddeesaa (Metaphore)	52
4.2.3.4 Habalaka.....	53
4.2.3 Murtoo kennuun.	54
4.2.4 Meeshaa Waraanaatiin Ilaalchise	57
4.2.5 Eenyummaa Isaa Ibsuu Irratti	59
4.2.6 Qabsa'uurratti	61
4.2.8 Gumaa Baasuurratti.....	68
4.2.9 Misoomaarratti	69
4.2.10 Hawaasummaa	70

4.2.11 Qeeqaa ilaachisee	73
4.2.12 Injiffannoo Ilaalchisee	76
4.2.14 Sirba Shamaranii Daganaarratti	81
4.2.15 Sirba leelisuurratti	81
BOQQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YAABOO	83
5.1 Seensa	83
5.2 Cuunfaa	83
5.3 Argannoo	85
5.4 Yaboo	86
Wabiilee	88
Dabalee A	vi
Dabalee B	viii
Dabalee C	ix
Dabalee C 2	x
Dabalee C 5	xii
Dabalee C 6	xiii
Dabalee C 7	xiv
Dabalee C 9	xvi
Dabalee C 10	xvi

BOQONNAA TOKKO SEENSAA

1.1. Ariirrata Qorannichaa

Ummaani Oromoo gaanfaa Afirikaara jirachuu ergaa jalqabe waggoota miliyoona hedduun lakkaa'amaa dabarseera. Adeemsa jireenya isaa keessattis bu'aa bayii heddu keessa dabarsuun ragaaleen ni addeessu. Jireenya isaa mo'aachuuf, amilee isaa cimsachuuf, gaddaafi gammachuu isaa; moo'aafi moo'amu isaaifi haaloota garaagaraa keessa darbe dhufe jira. Haata'u malee, seenaa uummata oromoo waliin dhimmoonni balinaan ka'an keessaa tokko gootummaa isaatti dhimmoonni Oromoon karaa adda addaa gootummaa argisiisaa tureerra. Kana ilaalchisee Asmarom (1973) wabeefachuun Ayyaalo (2005: 20). "Oromoon sammuu cimaa qaba, salphaatti kan hinaarreefi kan gammachuu qabudha...yeroo waraanatti bobba'u baay'ee gootadha. Dadhabbiifi qorra dandamachuudhaaf dandeettii guddaa qaba." Jedha.

Ayyaalo (2005:23). "*Oromoon wal hin qoqqoodu. Ati Phaaphaasiidha, luba yookiin loltuu hin jedhu; tokkummaan nu lolu. Dirree waraanaatti dhiirroota qofa miti kan hirmaatan dubartoonni gootatnillee fardaan lolu.*" Goota jechuun sammuu onnaa'ummaatiin (si'aawwaattiin) kutataniifi hadheeffatanii dhiibbaa mirgaafi hacuuccaa jiru irraa kan ka'e gootummaadhaan kutatanii hacuuccaa gateettii isaaniifi gateettii biyyaarra taa'e of irraa buusuudha. (mirga of mirga biyyaa kabachiisuudha). Hacuuccaan kun kanneen akka hacuuccaa ummatarra jiru, hacuuccaa biyyaa irra jiru, hacuuccaa daa'imaan irraa jiru yookaan hawaasa saba tokkoo gaha jiruufi jireenya isaan dhoorge (keessattuu sabni tokko saba tokko irratti dhiibbaa hacuuccaa kan taasise kana gootummadhaan ofirraa kaasuudha.) kun kan ta'uu danda'u dhiibbaa kana baachuufi danda'utti qabsoodhaan, dhiirummaan yookaan gootummaan filannoo lolaa keessa galanii hinjifachuun mirga ofii kabachiisuudha. jecha 'goota' jedhu waraabiin armaan olii keessatti ebsee jira.

Mariam Webster dictionary defines a hero as "a person who is admired for great or brave acts or fine qualities" Akka yaada warabbii kanaatti 'goota' jechuun nama cimina gochaa isaatiin yookaan gahumsa qabuun jajamu ta'uu isaa agarsiisa. Gooti onnee wanta tokko moo'atanii olaantumaa ofii mirkaneessanii seenaa ofii kan hawaasaa kan biyyaa ofii waamsisaniidha.

Gootonni milkaa'ina (success) argachuuf tarsiimoo injifannoo isaanii dirirfachuun karaa ittiin mo'iicha argataan bafachuun gara kuteenyaan itti seeni. Kana ilaalchisee warqinaa (2014:17) "*Namoonni fiixaan bahinsa olaanaa qaban yeroo isaanii yaada gaarii hin taane irratti yaadota*

kisaaraa qabaniifi bu'aa hin qabne irratti hin balleessan. Haala gabbina qabuun taa'uu danda'uudhaan sadarkaa milkaa'ina isaanii bira gahu. "Milkaa'inni waan akka tasaa ta'u miti. Milkaa'inni bu'aa ilaalcha keeti. Ilaalchi kee immoo filannoo keeti. Kanaafuu, milkaa'inni dhimmaa filachuufi malee dhimma carraadhaan ta'u miti. Milkaa'inni galma bu'aa qabeessa ta'e haala itti fufinsa qabuun fiixaan baasuu (qabatamaa taasisuu) dha

Gootota Oromoo jedhame waggaa waggaan ni kabajaama. Bara 1980 irraa eegalee hangaa haratti ni kabajaama. Guyya kana guyyoota kan irra waanti adda taasisu guyyaa kana hoogganooti siyaasaa adda bilisummaa Oromoo akka qaroo ija Oromootti ilaalaman wareegamanii tokkummaa sabba Oromoo dhiiga isaaniin bilisummaa bifa adda addaan qabsoo keessatti qooda qaban walumaa gala. Sab-boontoti Oromoo xurree hoogganooti ABO gafa duraa saaqan irra bu'anii mirga abbaa biyyummaa Oromoof osoo falmaa irra jiranii kan kuma hedduutti laka'amu wareegame. Kana ilaalchisee, yeroo ammaa kana Adda Bilisummaa ummata oromoo Ebila 15 guyyaa aman wareegaman. The journal of Oromo studies. Vol. 10 juiy (2003)

Gootonni Oromoo bara 1923 keessaa Itiyoophiyaafi Xaaliyaanii giddutti geeggefame loltoonni Oromoo gara kuteenyaan ka'uun eebboo, albeen, gajjaraafi gachaana qabachuun loltoota Xaaliyaanii meeshaa waraana ammayyaa qabataan barbadeessuun biyyaa keessaa basani lolaa kana keessatti gootonni Oromoo Abishee Garbaa, Abdisaa Aagaa, Boldaa Mootii, Dhibbisa Jirataa, Mashashaa Kaasaa, Teessoo Waaqinaa, Raabaa Qanee, Kaassaa Dinagdee, Gamuu Danfaa hedduun jiraan keessaa gootichi Oromoo Dhugumaa Jadeessoo isa tokkoo ture.

Haata'u malee, leellifannaan isaanii kun karaa saayisawaa ta'een qoratamee Sinaa Barnoota keessa galee ijooleen waa'ee fayyadama afaani, jechootafaa akka irraa waa hubataan; gara gootummatti waan isaan harkisuuf gootni immoo bu'aa biyyaati kanaaf. Hanga ani beekutti waa'een gooticha Dhugumaa Jaldeessoo qorqtmee gumaachi inni barnootaaf qabu ifa hinbaane. Xiyyeeffanaan qorannoo kanaas faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo funanamee bifa kitaabattin utuu ta'ee dhaloonni ammaafi dhaloonni dhufuu kanaraa waa hubachuun muxxannoo irra akka argataniif yaada jedhurratti xiyyeeffate qorannoo kanatti. Gootonni biyyaa diina qalachuun kabaja biyyaaf argamsiisan yaadannoof akka ta'utti sirna barnoota keessa utuu galee, bu'aa inni dhaloota ddhufuuf fakkeenya ta'uun dhaloonni dhufuu kana arguun rooroofi garbummaa biyya irraa ni fageessu. Waa'een isaaniis hawaasa biratti nileellisama; nifaarsama. Kun ammo fakkeenyummaa isaanii akka dhaloonni hordofan taasisa.

Waaluma gala, namni jiruufi jireenya isaa dabarse keessatti kan ittiin beekamu waan hedduu qaba. Namoonni hedduun gootummaan, qabeenyaan, beekumsaafi kkfn beekamu danda'u. Akka aadaa Oromootti hawaasa keessa jiraatan biratti akka beekamtii isaaniitti nifaarfamu. Sababiinsaa namoonni cimina qaban akka itti fufaniif, kaan illee akka isaanii akka ta'aniif, diinoota isaanii waashessuufi cimina isaanii ibsuuf faarsama. Kanaaf faaruun gootaa namni

cimina qabu akka itti fufuuf, diina dhiphisuuf, cimina gootichaa ibsuuf yokaan beeksisuuf ga'ee akka qabu nutti mul'isa.

1.2. Ibsa Naannoo Qorannichaafi Haala Jireenya Uummataa

Qorannoon kun kan gaggeeffame Godina Wallagga Bahaa Aanaan Limmuu Ganda Qayhamusii keessatti yoo ta'u, Godinni Wallagga Bahaa Godinaalee Oromiyaa keessatti argamtu taatee Magaalaa gudditiin Godina kaaa magaalaa Naqamtee jedhamti. Godinni kun naannooleefi Godinaalee Oromiyaa Addaaddaatiin marfamtee (daangeffamtee) kan argamtu yoo ta'u, isaanis, Bahaan Lixa Shawaafi godinaa Horoo Guduruu Wallagga, Dhihaan godinaa Wallagga Lixaafi mootummaa naannoo Benishanguul Gumuuz, Kaabaan mootummaa naannoo Amaraa, akkasumas Kibbaan godina Bunoo Bedeeleefi godina Iluu Abba bora naannessee argama. aanaalee kudha toorban godina Wallagga Bahaa keessatti argaman keessaa isa tokkodha. Magaalli guddoo aanaa kanaa Galiilaa jedhamti. Maqaan Limmuu jedhamtu akka ragaaleen maanguddootaafi qorannoon Badhaasaa (2000) gaggeeffamee Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Limmuutti argamu ibsutti maqaa namaati malee, maqaa lafaa akka hintaane odimtootaafi ragaa barreeffamaa dhiyaatterraa argachuun danda'ameera.

Ballinni dachee aanaa Limmuu akka waliigalaatti hektaaraan 122,550tti kan tilmaamamu akka ta'e Badhaasaa (2000) qorannoo isaan geggeessanirraa hubachuun danda'ameera. Haalli teessuma lafa aanichaa olka'insa lafaa isa guddaa meetira 2150 (sirrii irra galaanaa)fi isa xiqqaa immoo meetira 1200 kan qabdudha. Kana malees, lafti olka'aan aanichaa perseentiidhaan 71fi lafti dakee perseentiidhaan 21 nita'a. Haalli qilleensa aanichaa jireenyaafis ta'e omishaaf mijaa'aa kan ta'edha. Bifuma kanaan haalli qilleensa garaa garaa aanicha keessatti ni'argamu. Isaanis, baddaan %2, badda daree %70fi gammoojjiin %28dha. Aanaan Limmuu akkuma olitti ibsame gandoota baadiyyaa 17 (kudha toorbaa)fi bulchiinsa magaalaa 1 (tokko) kan of keessaatii qabu yommuu ta'u, baayyinni uummata aanichaa immoo akka lakkoofsa uummataa bara 1999 gaggeeffame ibsutti dhiira 47666fi dhalaa 38603 waliigala 86269 kan qabu ta'uun isaa hubatamuun danda'ameera. Kana keessaa %97 qonnaan bultoota, %1 daldaaltota, %1.25 hojjetoota mootummaafi %0.75 immoo kanneen biroodha.

Haata'u malee, bakka qorannichi itti gaggeffamu Godina Wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuutti. Seenaa bakka itti argama Aanaa: Bahaan Aanaa Giddaa Ayyanaa, Dhihaan Aanaa Haroo Limmuu, Kaabaan Aanaa Ebantuu, Kibbaan Aanaa Saasiggaati. Haala qilleensaa ilaalchisee:

Baddaan 58%, Baddadaree 38% fi Gammoojjii 4% ta'a. Akkasumaas, baayyina uummataa ilaalchisee dhiira 52,206 dubara 52,514 waliigala 104,720, magalaadhiira 5004 dubara 5024 waliigala 10,028, baayyina waliigalaa dhiira 57,210 dubara 57,538 waliigala 114,748 kan qabudha. Kunis, kan filatame akka Addunyaan (2011:6) “Namni qorannoo geggeessu tokko akkataafi waa’ee waanta qoratamu sanaa beekusaafi muuxannoo qabachuun barbaachisaadha” jedha. Yaada kanarraa hubachuun akka danda’ame bakki kun kan filatame, qorataan bakkuma ibsame kanatti dhalatee waan guddateef aadaafi safuu haawaasichaa bilcheessee beeka. Kanas, akkataa barbaachisutti odeeffannoo hawaasicha keessa gadi bu’ee sassabachuuf waan isa gargaaruuf. Ilmi goota kanaa kan ta’ee, namoota gooticha kan beekan bakka kanatti waan argamaniif qoratichi iddoo kanatti qorannoo isaa geggeessee jira. Naannoo kanaaf Goota Dhugumaa Jaldeessoo kan walitti fidee immoo naannoo bulchinaa isaafi naannoo masaraan isaatti.

1.3 Seenaa Goota Dhugumaa Jaldeessoo Gabaabinaan.

Gooti Dhugumaa Jaldeessoo 1863 A.L.A dhalate. Bakka inni itti dhalatee Godinaa Wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuu Gandaa Dhibbisaa Biyyaa Naannoo adda Gabaa Kamisaa bakkaa Ulaa Gobaa jedhamuutti Gooti kun abbaa isaa obbo Guchurraa Eexoo fi haadhaa isaa Addee Danbaalee Baroo irraa kan dhalate. Kitaaba Barataa Afaan Oromoo kutaa 6 (2008) Ministerraa Barnootaa.

Haata’uu malee, aadaa Oromoon qabu keessaa tokkoo Guuddifaachaadha. Kunis warri ijoolllee dhaban warra ijoolllee qaban haalli ittin ijoolllee isaanii guddifachuuf gaafatan seera mataa isaa qaba. Adeemsa isaas warri mucaa dhaban warra ijoolllee lama, sadii yookiin afur qaban biratti nama iccitii eegu tokko erganii warra ijoolllee kanaa ilaalchisu. Kanaan booda abbaan abaluufi haati abaluu ijoolllee keessan keessaa abalun guddifachuu waan barbaadaniif warra mucaa dhaban kanaaf yoo laattan maal ta’a? jedhee jaarsi dhaqee gaafata. Deebi’aniis, yaada warra mucaa warra guddisuu barbaadutti himu. Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10 Ministeera Barnootaa (2005) Yaada armaan olii kana irratti hunda’uun. Gooni Dhugumaa Jaldeessoo Abbaan dhalootasaa Guchurraa Eexoo jedhama kanaaf, maqaan dhalootasaa Dhugumaa Guchurraa Eexoodha. Kan isa guddifate Jaldeessoo Namee jedhama maqaa gootichi ittiin beekamu Dhugumaa Jaldeessoottin deemsaa kana keessa darbuun aadaa guddifachaattin guddifamee jira. Obbo Tarrafaa Irphaa (09/07/2010)

Gooti Dhugumaa Jaldeessoo yeroo ulfaan jiruu garaa haadhaa isaa keessaa socho’ee waan rakkiseefi ji’a kudha tokko guutuu garaa haadha keessaa ture. Kanarra ka’uun maanguddoota biyyaa keessaa kanneen ayyaana heedaan maatiisaan akka gaafataan ta’ee. Haalumaa kanaan ayyaanaa heedonnis, mucaan garaatti baatamu kun baay’ee cimaa waan ta’eef maqaasaa Dhugumaa jedhatii moggasaa. Sababiinsaa mucaa kanaan dhugaa badetuu ittin qajeelaa waan

ta'eef. Gooti Dhugumaa Jaldeessoo dhalootaa isaarraa kaasee hangaa bara dargaggummaa isaatti mana maatiiti kan guddateefi kunuunsii gaariin kan taasiifamaafii tureedha. Akkasumaas yeroo ijoollumaas ta'ee ergaa dargaggomee hiriyyootaa saafi namootaa biroo waliin walitti dhufeenyaa gaariifi jaalalaa hawaasaa maraan kan qabu Amalootaa gooti Dhugumaa bara ijoollummaa isaa qabu, hiriyyootaa isaa waliin yeroo taphatu akka ajajaa isaanii of godhee waltajjii geggeessa. Bal'aa ciree akka budeenatti ijoolee waliin xabatu afaan ka'aa. Akkasumaas, Yoo isaan yakkan immoo akka abbaa seeraatti of taasiisee murtoo yookaan tarkaanfii addaa addaa irraatti fudhachuun taphataa ture. Dabalaataanis, akka taphataa qillee, fardaa gulufsiisuufi kan kan fakkaatan jaalata.

Baraa dargaaggummaa isaatti Dhugumaan naannoo qalaada Haroo goodoo/Gabaa kamisaa/jedhamu isaan akka to'atamuuf karaa abbaa isaa Jaldeessoo kennameefii ture. Yeroo sanaatti deemsaa abbaasaa Jaldeessoo waliin gochuun bakka waltajjiifi yaa'ii adda addaarraatti argamee muxaannoo tokko tokko horataa tureera. Osooma haala akkasiin jiraataa jiru dargaggoomaa yeroo deeme Nafxanyoonni kaabarraa bara mootichaa miniliki lammaffaa biyyaa oromiyaa mararraatti bittinfamaanii turaan saba Oromoo irraatti miidhaa suukanneessaafi cunqursaa hammaa geesiisuu eegalaan kun immoo garaa Dhugumaa waan arseef Nafxanyaa kanaaf fedhaasaanii raawwachuu koorraa bakkaan jiraadhu kana gadi dhiisee qabiyyee yookaan kennaa abbaan koo naaf kenne kana gadii lakkisee bakka biroo deemee nama ergamee jiraachuu koo wayyaa jedhee bara 1908 akka murteeffate. Yaadumaa kana gabbisuuf, sababaa Dhugumaan qee gadhisee deemeef Qabxii ijoo Dhugumaan bakka jireenyaafi kennaa abbaasaarraa adda baasee weeraara Nafxanyootaafi miidhaa isaan uummataa Oromoo irraan ga'an ilaalu jibeetti. Miidhaan uummataa Oromoorraa ga'ee kunis, Nafxanyootaa meeshaa nafxii jedhamu hidhatanii deemaaniif nyaataa humnaa olii qopheessuu, nyaataa qopha'ee kana nyaachuuf gaati harkaa dhiqannaa gaafachuu nafxanyootaaf akkasumaas fardaafi gangeesaan yaabbataaniif hukaa manatti hamuu qaama irraa dhiquu, hanqaaquu foon lukkuu faana bedeenan nyaachiisuudha. Akka yaada jaarsoolli biyyaattii sababaa kunuunsii kun fardaafi gangee nafxanyootaa kanaaf godhamuuf garaa horii kana hangaa isaa finyoon safaranii waan tikaaf itti kennamtuuf huuqqattee akka hinargamneef, yoo akka tasaa huuqqattee argame mana adabaatti geessuun yakkatu itti murta'a. Kana irraa ka'uun Dhugumaan gocha Nafxanyootaa kana taa'ee xinxaluun abbaa isaa obbo Jaldeessoo gaaffii gaafachuu eegalee. Nyaataa gaarii qopheessaanii kan kennanniif irraatti maaliif gatii harkaa dhiqannaan kennuuf? fardaafi gangee kan tiksaanif irraatti

gatii garaa safaraa ni kennuufi fudhachuun maaliif barbaachiisee? Kan jedhuu ture. Yaadolee gaaffii kanaaf abbaan isaa deebii yoo kennuu seerri waan isaanif kennuuf, dhimmootaa kana raawwachuu baannaan itti nama gaafachiisaa jedhee deebiseef.

Cunqursaafi miidhaa uummataa Oromoorraa ga'aa jiruu ilaaluun Dhugumaan tarkaaffii fudhachuu eegaale. Kunis doorsiisa Nafxanyoonni uummataa koorraan ga'aan kanaa ta'ee ilaaluurraa biyyaa deemuu wayyaa jedhee mureteesse. Haala kanaan yeroo manaa ba'ee akka itti hidhannooo siyaasaa isaa cimsatu mala dha'e kanaaf mana mooti Kumsaa Moorodaa Wallaggaa duraanii kan ture ergamaa ta'ee galuu murteesse. Haalumaa murtoo isaan yeroo deemuu mana mootichaa keessaa itti gaafatamummaan kan hojjetu nama maqaan isaa Dhinsaa Shoonee jedhamu tokko argate. Haala hojii mana mootii kanaa erga iyyafatee boodaa achumaa qubateeraa. Erga qubatee booda mootiin Kumsaa Moorodaa kun immoo eessaa dhufa jedhe Limmuu akka dhufe itti himamee erga yeroo murasaa hordooffee booda waan Dhugumaa Jaalaatee booda nama jaalatuuf Wagaagiraa tokko kenneef. Dhugumaan fala barbacha erga egalee boodaa hojii mana mootichaa keessaatti raawwatamaan tokko tokko irraatti jijjiramaafi ciminaa argisiise. Haaluma kanaan osoo jiruu Dhugumaan barumaa sanaa keessaa saamtoonni bosonaa Waamaatti galaanii biyyaa rakkifnaan ajaajaa mootichaan namootaa muraasaa waliin garaa saamtootaa kana qabuutti ergame. Namootaa rakkisoo ta'aan kan tokko osoo hin hambisuun qabee garaa Dajjas maachaa Kumsaa Moorodaati fideeraa. Adeemsaa kanaan angoon Qanyazmachummaan kennameef. Angoo kana ergaa fudhatee haalumaa wal fakkaatuun naannoo lixaa Wallaggaa bakka Laaloo qilee jedhamuutti uummanni naannoo sanaa sababaa saamtootaan baay'ee rakkatee oliyyaannoon isaa waan cimeef namni rakkoo kanaaf furmaataa laachuu danda'u eenyuu jedhanii ta'anii mari'ataanii namni cimaan rakkoo kanaaf furmaataa laatuu Dhugumaa ta'uu walii galaanii itti ergaan. Dhugumaan akka itti gaafatamummaa kanaa fudhateen garaa Lixaa Wallaggaatti deeme. Erga achii ga'ee boodaa rakkoo naannoo saanaa jiruu baruuf namootaa naannoo sanaa walga'ii waamee maariisisee rakkoo jiruu ergaa hubatee boodaa tooftaa saamtoonni sun ittiin qabamaan haalaa mijeessaa saamtootaa sanaa qabuun seeraatti dhiyeesseeraa. Dhugumaan haalumaa kanaan osoo jiruu naannoo Laaloo qilleetti rakkoo duraan ture furee yeroo muraasaaf ergaa achii bubbulee garaa Leeqaa Naqamteetti deebi'eeraa. Bara 1908 yeroo jibbinsi Fiwudalootaa Shawaa irraa ka'ee' Lijii Iyyaasuun'fonqolchamee Zoodituun bakka qabatteetti abbaan 'Lijii Iyyaasuu' deemsaa kana mormuun waraanaa baananiiru. Yeroo

kanaa mootii biyyaa kan taatee Zoodituun labsiin waraanaa akka labsamuuf gorsiitootaafi duuka buutootaa ishee marsiftee akka waraannii geggeffamuu ta'eeraa.

Bulchaan Leeqaa Naqamtee yeroo sanaatti, xalayaa gargarsaa humna namaa gaafatu itti ergameera. Yeroo kana Dhugumaan akka dhaqee waraanichaa irraatti akka hirmaatu taasifameera. Mootii walloo kan ta'ee 'Raas Mikaa'eel' waraana isaa qabatee loltootaa Zoodituu bakka 'Sagalee' jedhamuutti erga wal waraananii booda loltoota Zoodituun jnifataamaniru. Loltootaa hinjifannoo argamsiisaan keessaa tokko Dhugumaa ture. Kan irraa ka'uudhaan Dhugumaan ciminaafi amanamummaa inni hogantootaa isaaf qabu ilaalanni qaamni isaa hogganuu yeroo mara galataafi taayitaa adda addaa yeroodha yerootti kennaaafi turera.

Bara 1928 Xaaliyaanonni miidhaa duraan Aduwaa irraatti isaan irraa ga'e aaloo baafachuuf jecha, labsii lolaa biyyaatti irraatti labsaaniiru. Ga'ee gootoonni Itoophiyaa kanneen akka Abdisaa Aagaa, Garasuu Dukkii, Baqqalaa Wayyaa, Baqqalaa Guddataa, Mashashaa Kaasaa, Dhibbisaa Jirataa fi kan kana fakkataan arsaa boonsaa godhaan irraatti hirmaachuun Dhugumaan loltootaa dhibbaa jahaa (600) qabatee meeshaa dhiibbaa jahaa walliin akkasumaas hojjetoota isaa kan uffataafi waantootaa tokko tokko miccuuf fudhatee deemeraa. Dabalataaniis, Fardaa lama fe'atee deeme. Fardii isaa kanneen immoo inni tokko adii inni biroo immoo daamadha. Quuqqaamaa isaa baatee qajeelfamoota qaama biroorraa kennamuuf fudhachuufi raawwachuun gootaa beekamaadha.

Adeemsaa isaa kanaa keessaatti ergamaa isaaf kennamuu hundumaa haala barbaadameen raawwachuu isaa kaayyoo fidha. Ergama fudhachuufi raawwachuu keessaattii gaaffisaa duraa manaa isaa baaseef deebii akka kennuu danda'uu ta'eeraa. Kunis hidhannoo siyaasa cimsaachuun, gootaa ta'ufi mootummaan xaaliyaannii sirna Abashaa Cabsee biyyaa qabatee aangoo kennuufiin sabaa kaleessaa cunqurfamuu isaa ilaaluu jibbee keessaa ba'eef geggeessa ta'ee deebii'uusaati.

Durumaanuu sirnaa duraan turee sanaa keessaatti garaa cibsatee osoo hintaanee mootummaa yookaan hidhannoo siyaasaa isaa cimsachuuf akka ta'e. Adeemsaa isaa kanaa keessaatti geggeessitoonni sirnaa sanaa itti fayyadamoo ta'aniiru. Inni gaaruu kaayyoo ba'eef qaba. Durumaanuu humnaa dhabuun gitaa bittaa Abashaa jalaatti qabamee malee jallatee yookaan fedheedha isaa miti.

Dabalataanis, akka biyyaa galeen kaayyoo isaa galmaan ga'ee labsii baase. Labsiin kunneenis:

- Namni dhalootaa Amaaraa ta'ee kamiyyuu akka saba Oromoo kamitti wal qixxummaan jiraachuu qaba.
- Sabni Amaaraa amalaa duraan baretti malee hinjiraadhu jedhu yoo jiraate biyyaa Oromoo gadi dhisu.
- Akkaa duraanii Gaangeefi Fardaa warraa Nafxanyootaa sooruun hafee namni kan hojjeteefi qabeenyaa horate galii mootummaa irraa kan hafee ofiif akka itti fayyadamuuf.
- Nafxanyoonni duraan uummataa Oromoo irraatti yakka adda addaa geessiisaa turaan seeraattii akka dhiyaataan kan jedhu ture.

Haala kana irraatti hunda'uun Nafxanyoonni duraan miidhaafi cunqursaa cimaa saba Oromoo irraatti taasiisaa turaan biyyaa Oromoo gadi dhisaanii deemuuf dirqamaaniru. Yeroo kanaa gooti Dhugumaa itti gaafatamummaa kana fudhachuun dhiisaanii deemuuf ka'uu Nafxanyootaa kana ilaalee tarkaanfii tokko tokko fudhachuu eegalee. Tarkaanfiin isaa kunis, yeroo Nafxanyoonni biyya Oromoo dhisaanii deemuuf ka'aan dhorkuun walitti qabe. Itti aansuun saba Oromoos waamee nyaata gaariifi dhugaatti dadhii qopheessee. Sanaa booda osoo Nafxanyoonni ilaalani Oromoonni akka harkaa dhiqataan godhe. Nyaata foolinsaa namaatti tolu dadhii waliin akka nyaataaniif dhugaan godhe. Yeroo kana Nafxanyootaa ta'anii ilaalan itti galagaluun jechaa akkas jedhu dubbate. Oromoon coomaa gaarii nyaachhuufi dadhii dhuguu beeka jedhee Nafxanyootaatti dubbate. Itti aansuun Nafxanyoota rakkoo qabaan irraatti tarkaanfii hangaa ajjeechaatti fudhatameera. Obbo Tamsgeen Dhibbisaa (27/07/2010)

1.4 Deebi'ee Hangoo Qabachuu Mootummaa Abashaa

Mootummaan Habashaa Haayilesillaasseen koolugaltummaadhaa deeb'ee yeroo aangoo qabatuu gooti Dhugumaa qabsoo geggeesseef himatame. Dabalataniis akkaas jedhe.”Haayilesillaassee maliitti walatee silaseedha malee” jedhe. Dhimmichi Haayilesillaassee waan aarseef akka Dhugumaan seeraatti dhiyaatu Finfinneetti waamsiise. Yeroo kanaa Dhugumaan rasaasaan dhahamee lukaa cabee waanaan jiruuf danda'ee deemee hindhufuu jedhee deebiseef. Mootiin sun Dhugumaan baatamee akka deemuu ajajaa baase. Dhugumaan akka ajjeefamuuf barbaadame waan amaneef sabni Oromoo nabaatee rakkachuu hinqabu Nafxanyootaa qofti naa baachuu qabu jedhe akka isanitti ulfattuttii Xagaraa durii qaraxxitti tokkoo guutuu boratti godhatte. Haalumaa kanaan yeroo jarri baatanii ka'an bakka rakkisaafi mucucaatti siree itti baatamuutti ejjetee jara kukuffisuun rakkisaa deeme. Osoo baatanii deemaa jirani tokko afuuraa dugdaa baafatee Dhugumaan akkaas jedhe.”fayyaa koo mitii du'aan koollee nama dhufiisa” jedhe.

Akka baatamee achi ga'een seeraatti dhiyaateera. Gaaffiin dhiyaateef rakkisaa waan tureef kan mormuu mormee, kan amanuu amanee ergaa xumuree boodaa Waaqni nama hingatuu 'Raas Immiruun wardiyyaa masaraa Haayileesilaasee eeguu garaa mootiitti yeroo ol galcuu dhaqu. hadhaa mana Haayileesilaasee tti akkaas jedhe" namni kun nu waliin dule; achitti dhahamee, madaa'eerra baltittuuti isa balte male" jedhe xagaraa durii bacisee dhufee isheetti kennee isheeniis yeroo inni seeratti dhiyaatu Haayileesilaaseetti himteef dabalattaas Raas Immiruun Dhugumaan goota ta'uusaafi lolaa Maacoo irraatti waliin akka hirmaateefi sababa isaa injifannoon akka ture dhugaa ba'eef. Haala kanaan Haayileesilaaseen tarkaanfii namaa kanarraatti fudhachuun rakkoodha jedhee yaade. Sababiinsaa miidhaa mootummaa isaarraatti akka fidu amanee biyyootaa bulchaa turee akka itti fufee geggeessuu murteesse," (Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Limmuu bara 2004 ALI)

1.5 Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoo kana geggeessuuf kan na kakaase keessaa tokko Aanaa Limmuu keessatti beekamtii guddaa qabaachuu Dhugumaa Jaldeessooti. Aanichatti yeroo ammaallee faaruun Dhugumaa Jaldeessoo akka fakkeenyaatti fudhatamuun hawaasichi ijoolee isaa ittiin barsiisaa jiru. Kanaaf utuu sirnaa barnoota keessa galchanii bu'aa qabessumaan isaa olaanaadha. Akkasumaas itti fayyadama afaani keessatti bu'aa busuu ni danda'a Sababootni qorannoo kanaas qabxiilee armaan olitti ka'an kana yoo ta'u, qorannichis qaaceessa Faaruu gootummaa Dhugumaa Jaldeessoorratti kan taasifamedha. Kanaafuu, faaruu gootummaa isaa yoo qoratame gama gootummattin, sinna barnoota keessaa yoo galee baroota gara gootummaatti guddisuurra darbe, afooli Goota Dhugumaa Jaldeessoof waliitti qabamee kun safuu, dudhaa hawaasaa fayyadama afoolaa afaan keessatti kan jiru barsiisuuf olaa. gama seenaattin, kun immoo ijooleen seenaa goota Dhugumaa Jaldeessoo sabni Oromoo naannoo Limmoo jiraan sirna abbaa hirree irraa bilisaa baasee ijooleenis jaalala saba, jaalalaa biyyaaf qabdu horatee guddatti. gama barnootattiin, gama aadaattin aadaa walkabajuu, safuu, biyyaa safuu hawaasa beekanii akka jirataan barsiisa. gama siyaasaatiin lammiin biraa dhufee akka nuratii hin gobnee, siyaasa Gootni Dhugumaa Jaldeessoo qabatee deemu Sirna Gadaa kan abbooti isaani deebisuuf kan hojeete ofii akka nyaatu abbaan qabeenyumaa isaa akka mirkana'uu gochuuf gama kanaan qodaa isaa ba'ee jira. Haata'u malee, dhaloota ammaatiif fakkeenya ta'uurra darbee, sirna barnootaa keessa galuun tajaajiluu danda'a. seenaa isaarratti Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Limmuu barreessanirru ani ammo fayyadama afaanii irratti hojechuu waniin barbadauuf, qorannoon mata

duree kanarratti hojjetame qoratichi kun waan hinargineef ka'umsa nita'a jedhee amana. Haaluma kanaan qorannoon kun gaaffilee bu'uuraa kanaa gadii deebisa jedhee qoratichi amana. Isaanis:

1. Waa'ee gotummaa Dhugumaa Jaldeessoo maaltu faarfama?
2. Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo irratti wanti faarfamu ergaa maalii qaba?
3. Wanti Dhugumaa Jaldeessoo irratti ergaa eenyummaa gootummaa isaa ijaaruu keessatti ga'ee akkamii qaba?

1.6. Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoo gooroo qorannoo kanaa Godina Wallagga Bahaa Aanaa Limmuu keessatti Faaruu gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo irratti jiru qaacceffamuudha. Kaayyoowwan gooreen ammo akka armaan gadiitti ta'a.

- Gootumaa Dhugumaa Jaldeessoo irratti waan himamu addaan baasu.
- Ergaa gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo irratti waan himamuu ibsuu.
- Ga'ee wanti Dhugumaa Jaldeessoo irratti himamu eenyummaa gootummaa isaa ijaaruu keessatti ga'ee inni qabu ibsu.

1.7. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon Qacceessa Faaruu gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo jedhu kun geggeeffamee yoo xumurame qorataan kun bu'aa armaan gadii qaba jedhee yaada. Isaanis: faaruu gootumaa Dhugumaa Jaldeessoo ibsamee jiru namoota baruu barbaadan nigargaara. Namoota waa'ee gootota Oromoo adda addarratti qorannoo geggeessuu barbaadaniif bu'uura ta'uu danda'a. Barsiisota barnoota waa'ee fayyadama afaanii sadarkaa adda addaatti barsiisaa jiran gargaara.

1.8. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun karaa garaagaraan daanga'aadha. Gama tokkoon bakka yookaan iddoon yammuu danga'u, innis osoo waa'ee gootota Oromoo beekamoo naannoo Oromiyaa keessa jiran hunda fudhachuun itti fayyadama afaanii afoolota waa'ee isaanii faarsan keessatti argaman qaaccessamee gaarii ture. Haata'u malee hanqina yeroofi baajetaa irraa kan ka'eefi gadi fageenyaan hojjechuuf jecha gootota Oromoon qabdu hedduu keessaa Abdisaa Aaga, Abishee

Garbaa, Dhibbisaa Jirataa, Mashashaa Kaasa Faaruu waa'ee gooticha Oromoo naannoo Oromiyaa Godina Wallagga Bahaa Aanaa Limmuu keesa jiraataa tuee Dhugumaa Jaldeessoo irratti daangeffameera. Sababni isaas, faaruu gootota Oromoo maraaf faarfatame haala tokkoofi galumsa qabiyyee tokko keessatti qorachuun waan hindanda'amneefidha. Qoranno tokko daangeessuun hojiinsa bu'a qabeessa akka ta'uufis yaadameeti. Akkasumas, odeeffannoo ga'aa ta'e argachuuf baayyee barbaachisadha. Kanaafuu, qorannoon kun kan inni irratti xiyyeeffate Caaccessa Faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo irrattidha

BOQONNAA LAMA SAKATTA’A BARRUU

2.1. Seensaa

Boqonnaa kana jalatti barruuwwaan waa’ee qorannoo kana cimsaan yaad-rimee gootummaa maalummaa afaani, fayyadama afaani, fayyadama afaani dhimmootaa hawaasa keessatti, fayyadama afaani faaruu keessatti, maleen dubbii, yaad-rimee faaruu, malummaa faaruu, gosoota faaruu, faaruu Waaqaa, faaruu looni, faaruu deessuu, faaruu abbaa, faaruu adamoo, faaruu goota, geerarsaa gootummaa keessatti, geerarsaa gootummaa, fiyyidaa geerarsaa kan of jalatti qabatedha. Haata’u malee, dhimmoota kana ilaalchisanii beektoonni yaada gaaragaaraa latanii jiru qorataaniis yaadoliin beektoota dhimmaa qorannoo kana galma ga’iinsa isaaf bu’uurraa waan ta’eef fayyadamee jira.

2.2. Maalummaa Afaanii

Maalummaa afaanii ilaalchisee hayyoonni gara garaa karaa adda addaatiin hiika kennanii jiru. Akka Krauss and Chiu (1993: 87) “Language is the medium of communication through which we express our emotions, ideas, feelings and thoughts to our fellow people” jedhu. Ibsa kana irraa akka hubannutti afaan karaa ilmi namaa walqunnamtii ittiin adeemsisu ta’ee, kan namoonni miira isaaniitti dhagahame: yaada, fedhii akkasumas beekumsa isaanii ittiin ibsataniidha.

Afaan yoo jedhamu akka feeteen kan uumame, qaamolee dubbii uumanitti fayyadamuudhaan dhalli namaa waliigalteen akka fudhateef akka isaa galutti yaada isaa kan dabarsu meeshaa waliigalteeti. Afaan ilaalchisee Addunyaan (2012: 1)

Afaan waahalle kan itti jiraatan; kan ittiin jiraatan immoo jireenya. Jiraachuuf ammoo, afuura baafachuufi yaaduun dirqama jireenyaati. Afuura baafannaan, lubbu-qabeeyyii birootiin kan wal-fakkeessu yoo ta’u, yaaduun garuu, bakka addaaniiti (point of departure). Afaan, kan ittiin yaadaniifi wal-qunnamaniidha. Dabalataanis waa’ee afaanii ilaalchisee Goshgarian (2001:26) akka armaan gadiitti ibseera. Language is the highest intellectual activity we practice. It is the way we define our selves who we practice. It is the way we define ourselves who we are as a species, as individuals, as society and as a culture. It is the bases of thought because it contains the symbols of thought.

Akka ibsa armaan olii kanarraa hubannutti, afaan gocha sammuu isa olaanaa dhalli namaa badhaafame ta’ee, afaan yaada nama dhuunfaa yookaan akka hawaasaatti dhagahame kan ittiin ibsataniidha. mallattoo eenyummaa aadaa saba tokkoo kan ittiin ibsataniidha. Kana malee, afaan handhuura jireenya dhala namaati jedha. Namni miira isatti dhagahame afaan isaatiin ibsata. Waa’ee faayidaa afaanii ilaalchisee Cook (2010: 85) akka ibseeti, *Language is at the center of*

human life. We use it to express our love or our hatred, to achieve our goals and further our cares, to gain artistic satisfaction or simple pleasure. Through language we plan our live and remember our past: we exchange ideas and experiences, we form our social and individual identities.

Akka yaada kanarraa hubannutti, afaan meeshaa bu'uuraa ilma namaa ta'ee ilaalcha jaalala yookaan jibba nutti dhagahame muuxannoo qabnu irraa ka'uun kan ittiin ibsannuudha. Faayidaa afaanii keessaa muraasni, qorannoofi qo'annoo dhimmoota hawaasummaan wal-qabatan ifa baasuuf beekumsa dhokate sammuu keessaa ifa godhee agarsiisuuf, miira sammuu keessa jiru ifa gochuuf, aadaafi duudhaa hawaasa tokkoo ifatti baasuuf, siyaasa hawaasa tokkoo olkaasee dubbachuufi kan kana fakkaatan ibsachuu danda'uudha Beekaan,(2015). Waa'ee xinqooqa hujoo ilaalchisee hayyoonni garaa garaa yaada isaanii kennanii jiru. Akka Cooper (1976- 41) *"Applied linguistics is the one of several academic disciplines focusing on how language is acquired and used in the modern world."* Akka yaada kana irraa hubannutti, fayyadama afaanii jechuun naamusa dandeettii afaanii irratti kan xiyyeeffatu ta'ee, akkaataa afaan itti baramuufi addunyaa hammayyaa'aa ta'e keessatti haala fayyadama afaanii irratti kan xiyyeeffatu jechuudha.

Goldman-Rakic (1998) *"Applied linguistic is concerned with the promoting our understanding of the role of language plays in human life. At its centers are theatrical investigations real world issues in which language plays leading role."* Hayyuun kun fayyadama afaanii ilaalchisee akka ibsetti, xiinxalli fayyadama afaanii afaan guddisuufi hubannaa kennuu irratti gahee guddaa qaba. Gaheen fayyadamni afaanii jireeyna namaa keessatti taphatu xiinxaluu keessatti jiddu-galli isaa yaaxxina fayyadamaafi hojii irra oolmaa isaa kan qo'atuudha.

2.3 Faayidaa Afaanii

Haala yaaxina xinqooqa hawaasaa ibsuun fayyadama afaanirratti haala qabatamaa lamatu jira. Isaanis: fayyadamni afaanii haala hojiirra ooluun jijjiirama hammatamuufi hawaasni hunduu afaan akkuma dhimmichaatti garaa garummaan fayyadamuudha.

Faayidaa afaanii keessaa tokko dhimmoota hawasaaf gama hundaatiin ibsuuf ooluusaati. Kunis, afaan gumgummii irraa jalqabee hanga wal-beekuutti hojii guyyaa karoorsuu, hojii daldalaa, falmii siyaasaa, baruufi barsiisuu, bashannansisuuf, hojii mana murtii keessati, hojii dippiloomaasii, walitti dhufeenya biyyootaafi kan kana fakkaataan fayyadama. Isaan kunniin, hojiilee hawaasaati. Kanaafuu, afaan ammoo, meeshaa wantoonni kun ittiin raawwataniidha.

Akkuma beekamuuti, afaan tajaajila hojii hawaasummaa keessatti meeshaa ta'ee otoo hintajaajilu ta'ee, jirachuun hindanda'amu. Kanaafuu, afaan meeshaa waliigaltee ta'ee tajaajila jechuudha. Yaada kana ilaalchisee Beekan (2015:8) Krauss and Chiu wabeeffachuun yeroo ibsu, “*Afaan handhuura yaa’a aadaafi karaa ittiin waan sammuu namaa keessa jiru barrudha.*” jedha.

2.4 Fayyadama Afaanii

Fayyadama afaanii jechuun jiruufi jireenya dhala namaa keessatti gahee afaan taphatu xiinxaluun hubachuu kan ilaallatudha. Goldman (1998) yaada kana yoo ibsu, “*Language is concerned with the promoting our understanding of the role of language plays in human life. As its centers are theoretical investigations of real world issues in which language plays leading role*” jedha. Ergaan yaada waraabbii kanaa, xiyyeeffannaan afaanii jiruufi jireenya dhala namaa keessatti gaheen afaanii maal akka ta’e xiinxaluun adda baasanii hubachuudha yaada jedhu of keessaa qaba. Kana malees, Yung (2008) yaada kana yoo cimsu,

Language use provides the theoretical and descriptive foundations and solution of language related problems, especially those of language teaching, education (first, second, and foreign language teaching and learning), but also the problems of translation and interpretation, lexicography, forensic, linguistic and perhaps, jedha.

Yaada kana irraa hubachuun kan danda’amu, fayyadamni afaanii rakkoowwan afaannin walqabatanii, furmaata barbaaduun yaaxxina bu’uuraa kaa’uun akka danda’amudha. Keessattuu afaan barnootaa yoo ta’e afaan tokkoffaa, afaan lammaffaa, yookiin afaan alaa baruufi baruu – barsiisuu keessatti rakkoo fayyadama afaanii irratti mul’ataniif furmaata kaayuudha .kanamalees, caasaa afaan tokko irratti qo’annoofi qorannoo taasisuun qaaccessanii furmaata barbaaduun akka danda’amudha.

Gama kaaniin, fayyadama afaanii jechuun tajaajila afaani iddoo adda addaa dhimmoota hawaasaa keessatti qabuudha. Haala kana Clark (1996) yoo ibsu, fayyadamni afaanii hojii kamiyyuu keessatti barbaachisaafi murteessaa ta’uusaa lafa kaa’ee jira. Kanaafuu, hojiin fayyadama afaaniirratti hojjetamu, garaa garummaa haala xiinqooqaafi hawaasummaa jiru adda baasuufi ibsuurratti xiyyeeffachuu qaba. Kana jechuun, haala itti fayyadama afaanii hunda adda addummaa hawaasaa sababa afaaniin uumamu kan hammatudha. As keessatti, garaa garummaa kan jedhu namni dubbatu sun gosa garaa garaa afaanicha keessa jiru filatee kan dubbatu

ta'uusaati. Fakkeenyaaf, bakka hawaasni tokko afaan adda addaa beekuti, afaan tokko hojii tokkoof afaan biroo immoo hojii gara biroof fayyadamuu danda'u.

Haaluma walfakkaatuun, Stockwell (2002) fayyadama afaanii yoo ibsu, asxaa hawaasaa (sanyii, aadaa) isa olaanaa akka ta'etti ibsa. Namni tokko afaan akkaataa barbaadeen filachuun bakkee adda addaatti dhimma adda addaaf fayyadamuu nidanda'a. Kanarraa ka'uun, Columas (1997) Tabouret-Keller (1985) wabeeffachuun akka ibseetti, itti fayyadama afaaniirratti hundaa'uun amala afaanii namichi dubbaturraa miseensa garee kamii akka ta'e adda baasuun akka danda'u ibsaniiru. Akka ibsa hayyoota kanaati, fayyadamni afaanii amala afaanii keessaa isa guddaafi salphaatti namni tokko garee hawaasaa kamii akka ta'e ittiin addaan baafanu ta'uu hubachuun nidanda'ama. Haala yaaxina xinqooqa hawaasaa ibsuun fayyadama afaaniirratti haala qabatamaa lamatu jira. Isaanis, fayyadamni afaanii haala hojiirra ooluun jijjiirama hammatamuufi hawaasni hunduu afaan akkuma dhimmichaatti garaa garummaan fayyadamuudha.

Gama kaanii fayyadama afaanii jechuun namuusa dandeettii afaanii irratti kan xiyyeeffatu akka ta'e akkataa Gabii (2015:9) Cooperwa wabeffachuun yoo ibsu "*xiyyeeffannoon xinqooqaa garaagarummaa afaan tokko ykn looga tokko keessatti haal dubbiin, seerlugaan ykn jecha uumamu ykn adda addummaa afaanotaa ykn looga gidduutti uumamudha*" jedha. Kanamalees, xiyyeeffannoon xinqooqaa fayyadama afaanii keessatti garaagarummaa garee murtaa'e tokko keessatti jiru kan ilaalu ykn haala fayyadama irratti addaa addummaa garee hundaa irratti mul'atu kan ilaaludha.

2.5 Haalota fayyadama Afaanii Murteessan

Afaanonni addunyaa kana irra jiran sababa adda addaan garaa garummaa adda addaa akka qaban beekamaadha. Garaa garummaan kun kan dhufuu danda'us sababa garaa garummaa seenaa, iddoo, siyaasa, teeknoolojii, amantaa, aadaafi kan kana fakkaatan irraa kan uumameedha. Yaada kana ilaalchisee, Crystal (1987:84) "*Language varies enormously in global importance because of historical, demographic, political, technological and social uses.*" Akka ibsa kanaati, haalan fayyadama afaanii murteessan diinagdee, teeknoolojii, aadaa, gahee hojiifi kan kana fakkaataniidha.

Diinagdee Afaaniifi diinagdeen wantoota addaan bahanii hinilaalamneedha. Namni yoo diinagdeeti dhimma bahu dirqama afaan isaati dhimma baha. Afaan isaati fayyadamuun kun

ammoo eenyummaa hawaasa sanaa of keessatti hammata jechuudha. Diinagdeen biyya tokkoo gara biyyoota birooti yookaan ammoo iddoo tokko irraa gara iddoo biraati nice'a. Yeroo diinagdeen hawaasa tokko irraa gara hawaasa birooti deemu afaanis diinagdee faana waan deemuuf afaan duraan ture sana keessatti waan makamuuf sababa diingdee afaanichi hanga tokko jechoota afaan biroo of keessatti qabata Marshack, (1965).

Teeknoolojii Waa'ee teeknoolojii ilaalchisee Warshauer (2003) *"In this world, we are now firmly embedded in a time when digital technologies, so in daily life in many parts of the world, not amongst all people as there are digital divisions every where."* Akka yaada kana irraa hubanutti, addunyaan yeroo ammaa kana akka ganda tokkootti ilaalamaa jira. Kanarraan kan ka'e, jaarraan amma keessa jirru bara teeknoolojiin itti babal'ate kan ta'eedha. Yeroo ammaa ilmi namaa jireenya guyyaa guyyaa gaggeessuuf harki baay'een isaa meeshaa teeknoolojiiti dhimma baha. Motteram (2009)

yaada kana gama isaan akka ibsutti, ilmi namaa yeroo mara guddina faana deema. Kanaaf, meeshaalee teeknoolojiitti dhimma baha. Meeshaaleen teeknoolojii kunniin yeroo ammaa hawaasa addunyaa baay'ee bira qaqqabee jira. Meeshaaleen teeknoolojii jedhaman ammoo kanneen akka Koompiitaraa, moobaayilii, televizhiinii, raadiyoofi kan kana fakkaatan maqaa dhahuun nidanda'ama. Namoonni fayyadama meeshaalee kanaa, afaaniin ibsaa hubannoo fayyadama isaa gabbifatu. Si'a kana namoonni waan isaanii hingalle mirga gaafachuu, kan hubannoo qaban ammoo ibsa kennuun isaanii waan jiruudha. Namoonni yoo waa'ee tajaajilaafi fayyadama meeshaa teeknoolojii kanaa waliif ibsan afaan teeknoolojii kana faana hawaasa duraan tureeti makaa waliigaltee taasisu jechuudha.

Aadaa ilaalchisee Wallace (1974: 21) *"people from different cultural or linguistic background think differently and it even make fairly good social scientificense."* Akka yaada kanaatti, dhimmoota haalan fayyadama afaanii murteessan keessaa aadaan isa tokko ta'uun beekamaadha. Namoonni aadaafi dandeettii garaa garaa qaban sadarkaafi hawaasummaa garaa garaa qabu.

Dabalataan hayyuun Levy- brljia, Lucien (1985) *"The thinking of primitive peoples highly differed in substance and structures from that of more civilized man."* Akka yaada kanaatti, fayyadamaafi caasaa afaan namoota bara duriifi kan bara qarroominaa yoo wal-bira qabnee ilaalle, garaagarummaa guddaa akka qabu ibsa. Akkasumas, haalli jiruufi jireenya ilma namaa

aadaafi duudhaa isaa irratti hundaa’a jechuudha. Kanarraa akka hubannutti, akkuma aadaan hawaasa tokkoo jijjiiramaa deemuun haali fayyadama afaan isaatis wal-faana jijjiiramaa deema jechuudha.

2.6 Fayyadama Afaanii Faaruu Keessatti

Maalummaan fayyadama afaanii haalaafi bakka kamitti hawaasni akka itti fayyadamuu qabu addeessa. Ayub (2008) akka Clark (1996) wabeeffatetti yoo ibsu “*areas language use as places and situation where people do things with language...*” jechuun maalummaa fayyadama afaanii maal akka ta’e ibsa. Fayyadama afaanii keessatti filannoon jechootaa faayidaan isaan qaban hedduudha. Kanaafuu, faaruun gootummaa keessattis dhimma ni bahama. Akka Clark (1996) jedhutti, afaan kan qo’atamu haala caasaafi itti fayyadaman isaatini. Caasaa afaanii yeroo jedhamu qaaccessa xinsagaa, xinjechaa, xinhimaafi xinhika afaanichaati. Haata’u malee, fayyadama afaanii qo’achuun akka caasaa afaanii qo’achuu salphaa miti. Kunis, fayyadama afaanii qo’achuun xinqooqa qo’achuu waan ta’eefdha. Akkasumas, qo’annoon fayyadama afaaniifi caasaa afaanii tokko miti. Kanaafuu, qo’annoon fayyadama afaanii haala adda addaan hojiirra oolmaa afaanichaa qorachuudha. Haala kanaan, Liulseged (1994), qo’annoo fayyadama afaanii ilaalchisee akka ibsutti, hawaasa afaan adda addaa dubbatan keessatti seera afaanichaa waliin qaban filachuu kan gaafatudha. Seerichis haala adda addaarratti kan hundaa’u ta’uu isaafi haalootiin kunis naannoo, mataduree, bakka hojiifi kkf ta’uu danda’a jedha.

Gama biroon, haala fayyadama afaanii ilaalchisee, Cooper (1976:184) akka ibsutti “Itti fayyadama afaanii jechuun xiyyeeffannoo garaagarummaa afaan tokko yookaan looga tokko keessatti haala dubbiin seerlugaan yookaan jechaan uumamu yookaan adda addummaa afaanotaa yookaan loogota gidduutti uumamudha”. kana malees, qo’annoon itti fayyadama afaanii xiyyeeffannoo garaagarummaa xinqooqaa garee murtaawaa tokko keessatti jiru kan ilaalu yookaan haala fayyadamaarratti adda addummaa garee hedduurratti mul’atu kan ilaalu akka ta’e hubachuun nidanda’ama.

Gama kaaniin, fayyadama afaanii jechuun tajaajila afaanni haala adda addaa keessatti qabudha. Haala kana Clark (1996) yoo ibsu, fayyadamni afaanii hojii kamiyyuu keessatti barbaachisaafi murteessaa ta’uu isaa lafa kaa’e jira. Kanaafuu, hojiin fayyadama afaaniirratti hojjetamu, garaagarummaa haala xinqooqaafi hawaasummaa jiru adda baasuufi ibsuurratti xiyyeeffachuu qaba. Kana jechuun, haala itti fayyadama afaanii hunda adda addummaa hawaasaa sababa

afaaniin uumamu kan hammatudha. As keessatti, garaagarummaa kan jedhu namni dubbatu sun gosa garaagaraa afaanicha keessa jiru filatee kan dubbatu ta'uu isaati. Fakkeenyaaf, bakka hawaasni tokko afaan adda addaa beekutti, afaan tokko hojii tokkoof afaan biroo immoo hojii gara biroof fayyadamuu danda'u.

Fayyadamni afaanii calaqqee hawaasaa ta'uu isaa, Coulmas (1997) Labov (1976) wabeeffachuun ibseera. Fayyadamni afaanii haala sadarkaa hawaasaafi amala gosa hawaasaa calaqqisiisa. Haaluma kana fakkaatun, Clark (1996) gama isaatiin, itti fayyadamni afaanii walitti dhufeenya hawaasa waliin qaban kan agarsiisu jechuun ibsa. Itti fayyadamni afaanii, adeemsa nama dhuunfaafi hawaasaa kan hammatudha. Kunis, yaad-rimeen fayyadama afaanii haala hawaasaa kamiyyuu keessatti beekumsa gahaa afaanichaa qabaachuu giddu galeeffachu qaba.

Haaluma walfakkaatuun, Wolff (2000) fayyadama afaanii sirriitti hubachuuf gaaffilee akka yoom, eessatti, maaliif akkamitti, maaliin, eenyuuf kkf gaaffilee xinqooqa hawaasaa walqabatan kaasuun hubachuun akka danda'amu addeessa. Fayyadama afaanii yeroofi iddoo murtaa'e tokkotti ragaa baay'ina namoota dubbataniifi afaanota naannoo sanatti dubbataman, haala akkamii keessatti akka dubbataman ilaalchaafi amantii afaanicharratti namni sun qabu kan hammatudha.

2.7 Malleen Dubbii

Namoonni walquunnamtii yeroo garaa garaa godhaan keesstti wanta yaadan, fedhan, beekumsa, gadda, gammachuu, ilaalchafi kkf. Waljijjiiruuf jecha afaan nigaragaaramu. Afaan kunis dhimma dabarsuu barbaadan kallattiinis ta'e al kallattiin akka dabarsan isaan gargaara. Karaa biraan immoo walii galtee saffisiisuuf jecha akkasumas miidhagina haasawaa isaanii eeguuf namoonni malleen adda addaa nifayyadamu. Malleen kana keessaas malleen dubbii isa tokko dha. Yaada isaanii haala salphaafi dubbataaf akka hubatamuu danda'uuf malleen dubbii barreeffamootaaf dubbii afaanii keessatti ni fayyadamu.

Malleen dubbii ergaa darbu tokkoof ciminaafi si'anummaa kenna. Birhaanuu Maatiwoos (1999:82) "Malleen dubbii akka kaa'utti Barreeffamaan ala (non literal) wanta tokko waan birootiin ibsuudha" jedha. Quunnamtii afaaniifi barreefamaa keessatti Malleen Dubbii faayidaa garaagaraa akka qabudha. Isaanis: hiika iftoomsuuf, fakkeenya ifa ta'e dhiyeessuuf, cimsuuf, walitti dhufeenya uumuuf, wantoota lubbuu hin qabnetti lubbuu horuuf, gammachiisuuf

akkasumas bashannansiisuufi irra caalaa tajaajila miidhaginaa namootni gadi fageenyaafi bal'inaan akka yaadan gochuudha.

Malleen dubbii sammuu dhaggeeffataa tokkoo keessatti fakkii uumuun akka ergaa sun gadi fageenyaan hubatamu taasisa. Yaaduma kana cimsuun Addunyaan (2014) “faarsaan bifa walaloon dhiyaata; akka walalootti immoo qindoomina jechootaa, dubbii haalawaafi walsimannaa sagalootaatiin kuulamee dhiyaata. Yaada kanarraa wanti hubatamu faarfannaa kanneen walaloottiin dhiyaatan waan ta'eef amala kana calaqisiisa. Malleen dubbii dhugummaa yaada tokkoo kallattiin ibsuu irra wanta hawaasa keessatti kalaqamuun walqabsiisuun fakkii sammuu dubbisaa yookiin dhaggeeffataa keessatti kan mul'isu yookaan kaa'udha. Malleen dubbii fayyadama afaanii keessatti gahee olaanaa qaba. Kana ilaalchisee, Addunyaan (2014:208) irratti yoo ibsu, *“Malleen dubbii fayyadama afaanii haala salphaa ta'een dhaamsa tokko kan namootaaf dabarsudha,” jedha. Yaada kana irraas kan hubatamu akkuma olitti ibsame, malleen dubbii faarsaa keessatti kan faarfatamu ergaa dabarfachuu barbaadan qaama barbaachisaa ta'etti haala salphaa ta'een dabarfachuudha.*

Karaa biraatiin malleen dubbii sadaadhaan waan lama wal moggaa qabun yookaan waan tokko waan biraatiin agarsiisuufi ibsuu akka ta'e hayyoonni tokko tokko ni ibsu. Kennedy, (1987:128) “Malleen dubbii yeroo waan tokko kallattiin dubbannu wanta biraas faallaan ibsuudha” jechuun yoo ibsu Birhaanuu (1999:82) *“Malleen dubbii dalgaatiin waan tokko waan biraatiin ibsuudha. Innis walmorkii, walfakkii, namoomsuu, raajjeffannoofi kkf.qaba.”* jechuun ibsani jiru. Yaada kanarraa akkuma hubannutti waan lama walbira qabanii ibsuufi gosoota kanneen of keessaa akka qaban ni hubanna.

Walumaa galatti, malleen dubbii kun maqaa adda addaa haaqabaatan malee yaada kalaqaa yookiin haala namoota hawwatuun fakkii wantoota xiyyeeffannoo barbaadanii walbira qabanii ibsuun karaa salphaa ta'een sammuu namootaa keessatti suuraa kaasu. Kun immoo namni tokko wanta isa bira hin jirre haala salphaan akka hubatuuf isa gargaara. Isaanis: Akkasaa, iddeessa, Nameesaa, Arbeessaa, Fakkoommii, jedhamanii hiikamanii jiru.

Malleen dubbii keessaa tokko akkasaadha. Akkasaan gaalee “akka”, “hanga”, “fakkaata”, “nigaha”, “nimorka” jedhanitti gargaaramee wantoota adda addaa lama walbira qabee ibsuun

sammuu dubbisaa yookiin dhaggeeffataa keessatti suuraa kaasa yookiin hubannoo uuma. Akkuma kana faaruun amantiis malleen dubbii kanatti fayyadamee ergaa barbaachisaa ta'e dabarsa. Addunyaan, (2014:208) "Akkasaan ergaa barbaadame waan aadaa hawaasichaa keessatti beekamaa ta'e tokkoon wal bira qabuun dhiyeessuudhaan akka salphaatti hubatamu kan taasisudha," jedha. Itti dabaluudhaanis, Birhaanuu Maatiwoos (1999:82) "Walmorkiin wantoota lama kan adda adda ta'an jecha "akka" yookaan "wal" jedhuun fayyadamuun wal morkisiisuudhaan ni mul'ata" jedha. Haaluma kanaan, yaada hayyoota lamaaniyyuu yeroo ilaallu akkasaa jechuun wantoota lama wal bira qabanii wal dorgomsiisuu akka ta'e irraa hubanna.

Malli dubbii kan biroon immoo iddeessa. Iddeessi amala waan tokko qabu gutummaan guutuutti wantoota biroof kennuudha. Addunyaan (2014:210) "Iddeessi fayyadama afaanii karaa dhokataa ta'een wantoota waldorgomsiisa" jedha. Haaluma kanaan faarfannaa keessattis wantoota hawaasa keessatti beekamanitti gargaaramuun amala wanta tokkoo wantoota biroof kennuun karaa dhokataa ta'een waldorgomsiisuun dhiyeessa. Wantoota adda addaaf kennuun kan dhiyaatudha.

Gosa malleen dubbii inni biraan nameessadha. Nameessaan amala namootaa wantoota adda addaaf kennuun kan dhiyaatudha. Faaruun amantiis, haaluma kanaan malleen dubbii kanatti gargaaramee, bineeladootaafi kan biroo bira qabuun wanta hamaafi gaarii adda baasanii akka hubataniif faarfannaa kanaan qabanii ibsu. Addunya (2014:211) "Wantoonni akka namaatti beela'anii akka quufan, deemanii akka galan, ijaaramanii akka diigaman kan taasisu fayyadama afaaniiti," jedha. Kanaafuu, fayyadama afaanii keessatti nameessaan amala namootaa, wantootaafi lubbu qabeeyyii biroof kan kennudha. Haaluma kanaan faaruun amantiis keessatti amalli fayyadama afaanii kun ni argama.

Arbeessaan, malleen dubbii keessaa tokkodha. Malleen dubbii kun waan tokko ol kaasuun yookiin gadi buusuun kan dhiyaatu yoo ta'u, faaruun amantiis akkuma kana garmalee waa ol kaasuufi gadi buusuun dhiyaatee kan guddummaa Waaqaa ittiin jajatan, guddina maqaa isaa ol qaban, waa hunda danda'uu isaa ittiin ibsanidha. Addunyaa (2014:214) "Waan tokko guddisanii hamma arbaa, kineessanii immoo hanga huubaa taasisuu jechuudha" jedha. Haaluma kanaan faaruun amantiis keessatti jechootatti fayyadamanii wanta tokko garmalee ol kaasuu yookiin

xiqqeessuun waan wanti sun hin taane taasisanii dhiyeessuun jira jechuudha. Fakkoommii as keessatti qooda guddaa qaba.

Walumaa galatti, faarsaan Waaqaa akkuma ogwalaloo afoolaa barreeffamaa qaama hogbarruu tokkootti wantoota sammuu dhala namaa keessatti kalaquun yaadolee adda addaa keessatti fakkaattii hawaasni gadi fageenyaan akka hubatan gochuun dhaloota darbe irraa eegalee hanga har'aatti barsiisaa, gorsaa, qajeelchaa, akeekkachiisaa, hubachiisaa tureera.

2.8. Malummaa Gootummaa.

Gootummaan beekamti waan hojetu tokko irratti cimina qabate kan beekame namni hundu kan waa'een isaa kan dubbatamudha. Yaada kana ilaalchisee Warqinaa (2014:22) Namni jiruufi jireenya isaa dabarse keessatti kan ittiin beekamu waan hedduu qaba. Namoonni hedduun gootummaan, qabeenyaan, beekumsaafi kkfn beekamu danda'u. Akka aadaa Oromootti hawaasa keessa jiraatan biratti akka beekamtii isaaniitti nifaarfamu, waa'een isaa ni dubbatama. Sababiinsaa namoonni cimina qaban akka itti fufaniif, kaan illee akka isaanii akka ta'aniif, diinoota isaanii waashessuufi cimina isaanii ibsuuf faarsama. Kanaaf faaruun, Geerarsaan, Sirbaan, gooti (namni cimina qabu) akka itti fufuuf, diina dhiphisuuf, cimina gootichaa ibsuuf yookaan beeksisuuf ga'ee akka qabu nutti mul'isa. Haata'u malee, Goota jechuun sammuu onnaa'ummaatiin, onnee guutuun kutanoofi hidhannoon dhibbaa alaa tokko malee kakaa'umsa mataa isaan mirga ofiifi kan biyyaa kabachiisuudha.

Gootni wanta itti boboba'eetti ciminaan ykn mo'ichaan kan ga'uudha. Akka David Leeming ibsutti *"The story of the Hero is the most human and overtly psychological of dominant myth patterns. Hero series can be said to be metaphors for personal collective progress through life and history"* Leeming, (2007:7) yaada kana irra akka hubanutti Goobaangaleesichi nama ta'ee waa'ee dhala nama irratti kan xiyyeeffatudha adeemsa jiruufi muuxannoo seenaa keessatti kan nama qunnamu irraa akka maddu addeessa.

Uummanni tokko rakkoon itti hammaatee, xaxoofi, takaallaan irratti goomaree, waliigalteen dhabamee, seri cabee, beelli galee, walddhabbiin finiinee yoo fiixa qaaqqabe Goobaanaleessi rabbiin dhagi'amee, fala barbaaduuf nidhalata. Dhalatees gaaf ofbaree yaanni galamuuf uummaticha keessa jiraachuu jibba. Maaliif uummanni akka waciratu yaaddoo keessa gala. Waa'ee uummata rakkoon xaxamees gadifageenyaan qorachuuf tattaafata. Rakkoo isaatiifi rakkoo uummataatiif fala barbaaduuti itti dhaga'ama. Kanaafuu, uummata irraa addaan ba'uun

gocha gootaa raawwachuun, furmaata qabatee deebii'uun amala goobaangaleessati, 'Joseph Campbell' dhimma kana ilaalchisee akkas jedha. "The standard path of the myth logical adventure of the hero is a magnification of the formal represented in the rite of the passage separation, initiation, return with myth be named nuclear unit of mono myth" Campbell (1973: 30). Akka yaada kana irra hubanutti goobaangaleesichi adeemsa jireenya isaa keessatti hawaasa irraa gargar ba'uun, gocha dinqisiisaa raawwachuun, injifannoon deebi'uun maalummaa Goobaangaleesichaa hubachiisa.

The principal male character in a movie, navel, or play, especially one who plays avital role in plot development or a round whom the plot is structured. Whether I shall turn out to be the hero of my own life, or whether that station will be held by anybody else. (Encarta dictionaris) Akka yaada kanatti Goota beekamaa kan Diraamaa, Filmii, afwalaloo, seeneefamoota gurguddoo keessatti waa'een isaa ka'udha.

Walumatti qaabatii goonni nama waan bu'aa qabeessa ta'e hojjete, beekamtii dinqiisifamu qabu kan hojeete lammiifi saba isaa biraatti jalatamaa ta'ee ciminaafi jabinaa yaada murtoo mata isaa kan qabudha.

2.9 Faayidaa Faaruun

Faaruun gosa afoolaa keessa tokko ta'ee uummataa Oromoo biraatti iddoo ol'aanaa kan qabudha. Sababiinsaa waan hawaasa keessatti gaarii ta'e ittiin jabeessuuf kanneen amala badaa ta'an ammo ittiin gorsuuf fayyadudha. Karaa biroon Finnega (1976: 273) "At alocal level public singing can the place of the press, radio and publication as pressure to bear on individuals," jetti. Yaadi kun faaruun dhimma yeroo ibsuu fi yaada uummataa gabbisuu kan danda'u ta'uusaati. Faaruun sadarkaa naannoo itti faarfatomutti faarsaa galaalcha, raadiyoofi waanta maxxanfamanii yaada uummataa ibsaniifi dhibba wayii sammuu namaa keessatti uummamaan bakka bu'a.

Fedhasaan (2013: 53)"Faaruun walaloo miira marfannadhaan guutamee jirudha." Jedha. Yaada kanarra waanti hubatamu dhalli namaa jiruufi jireenya keessatti wantonni hedduun isa mudachuu danda'u. Wantonni mudatanis gammachuu yokaan gadda ta'uu danda'u. Kanneen gammachisoo ta'an jaalala abbaa, haadha, hiriyyaan, biyyaafi kkf yoo ta'an, kanneen gaddisoo ta'an ammoo, midhamuu mirgaa ofii, biyya ofii fi kkf yoo mudatan kan gaddaafi gammachuu ofii itti mul'ifan faarsuun akka ta'e hubanna.

Namoonni baayyee faaruu oromoo bashanansisuu qofaaf kan oolu akka ta'etti hubatu. Haata'u malee faaruun bashannansisuu alatti ga'ee hedduu qaba. Kanneen keessa hawaasa barsiisuun isa tokkodha. Faaruun nibarsiisa yoo jennu, hawaasi faaruu sanaa dhagahu waa'ee aadaa, dhudhaa, safuu, seenaafi afaansaa waa hedduu irra hubata. Akkasumaas, waa'ee amantii, yaada siyaasaafi haala jiruufi jireenyaalle irra baruun kan danda'amu ta'uu sati. Yaada kana Bukonya (1994:85) *"Each genre of oral literature has a part to play in the education of a particular society. While expressing the feelings of a people and playing a therapeutic role the song African satirises un acceptable behavior and warns members against mis-demeanour,"* jedha. Akkuma ibsa armaan oliirraa hubachuun danda'amutti faaruun gammachiisuurra darbee barumsa jijjirraa amalaa fidu nikenna, nicepha'a, ni'akeekkachiisa. Kana malees, faaruun barumsa dandeetti afaanii cimsuuf waa'ee hawaasaafi seenaasaa hubachisuu danda'u akka kennu ibsa. Kanaaf, faaruun sabi tokko biyya isaarra kaasee hanga gochaalee hawaasa biyyichaa raawwatuutti faarsuudhaan ergaasi dhimma yeroo kan ittiin dabarfatudha.

Yaaduma kana Misganuun (2011:71) "faaruun karaa uummanni miiraafi dhageettii, hubannaa yeroo darbee, haala yeroo ammaa, dhaloota haaraa ittiin barsisuufi dhaloota itti aanutti ittiin dabarsudha," jedha. Kanaaf, faaruun seenaa aadaa fi duudhaa hawaasa tokkoo akka meeshaatti qabee dhaloota dhufaniif kan dabarsudha.

Karaa biraa Andrezewskin (1985:38) faayidaa isaa waliin wal-qabsiisee yeroo faaruuf hiika kennu, *"Oral literature, like written literature is of educational value since being expressed to it enhances the listeners verbal skills, enriches their vocabulary and enlarges their knowledge of their own society and its history,"* jedha. Eega faaruun dame afoolaa hamma ta'etti dandeetti dubbii fi beekuma jechootaa faaruun sun ittiin dhiyaatuu guddifachufis ta'e haala jiruufi jireenyaa akkasumas seenaa hawaasa tokkoo akka huabatan kan barsiisudha.

Akka dame afoola tokkootti faaruun dhimma siyaasaafi hawaasummaa ta'ee falaasama saba tokkoo, akkasumas, ilaalchasaanii du'aafi jireenyarratti qabanillee ibsuu danda'a. Faaruun yaada siyaasaa tokko deggerudhaan yokaan balaaleffachuudhaan yaada namoota kan jijjiiruu danda'udha. Jireenya hawaasaa keessatti ammo hamilee nama hojiif kaka'umsa qabu jajjabessuudhaan, goota cimsuufi dabeessa onnee bituudhaan, faaruun afoola Oromoo keessatti qooda olaanaa kan gumaachudha.

2.10 Maalummaa Faaruu

Faaruu dameewwan afoola bifa walalootiin dhiyatan keessa isa tokkodha. Kanaafuu, dhimma siyaasaafi hawaasaa ta'ee falasama saba tokkoo akkasumaas ilaalcha isaanii jireenya hawaasummaa keessatti qabaan kan calaqisiisudha. Misgaanuun (2011:72) yaada kana yoo gabbisu, “faaruun karaa walalootiin darbu haqa uummataa gidduu jiru tokko ifa baasuuf akka meeshaa olaanaatti gargaara.” Jedha. Yaada kana irraa hubachuun akka danda'amu faaruun jireenya hawaasummaa keessatti ga'ee guddaa kan qabudha.

Gosoota faaruu summer (1996:5) faaruu Oromoo bakka afurititti qoodde qaaccessesse. *“The universe of Oromo songs is repeated to a large extent. Because there is an the occation of the different literary types of Oromo songs: love song, Heroic, historical, pastoral, festive and religious, satirical, gnostic song”* jedha. Yaada kana irraa hubachuun akka danda'ametti faaruun Oromoo gosoota addaddaa bal'ina galaanaa wajjin walfakaataniifi yeroo garagaraa kan rawwatu: faaruu jaalalaa, faaruu gootaa, faaruu seenaa, faaruu tiksee, faaruu ayyaanaa, faaruu amantaafi kkf jedhaman deddebi'anii waimakoon dhiyaachuun isaanii bai'na hanganaa qabaachuuksaa nuhubachiisa.

Akkasuma Misganuun (2011:73) yaada kana yoo gabbisu “Faaruun bakka garagaraatti qoodamuu danda'a jedha. Isaanis, faaruu waaqaa, faaruu ga'elaa, faaruu loonii, faaruu abbaa, faaruu deessuu, faaruu gootaafi kkfdha,” jedha. Yaada kanarraa hubachuun akkuma danda'amu gosoonni faaruu hedduun kan jiran yoo ta'u, yaaduma kana Fedhasaan (2013:53) “faaruun walaloo miira mararfannadhaan guutamee jirudha. Waanti faarfamu sunis: biyya, iriyyaa, dachee, waaqa, gootaafi kkf ta'uu danda,” jedha. Waaluma gala barresitoonni olitti ibsaman yaanni isaan gosoota faaruuf kennaan wal-fakkeenya qaba. Kanuma dhugoomsuuf gosoota faaruu Oromoo muraasni akka kanaa gaditti ibsameera.

Afoola uummata oromoo keessatti baayyee iddoo guddaa kan qabuufi beekama kan ta'e faaruu waaqaati. Yaada kanan Beirer (1966:19 - 52) yoo ibsu *“Listen to us aged God Listen to us ancient God, Who has ears, Look at us aged God, Look at us ancient God, Who has ears...”* jedha., Hiiki faaruu kanaa: Yawaaq yadur jireessa koo, Gurra qabdaa nu dhaga'ii, Ija qabdaa nu argii, Harka qabdaa nu qaqqabadhuu jechuun hiikama. Waaqni uumaan waa gochuu akka danda'u amananii sagalee mararroo qabuun miira guddaa yokaan dhiiphinaanii gargaarsaafi gara waaqatti

oliyyachuu isaanii kan mul'isu ta'uu agarsiisa. Kanaaf barreessa kun aadaa oromoo keessa faaruun waaqa kadhachuufi jajabachuun akka jiru ibsee jira.

Durummaan kaasee osoo weeraarri minilikii dangaa oromoo hinsarbiin dura hariiroo addaa waraanni hinkunne oromoon dachee isaa waliin qaba. Kanatu, faaruu dachee isaa ittiin faarfatu uummatee qabachuu isaa Tasammaan (1996: 204) yoo faaruu ibsu.

Akka faarsan kun ibsutti' Dache nagaan bultee, dache nagaan bultee' kan jedhu kun dubbiiwwaan qola keessaa nameessaatti fayyadame dubbate. Dachee nama godhee dubbate. Inni biroon immoo irra deddeebi himaa argina.

Loon Uumaata Oromoof jiruuf jireenya isaatti. Yoo loon jiratee malee akka waan jireenya hin qabneetti ilaala Oromoon kun immoo kan inni argisisuu, fooliin sa'a ykn loonii yoo nati ba'ee malee, yoo qeen koo dhooqqee loonii jiratee malee, kana irraa ka'uun dhalaaf loon isaa ija walqixaan ilaala. yaa kana ilaalchisee Abarraan (1999 : 135)

Jiruufi jireenyi uummata oromoo baadiyyaa bu'uurri isaa inni guddaan qannaafi horsiisanii buluunidha. Qabeenya horachuun kan danda'amu lamaanuu cimanii yoo hojjetan qofadha. Qabenyuma horatan kana haalaan qabatanii ittiin jiraachuu keessatti dhiirri ga'ee yoo qabateyyuu dubartiin calmaatti loon qabachuus ta'e aanaan sirritti itti fayyadamuuf ga'ee ol'aanaa qabdi.

Afoola Oromoo keessatti faaruun deessuu iddoo ol'aanaa qaba. Yaada kan, Haayiluun (1997:20) irratti yoo ibsu, faaruu kanaan deessee kan qabdu galata ayyoleef kan ittiin kadhattudha ta'u yoo ibsu. Yaada kanarraa dhala nama keennuuf haangoo kan qabaddu Ayyolee yokaan Maram akka ta'e hubanna. Deessuudhaafis Oromoon ni faarfaata.

Aadaa Oromoo keessatti abbaan kabaaja inni dhala isaa biratti qabu cimaa ta'uun isaa nama Oromoo ta'e kamiifu hubatamaadha. Kana irraa ka'uu Abarraaffaa (1999: 177) yoo ibsaan, Kanaaf akkuma jalqaba kaasuuf yaalle mucaan abbaatti kabaja abbaaf qabu mul'isaa. Qaawwa yokaan dhibee qabu ammoo abbaatti faaruun osoo himuu faaruu kanarraa yaadaan qabna. Haata'u malee, marartoon yeroo abbaa isaa wammuu, kun immoo jecha haara madisiisuuf kar'a saaqqaa. Inni biraan yeroo filannoo jechoota agaraa, 'mootii koo, kootii koo' kan jedhu walitti fide.

Afoola Oromoo keessatti faaruun Adamoo kabajaafi iddoo olaanaa kan qabudha. Yaada kana ilaalchitee Finnegan (1970: 242) ibsitetti, biyyoota Afriikaa akka waliigalaatti Af-walaloo dhimma adda addaatiif itti gargaaramu. Dhimmoonni hedduun ibsamanillee kan biroonis nijiru. Af-walaloon dhoksaa hawaasaa ibsanis nijiru, akkasumas walitti dhufeenya hawaasaa, kaka`umsa hawaasaa, kadhannaa, uffannaa fi weedduu loonii fi tiksee waliin walqabatanis ni mul`atu. Haata`umalee, af-walaloon waraanaa fi adamoo hawaasa Afriikaa irra caalaa isaaniitiif dhimma filatamoo taa`aniidha. Akkasumas, yeroo hojii hojjetan af-walaloo weellisuun ummata Afriikaa mara biratti kan beekamuudha. Inni hojii isaanii dadhabbi tokko malee akka hojjetaniif kan gargaaruudha. Hawaasni Oromoos akkuma hawaasa Afrikaanota kan biro af-walaloo kanatti dhimma nibahu.

2.10.1 Faaruu Gootaa

Faaruu gootaa gosa weedduu aadaa keessaa tokko ta'ee kan gootaa jajjabeessuufi gargaarudha. Yaada kana Misgaanuu (2003:10) yoo ibsu, *“Heroic song is another type of Oromo songs.”* jedha. Yaadni kun weedduun gootaa gosa weedduu Oromoo keessaa kan itti Oromoon walii isaa faarsu ta'uu isaa agarsiisa. Kunis weedduu lolaafi ajjeesaa of keessatti hammata. Kana malees Misgaanuu (2004:2) Gurracha wabeeffachuun akka ibsutti, *“War songs are songs that are composed and practiced to initiate the warriors to confront their enemies. This songs can praise the known waa leaders, the legendary,warriors who have already passed away.”*jedheera.

Faaruu lolaa humna uummataa onnachiisuu waan qabuuf akka isaan ejjennoon dhaabbataniif seerotaafi gaggeessitoota waraana isaaniif amanamoo ta'an isaan taasisa. Akkasumas, akka isaan diina biyya isaaniirraa lolanis isaan gargaara. Faaruun kun amala miira dadammaksu, kan salphaatti qalbii namootaa harkisu qaba.

Yaada kana Sumner yeroo ibsu, *“before the war, an encouragement to the leader or to the warrior to go and flight anencouragement which is intensified on the battile field; after the war. Praise for the victorious leader or warrior,”* jedha. Sumner,(1996). Ibsa kanarraa hubachuun akkuma danda'amu faaruu gootaa lola dura gaggeessan waraana yookaan loltootni deemanii akka lolaniifi yommuu waranaa cimani akka lolaniif jajjabeessuuf gargaara. Waraana booda immoo hogganaa waraanaa yookaan loltuu diina isaa mo'ate faarsuuf tajaajila. Yaada kana Finnegan yommuu ibsu, *“war songs in fact are somenimes more expression and feinforcement of militant strength of a group than a direct incitement to fight,”* jetti. Finnegan,(1970:208). Akka yaada kanaatti faaruwwan lolaa akka gareen loltuu tokko deemee loluuf kallattiin ajajurra dubbii haamilee loltuu Sanaa onnachiisuuf gargaarudha.

Aadaa uummataa oromoo keessa inni guddaan raawwiiwwan seenaa waliin qaban keessatti faaruu gootaa gargamuun yeroo wal-faarsan mul'ata. Yaada kana maal keessa akka jiruufi maal keessa akka darbe aadaa, afaan, amantaan, dinagdeen, siyaasa, hawaasummaa tokkoo attamitti geggeeffamaa akka ture barsiisuu, madda dhuftee saba tokkoo maal akka fakkaatan ture ibsuuf, gootummaa hawaasni karaalee waraanaa, sabummaa, meeshaalee hawaasni tokko gama adda addaatinis, gama biratiinis tajaajilamaa ture maal akka fakkatu calqisiisuuf, tokkummaafi walitti dhufeenya hawaasni tokko qabachaa ture dhaloota itti aanutti dabarsuuf acuucaafi cunquraa sabni tokko keessa ture ibsuufi kkf mullis,"jedha. Kun immoo faaruun keessatti faaruu gootaa gargamuun yeroo wal-faarsan mul'ata. Yaada kana Misganuun (2011 :73) Faaruun gootaa raawwiiwwan seenaa ibsu gaafa jennu; eenyummaa saba tokkoo maal keessa akka jiruufi maal keessa akka darbe aadaa, afaan, amantaan, dinagdeen, siyaasa, hawaasummaa tokkoo attamitti geggeeffamaa akka ture barsiisuu, madda dhuftee saba tokkoo maal akka fakkaatan ture ibsuuf, gootummaa hawaasni karaalee waraanaa, sabummaa, meeshaalee hawaasni tokko gama adda addaatinis, gama biratiinis tajaajilamaa ture maal akka fakkatu calqisiisuuf, tokkummaafi walitti dhufeenya hawaasni tokko qabachaa ture dhaloota itti aanutti dabarsuuf acuucaafi cunqursaa sabni tokko keessa ture ibsuufi kkf mullisa, jedha. Kun immoo, faaruun gootaa namaratti kan xiyyeeffatuufi namni sunis kan ittin farfatamu waantoota gargaraa akka qabu nuhubachisa.

2.10.2 Yoomeessa Faaruu Gootaa

Faaruun gootaa faaruu aadaa Oromoo keessaa tokko ta'e kan goota gootummatti jajjabeessuuf kan gargaaru yoo ta'u, bakkaafi yeroo itti faarfatumu qaba. Misgaanuun (2011:78) yoo ibsu “faaruun gootaa namoota garagaraan faarfatamuu danda'a. Goota dirree lolaati gale yokaan lola deemuuf hawwii qabu namoota muxannoo dirree lolaa qaban, dubartootaafi shamarroota ta'uu danda'u” jedha. Faaruun goota kunis, bakka itti faarfamu qaba. Innis, lafa jigiitti, iddoo cidaatti ayyaanota adda addaa irratti, dirree waraanaarattiifi kkf irratti ta'uu danda'a. Kan qofaa otoo hintaanne faaruun akka Fedhasaan (2013:54) “Faaruun kaawwan irraa kan ittiin adda ta'u, miira marfannaan guutame jiraachuusaati. Gareedhaanis, dhunfaasaan faarfamuu danda'a”jedha. Kanarraa kan hubatamu gooti qofaa isaa diina lolee mo'atee qabaa faarsuu akka danda'uufi gareen illee faarfamuu akka danda'u hubanna. Kunis, gootummaaf wal-kakaasuuf akka ta'u nuutti agarsiisa.

2.11 Geerarsii Gootummaa Keessatti

2.11.1 Maalummaa Geerarsaa

Geerarsi akaakuuwwan afoolaa keessaa isa tokko ta'ee, rakkoowwan bu'aa ba'ii jireenyaa keessatti nama mudatan hunda kan ittiin ibsataniidha. Bu'aa ba'ii jireenyaa keessa immoo gaddaa fi gammachuu, jaalalaa fi jibba, gootummaa, hawwii, fedhiifi kkftu jiru. Kanaafuu, geerarsi isaan kana mara karaa ittiin ibsataniidha.

“Geerarsi damee afoolaa keessaa isa tokko. Afoolli ammoo jiruu fi jireenya, fedhii fi hawwii, gaddaa fi gammachuu ummataa afaaniin dhalootarraa dhalootatti kan dabarsuudha”, Abarraa, (1993:1) Kanarraa kan hubatamu, afoolli jiruu fi jireenya hawaasa tokkoo waan ibsuuf, akkuma kana damee afoolaa kan ta'e geerarsi waan jireenya hawaasaa keessatti calaqqisiifaman kana kan ibsuudha.

Geerarsi Ummata Oromoo biratti bakka olaanaa qaba. Oromoon dhimmoota gurguddoo jiruufi jireenya isaa keessatti isa mudatan miira salphaadhaan hin ibsatu. Miiraafi sagalee ulfaataan ibsachuuf immoo, geerarsatti fayyadama. Dhimmoonni geerarsaan ibsamanis sassalphoo miti. Mudannoo gurguddoo jireenya isaa keessatti bara baraan yaadatuufi dagachuu hin dandeenye geeraree quuqaa isaa baafata. Toorri intarneetii <http://waaqeffannaa.org/geerarsa/> jedhu maalummaa geerarsaa akkas jechuun ibsa.

"Geerarsi aadaa Oromoo keessatti beekamaafi bakka guddaa qaba. Geerarsi ogummaafi dandeettii uumamaan argatan kan ittiin gammachuufi gadda, quuqaa fi seenaa, akkasumas didhaafi booree ofii ittiin ibsataniidha. Geerarsi gosa wallee ykn sirba aadaa Oromoo ta'us kan geerarsa danda'u hunda miti".

Akka ibsa kanaatti geerarsi gosa sirba aadaa Oromoo keessaa isa tokko ta'ee, kan ittiin gaddaafi gammachuu, quuqaafi booree, akkasumas Goota ittiin kakkaasuuf, seenaa ofii ittiin ibsataniidha. Geerarsi Ummata Oromoo keessatti kabajaa fi bakka guddaa akka qabus toorri interneetii kun ifa godha. Huseen Badhaasoo aadaa Arsii keessatti Geerarsa yoo ibsu akkas jedha.

"Aadaa Oromootitti keessumattuu, Arsii keessatti geerarsi Aadaa jagnummaa fi gootummaati. Ka onnee dhiirummaa calaqqisiisu ta'ee muldhata. Arsii keessatti nama mirgaatu geerara. Kana jechuun namni mirga hin qabne urkoon hin geerartu jechuu miti" Hussein (2000: 179). Kunis kan ibsu, geerarsi kan ummanni Oromoo gootummaa ittiin calaqqisiifatu ta'uu isaati. Yeroo baay'ee kan geeraru abbaa mirgaa (nama waan guddaa hojjate yookan bineensa guddaa ajjeesee mirga qabu) yoo ta'u, yeroon namni mirga hin qabne yookan urkoon geerarus ni jira.

Walumaa galatti, Geerarsi gosa afoolaa keessaa tokko ta'ee, waallee yookan afwalaloo bu'aa ba'ii yookan mudannoofi muuxannoo jireenyaa kan ittiin ibsataniidha. Geerarsi, keessattuu akka aadaa Oromootti waallee gootaa jedhamee beekama. Kunis yeroo baay'ee gootaa fi nama mirga qabutu geerara waan ta'eef.

2.11.2. Gosoota Geerarsaa

Geerarsi Oromoo gosoota adda addaatti qoodama. Isaanis: Geerarsa Ajjeesaa, Geerarsa Roorroo, Geerarsa Siyaasaa, Geerarsa Gootaafi kkf of jalatti hammata. Akka obbo Tamasgeen Dhibbisaa gaaffaa 07/07/2010 tti *aadaa Oromoo Maccaa Godina Wallagga Bahaa Aanaa Limmuutti, namni tokko bineensa guddaa kan akka Leencaa, Gafarsaa, Arbaa, Qeerransaafi bineensota gurguddoo biroo yoo ajjeesu, abbaa mirgaa ta'a. Mirga geeraruufi gootummaa isaatiin dhaadachuu eessattiyyuu ni qabaata. Hawaasa keessattis Kabaja guddaa qaba. Akkasumas, namni dhiibbaa alagaatiin cunqurfame tokko, cunqursaafi dhiibbaa roorroo isarra ga'u kan dhuunfaa isaas ta'e kan garee hawaasa isaa geeraree ibsata. Dhiibbaa kanas geerarsaan balaaleffata. Kana malees, namni adda waraanaa ture tokko gootummaa afaan qawweefi rasaasaa damdamatee galuu isaatti geeraree dhaadata. Adeemsa rakkinnaa fi balaa hedduu keessa darbee, kanneen du'an keessaa akkamitti akka gale, akkam godhee diinatti dhukaasaa akka ture, geeraree beeksifata. Haaluma kanaan, qabiyyeefi ergaa inni dabarsu irrattigaraa offii ibsachuun, akkasumaas goota faarsuun, jajjaabessuun ni danda'ama.*

Sumner geerarsa Oromoo bakka saddeetitti qooda. "Taking all these principles to consideration, it is possible to classify all the Oromo songs that are here collected under following specific literary types which are, by order of decreasing frequenc Love songs Heroic Songs Historical songs, Pastoral songs, Festival and Religious Songs, Satirical Songs, Gnostic Songs, Multiple literary types, Satirical Love Songs, Heroic Religious Songs, Gnostic Love Songs" Sumner, (1997: 23).

Akka qooddii 'Sumner' tti geerarsi Oromoo: Geerarsa Jaalalaa, Geerarsa Gootaa, Geerarsa Seenaa, Geerarsa Loonii (Tiksee), Geerarsa Ayyaaneffannoofi Amantaa, Geerarsa Ciigoo, Geerarsa Faarfannoofi Geerarsa Ogum-heddeeti.

Gosootni geerarsaa kun bifa yookan uunkaa wal fakkaataa qabaatanillee haalli isaan keessatti geeraramaniifi qabiyyeen isaanii adda adda isaan taasisa. Kanneen Keessaa, Geerarsi siyaasaa isa tokkoodha. Geerarsi kunis, dhiibbaa sirnoota adda addaatiin namarra ga'aa ture kan ittiin ibsataniidha. Hawaasni Oromoos yeroo Sirnoota Naafxanyaa jalatti dararamaa turetti geerarsa

keessaan sirnicha balaaleffataa ture. Namni geerarsa siyaasaa geeraru tokko rakkoo, hakuuccaafi roorroo akka dhuunfaattis ta'ee, akka hawaasa waliigalaatti irra ga'e ibsachuu danda'a. Dhiibbaa siyaasaa mataa ofiis ta'ee lammii ofiirra ga'e tokko geeraruun immoo, sirnichi hawaasa san biratti akka balaaleffatamuufi jibbamu godha. Geerarsi siyaasaa bakkeewwan cidhaa, kabaja ayyaana adda addaafi bakka daboo adda addaatti geeraramuu ni danda'a. *"Ummanni tokko jireenya isaa keessatti akkuma jireenyi gaariin isa mudatu gaddiifi bu'aaba'iinsi qaama jireenyaa ta'uun ni hubatama. Ummanni Oromoo Maccaas kanaa ala hin ta'u. Gidiraa roorroo, dhiibbaa sirnoota adda addaa keessatti isarra ga'aa tures geerarsaan akka ibsu ni hubanna"*, Abarraa, (1993: 43).

Geerarsi siyaasaa yeroo baay'ee jireenya gaarii ittiin dhaadachuu osoo hin taane, jireenya gaddaafi gidiraa kan ittiin ibsataniidha. Kana jechuun immoo, hawaasni sun yeroo cunqursaa jala jirutti kan ittiin dhiibbaa irratti raawwatamaa jiru balaaleffatu, yookan baasee himatu inni guddaan geerarsa.

Gosti geerarsaa inni biroo, geerarsa ajjeesaati. Geerarsi ajjeesaa kan namni bineensota gurguddoo kan akka Leencaa, Gafarsaa, Arbaa fi kanneen biroo ajjeesee ittiin gootumma isaa faarfatudha. Inni kun ammo anatu caala, ani goota, jedhee kan namni dhaadhatuudha. Akka yaada geerarsaa kanatti gootni bineensaa jajjaaboo ajjeesaan yeroo inni bineensa ajjeesse geerarsaan akkataa itti ajjeesseefi akkamitti akka ajjeesse geeraruudha. Obbo Tamasgeen Dhibbisaa (25/06/2010) jedhu.

Gosti geerarsaa kun geerarsa gootaa (heroic song) jedhamee beekama. Kun immoo, yeroo baay'ee amala dhaadachuufi of jajuu waan qabuuf qabiyyee ciigoo qaba. Yeroo gootni adamoodhaaf manaa ba'ee yeroo dheeraa turee ajjeesee galee geeraru, inni adamsee hinajjeesin akka dabeessaatti ilaalama. Sababa kanaaf, as keessatti jechoota ittiin dabeessa ciigan fa'atu jira. Kan malees, bakka waraanaattis ta'ee, namni adda waraanaa turee gale tokko geerarsa kanaan dabeessa ciiguudhaan akka inni onnee godhatu ni taasisa. *"Two words express the content of war and hunting songs: praise of the hero, contempt for coward"*, Claude, (1997:39). Geerarsi gootaa yokaan ajjeesaa kun qabiyyee lama qaba. Inni tokko goota jajuu yookan faarsuu yoo ta'u, inni biroo immoo, lugna yookan dabeessa tuffachuufi qeequudha.

Kana malees, geararsootni biroo kan akka geararsa faarfannoofi geararsa hojii ni jiru. Geararsi faarfannoo kan namni ittiin fira yookan jaalallee isaa faarfatuudha. Yeroo baay'ee namni fira jabaa yookan beekamaa qabu tokko gearareetu faarfata. Kana malees, geararsaan haadha yookan abbaa ofii faarfachuun ni jira. Kun immoo, geararsa faarfannoo yookan geararsa jaalalaa jedhama. *“There are about twice as many song expressing love pains as there are songs extolling its joy or praising the beloved”*, Claud, (1997:32). Namni tokko nama garmalee jaalatu tokko geararsaan ni galateeffata yookan ni jajata. Kan biroo immoo, geararsa hojiiti. Hawaasa Oromoo keessatti hamilee nama hojii hojjatuu jabeessuuf geararsi ni jira. Kunis, bakka daboo faatti kan geararamuudha. Yeroo geararsi hojii geararamu namni hojii hojjetu cimee hamileen akka hojjatu godha. Kana malees, geararsi hojii kan namni hojjetee qabeenya horate tokko ittiin geararee dhaadatuudha. Namni tokko carraaqee bu'aa hojiisaa gaafa argatu nigeerara. Kunimmoo isa kaan keessatti xiiqqi hojii uuma.

2.11.3. Faayidaa Geararsii Gootummaa Keessatti Qabu.

Geerrarsi afoola keessaa isa tokkoofi goota faarsuuf kan ummanni dhimma itti bahuudha. Kana jechuun Oromoon wanti inni geerrasaan hin ibsine hin jiru. Geerrarsi bifa walaloon kan dhiyaatuufi qalbii namaa raasu, Kan nama kakaasu, isa waa'ee ajjeechaa hin yaadne illee gara duulaatti isa kan harkisu yoo ta'u geararsawwan hedduun baroota dheeraaf akka barreeffamee dhaloota itti aanuuf hin dabarre dhoorkamuu qofa osoo hin taane waarri amma tokko beekaniiyyuu akka dagataman godhamanii turan Misgaanuu (2011:73-74). Geerrarsi dhimmoota akka roorroo, gootummaa, dhaadannoofi kkf ibsachuuf kan hawaasni Oromoo itti fayyadamuudha. Yaada kanaan walqasiisuun Asafaan (2004:84-85) jedhutti. *“Gerarsa as a genre is usually identified as a collective noun encompassing the Oromoo oral poetry of hunting, war and historical and political events”*. Yaadni walii gala kun kan ibsu geerrarsi maqaa waliinii afwalaloowwan dhimmoota akka adamoo, lolaa, seenaafi geerrasa shakkiifi geerrarsa gaabbii jechuudhaan bakka kudha jahatti qooda. Kanaan walqabsiisuun *“Cerulli argues that gerarsa is a poetic expression through which Oromo Warriors are” celebrated „ by recalling their ancestors and praising their kin on both their fathers and mothers side, where as far sa is a raising song by individual warrior”* (Cerulli,:58, Mohammed, 1994:12, Asefa : 85)

Yaadni kun kan ibsu kan hawaasni Oromoo firoota isaanii goota turan maqaa dhahuudhaan ittin jajataniifi akkasumas kan gootichi ittiin of-faarsu jechuudsha. Afoolli qabeenya ummataa

akkuma ta'e, faayidaan isaas ummatichumaaf kan ooludha. Akkuma kana geerarsis damee afoolaa keessaa tokko kan ta'e, faayidaa hedduu hawaasa itti fayyadamu sanaaf qaba. Ummanni Oromos, waan hedduudhaaf geerarsatti fayyadama. Faayidaaleen geerarsaa kunis: akka meeshaa qabsootti tajaajiluu, Seenaa, duudhaa, safuufi aadaa dhalootarraa dhootatti dabarsuufi hojii badaa hawaasa keessa jiru qeequu fa'i.

2.11.4 Akka Daandii Qabsootti Tajaajila

Geerarsi qabsoo keessatti ga'een inni qabu olaanaadha. Keessattuu, hawaasa dadammaqsuufi adda waraanaatti loltootatti humna gochuudhaaf shoorri geerarsi taphatu guddaadha. Misgaanuu (2011: 80) akkas jechuun ibsa. *“Geerarsi onnee nama kakaasuufi dadammaqsuun gara raawwii waan tokkootti akka ce'amu kan taasisu gooree afwalaloo keessaa isa tokkoodha. Geerarsi hawaasa Oromoo keessatti gammachuufi gadda isaa kan ittiin ibsatu, yeroo waraanaa, yeroo hojii, yeroo taphaa, yeroo adamoo, yeroo cidhaa fi kkf keessatti kan daangeffamuu miti.”*

Akka yaada barreessaa kanaatti, geerarsi miira namaa kakaasuu fi dadammaqiinsa kan nama keessatti uumudha. Akkuma kana namni tokko dhiibbaafi cunqursaa alagaa kan isaafi lammii isarra ga'e geeraa yoo balaaleffatu hawaasni dhaggeeffatu sun akka onnee godhatuufi qabsoo irratti eegalu taasisa. Kana malees, geerarsi bakka lolli diina waliin jirutti loltoota jajjabeessuufi humna kennuuf ni gargaara.” *The circumstances which give rise to a war song are usually known, but they are quite limited: before the war, an encouragement to the leader or to warriors to go and fight: an encouragement which is intensified on the battle field, after the war praise for the victorious leader warrior.”* Claud,(1997:38.)

Kunimmoo kan ibsu, geerarsi bakka waraanaatti loltootaafis ta'ee, hoogganaa waraanaaf akka jabinaatti kan gargaaruudha. Dirree waraanaatti loltoota kakaasuudhaan akka isaan waraanatti seenan kan godhu yoo ta'u, waraanaa boodas injifannoo argameef jajuu fi faarsuudhaan kan hamilee jabeessuudha. Bakka duulaatti yeroo baay'ee namni dandeetti geeraru qabu ni barbaachisa. Kun ammo jechoota miira loltuu kakaasuu fi onnee itti horuuf fayyadamuun geeraa akka loltoonni kallattiin waraanatti seenan isaan godha. *“War songs infact sometimes more expression and reinforcement of militant strength of a group than a direct incitement to fight.”* Finnegan (1970:208)

2.12 Barruu Walfakkii

Bakka kanatti qorannaalee mata duree kana waliin walitti dhufeenya qaban yookiin walfakkaatan kan keessaatti dhiyaatanidha. Kanaafuu, mata duree qorannoo kanaan guutummaa guutuutti kan walfakkaatanii hojjetaman hanga qorataan dubbisetti kan dhiyaate yoo hin jirre iyyuu, kan mata duree kanatti dhiyaatan ni argamu. Haaluma kanaan, qorataan qorannoo kanaa waraqaalee qorannoo garaagaraa hojjetaman sakkatta'udhaan waraqaa qorannoo kana waliin walitti dhiyeenya qabu yookaan walitti dhiyaatu jedhamee kan yaadame haala armaan gadiin ibsamee jira.

Waraqaa qorannoo kan mata duree kana wajjiin walitti dhiyaatan kan digirii lammaffaa inni jalqabaa kan Waaqtolaa (2009) barruu eebbaa isaa keessatti mata duree Gahee Faarfannaan Afaan Oromoo kan Amantii Pirotestaantii Guddina Afaan Oromootiif qabu: Waldaa Warra Wangeela Makaana Yesus Itoophiyaa jedhu irratti qorannoo gaggeessee jira. Kaayyoon isaa “Faaruun amantaa pirotestaantii kallattii dagaaginaafi guddina Afaan Oromoof gumaata maalii qabaate?” kan jedhu xiinxaluu yoo ta’u qorannoo qorataa kana kan isaatiin adda kan godhu haala fayyadama afaanii faaruu Goota Dhugumaa Jaldeessoo qaaccessuu irratti kan xiyyeffate ta’uu isaati. Dirribaa (2015) barruu eebbaa isaa keessatti mata duree” Qaaccessa Faaruu “Gooticha Oromoo Abiishee Garbaa” Godina Horroo Guduruu Wallaggaa. jidhu gaggeessee jira. Kaayyoon isaa “bifawwa faaruu gootaa itti dhihaatu addaan baasuu”

Qorannoo jarreen kanaa kan kootiin wanti adda taasisu tokkoffaa Waaqtolaa (2009) Faaruun Amantaa Pirotstaantii kallattii dagaaginaafi guddina Afaan Oromoo gumaata maalii gche? Dirribaa (2015) faaruu bifaan addaa baasuudha waan ta’eef, qorannoo qorataa kana irraa addaa. Walumaa galatti, Qorannoo jarreen kanaa kallattii bu’aa Afaan Oromootiif hojjechuun Kan walfakkaatu Kallattii qorataan xiyyeeffatee kaa’een qaaccessa fayyadama afaanii, faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo irratti waan hin xiyyeeffanneef qorannoo kana kan isaaniitiin adda taasisa.

Boqonnaa Sadii Mala Qorannoo

3.1 Seensa

Boqonnaa kana jalatti yaada waliigalaa waa'ee qorannichaa, filannaa, hirmaattota qorannichaafi akaakuuwwan meeshaalee odeeffannoon ittiin sassaabamu, qindoomina qorannichaa, mala odeeffannoo qaaccessuufi namuusa qorannichaatu dhiyaata. Boqonnaan kun mala qorannoon kun jalqabaa hanga xumuraatti ittiin gaggeeffamu of jalatti hammata. Kunis, kutaalee itti aanan keessatti walduraaduubaan dhiyaata.

3.2. Mala Qorannichaa

Qorannoon kun gosa qorannoo jiran keessaa tokko ta'ee gosa qorannoo akkamtaatti kan fayyadameedha. Malli gosa qorannoo kanaa ragaaleen afgaafii, funaannaman barreeffamaan ibsuu qaba. Qabxiiwwan boqonnaa kana jalatti ibsaman madaa raga qorannichaa, mala filannaa iddattoo qorannichaa, malleen odeeffannoon ittiin funaanamu, afgaaffii, marii garee xiyyeeffatamaa, mala qaaccessa odeeffannoo, maloota funaansa odeeffannoo kanneen daawwannaa, afgaafii, marii garee, meeshaalee odeeffannoo, naamusa qorannichaa faa kan ofkeessatti qabuudhu.

3.3. Madda Ragaa Qorannichaa

Qorannoon kun qaaccassa itti fayyadama afaanii faaruu gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo faarsaman irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, maddi ragaa qorannoo tokkoof baay'ee murteessaadha. Haaluma kanaan Addunyaa (2011: 64) akka ibsutti “qorannoon tokko madda raga qaba. Kunis, namootaafi dhimmoota qorannoon irratti gaggeeffamu ta'a.” Akka yaada nama kanaatti maddi raga dhimma qorannoo tokkoof baay'ee murteessaa akka ta'e dha. Yaada kana bu'uura godhachuun qorannoon kunis madda ragaa tokkoffaarratti xiyyeeffatee kan gaggeeffamu ta'a. Kunis, namoota waa'ee faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo irratti hubannoo gahaa qabaniifi faaruu kana keessatti hirmaatan akkasumas faaruwwan kunniin maaliif akkas jedhanii akka faarsaman namoota odeeffannoo gahaa kennuu danda'u jedhamanii mala iddateessuu miti-carraatiin ni filatamu.

Yaaduma kana Filee (2016:58) Krishanaswami and Rangamathem (2004:164) waabeffachuun yemmu ibsu ,”Primary sources are original sources from which the researcher directly collects data that have not been previously collected” jedha. Akka ibsa yaada jara kanaatti maddi

odeeffannoo tokkoffaa iddattoowwan filaman keessaa kallattiidhaan dirree qorannootti dhiyaachuudhaan madden keenyarraa qabachuu, waraabuufi suuraa sagaleedhaan odeeffannoo funaannachuudha. Haaluma kanaan maddi raga qorannaa “qaaccessaa faaruu waa’ee gooticha Dhugumaa Jaldeessoo keessatti faarsaman kanaa maanguddoota Aanaa Limmuu, gandoolee baadiyyaa 17fi Bulciisaa Magaalaa 3 jiran keessaa gandoota faaruun gooticha kanaa bal’inaan keessatti faarsaman 5 filachuun gandoota filataman kanneen keessaa namoota waa’ee dhimmichaa irratti hubannoo gahaa qaban Digdamaa(20) filachuun odeeffannoo irraa sassaabbachuuf karoofate.

3.4. Mala Filannaa Iddattoo Qorannichaa

Qoratchi odeeffannoo barbaadu argachuuf, hirmattoota qorannichaaf isa tajaajilan kan filatu mala iddattoo miti carraa (Non probability sampling) dha. Yaada kana Berg (2001:11) akka ibsutti namni qorannoo tokko gaggeessuu tooftaa kamiyyu fayyadamuun iddattoo filachuu danda’a. Kana jechuun qorataan tokko beekumsa dhimmicharratti qaburraa kanka’e kanneen odeeffannoo irraa argachuu danda’u murteessuu ilaallata.

Iddattoo filachuun kan barbaachiseef ragaan iddattoo sanarraa argamu akka gaariitti hawaasa naannichaa bakka bu’uu ni danda’a jedhameetu. Akkasumas, Singh (2006:94) akka ibsutti gosoonni iddattoo ittiin beekaman lamadha. Isaanis: iddattoo carraafi mit carraadha. Qorannoo kana keessatti qorataan kaayyoo qorannoo isaa galmaan ga’uuf kan itti fayyadamu iddatteessuu miti carraadha. Akkasumas, odeef kennitootaafi marii garee xiyyeeffannaa qaaccessa waallee faaruu gooticha Dhugumaa Jaldeessoo irratti maanguddootaafi namoota naannoo qorannichi irratti gaggeeffamu keessaa kaayyoo qorannichaa galmaan ga’uuf danda’an odeeffannoo qorachuun kan filatu ta’a.

Qorannoon kun gosa iddatteessuu jiran keessaa iddatteessuu miti –carraatti dhimma ba’uun kan gaggeeffamudha. Iddattoo qorannichaa filachuu keessatti hawaasa naannoo qorannichaa keessaa namoota dhimmicha irratti muuxannoo qaban maanguddoonni afgaaffiif kudha tokkoo marii garee xiqqaa miseensa nama sadiifi marii garee miseensansaa nama ja’aa mala iddatteessuu miti carraatiin nifilatamu. Malli iddatteessuu miti carraa kunis mala iddatteessuu miti carraa qorataan itti fayyadamu keessaa iddatteessuu akkayyoofi darbadabarsaadha.

Malli akkayyoo kun akkuma maqaasarraa habatamu akka kaayyoo qorannichaatti odeeffennitoota filachuun qorannoo tokko kan gaggeeffamudha .Yaada kana Addunyaan (2011:67) yoo ibsu “Iddatteessuun akkayyoo (purposive sampling) akaakuu iddatteessuu miti carraa kan namoonni gaggeessan beekumsa dhimmicharratti qaban irraa ka’anii kanneen odeeffannoo irraa argachuu danda’an murteessaan ilaallataa “jedha.

Qoratichi mala iddattoo akkayyoo kan filatu waa’ee odeeffannoo isaarratti namoota beekumsa qabanitti qaama dhimmi irra caalaatti, ilaallatu jechuunis dhimmoota aadaa, seenaafi duudhaa oromoo waliin walitti hidhannaa qaban naaf argamsiisuu danda’a jedhee waan amanuufidha. Qorannoo kana keessatti qoratichi filannoo iddattoo isaa kanas hojiirra osoo hin oolchiin dursa odeeffennitoota addaan nibaafata.Itti dabaluunis maanguddoo beekamoo odeeffennitoota gaafachuun gaaffilee barbaachisuuf haala ni mijeeffata.

3.5. Malleen Odeeffannoon Ittiin Funaanamu

Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu, odeeffannoo funaannachuun hojii hangafaati Odeeffannoon funaanamu kunis malleen adda addaatti dhimma bahuun kan gaggeeffamudha. Af-gaaffii hicaaseffamneefi marii garee xiyyeeffatamaa lakkoofsaan utuu hin taane jechaan ibsuun kan gaggeeffamudha. Yaada kana cimsuun Dastaa (2013:33) Marietjiefi Maarieta (2001) waabeffachun yoo ibsu ”Qorannaa qulqullinaa gaggeessuuf odeeffannoo kan funaannu daawwannaa af-gaaffii, dookimentii sakatta’uufi meeshaalee dha-argee (audio-visual materials fayyadamuudha” jechuun ibsa.

Qoratichis kanuma bu’uura godhachuun qorannoo isaa keessatti malleen armaan olii keessaa mala af-gaaffiifi marii garee xiyyeeffannaafi dookimentii xiinxaluun ragaa odeeffannoo walitti ni qabata. Qorannoo kana gaggeessuuf madda odeeffannoo lamatti ni gargaarama. Isaanis :madda raga tokkoffaaf madda raga lammaffaati. Inni tokkoffan kan argamu aloolaa bahuun odeeffannoo funaannachuudha. Inni lammaffaan immoo mataduree qorannoo isaa waliin walqabatu dokumantii waajjirri Aadaafi Turiizimii Aanaa Limmuu keessatti argamuufi kitaabilee garaagaraa sakatta’uun dubbisuudha.

3.5.1. Afgaaffii

Afgaaffiin gosoota odeeffannoo qorannoon ittiin funaanamu keessaa isa tokko ta'ee kan odeeffannoo barbaaduufi odeeffannoo kennan fuulaa fuulatti wal arguun odeeffannoo kan waliifi kennanidha. Yaada kana Dastaa (2013 :111) akka ibsutti, "odeeffannoon afgaaffiidhaan funaanamu waanti gaarii isa taasisu qorataa yookaan qorattuun gaaffii dhiyaatu sirriitti ifa gochuun ibsuufi odeeffannoo kennaan gaafachuu danda'uu isaati".

Akkasumas, well (2012:218) yoo ibsu "the interviewer also has better control over the type of information received ,because the interviewer can ask specific question to elicit this information "jedha. Kanaafuu qorannoon kun yoo gaggeeffamu gosa meeshaalee funaansa odeeffannoo kan ta'e afgaaffii hin caaseffamneetti dhimma itti ba'ama. Akkaatan qorataan itti funaanatee, gaaffataan mana odeefkeniittota dhaquun hawaasa sana fakkachuun, Yeroo qorataan afgaaffii itti funaanate. Bittooteessaa- Ebilaatti ragaa faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo argachuuf.

3.5.2. Marii Garee xiyyeeffatamaa

Meeshaalee qorataan fayyadamuun odeeffannoo ittiin sassaabatu keessaa tokko marii garee xiyyeeffatamaadha. Kanas ,Neuman (2007) yoo ibsu "focus groups discussion useful for exploring ideas and obtaining in depth information about how people think about an issue" jedha. Qabanni isaa marii kana irratti namoonni hirmaatan muuxannoo yeroo dheeraafi beekumsa gadfagoo faaruu Dhugumaa Jaldeessoo irratti kan qaban qooda fudhachiisuun odeeffannoo barbaadu caalaatti qulqulleefachuuf qoratichi nihojjeta. Namoonni odeeffannoo kennan kunniinis garee lama (2) , gareen tokkooffaan baayyinni dhiira(5) , dubartii tokkoo (1) yoo ta'an. Gareen lammaaffaa immoo dhiira tokkooffii(1)fi dhalaa lammaa(2). Kandhuunfatti gaafataman ammoo dhiira 13 fi dubartoota 7 walitti namoota 20 kan ta'aniidha.

Namoonni odeeffannoo gaafataman kunniin namoota hamma tokko faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo namoota kaawwanirra hubannoo qaban jedhamanii yaaddaman filachuun kan gageefameedha. Kanaaf gareen wal yaadachiisuun yaada gabbataa namoota kennuu danda'aniidha jedhamee yaaddameeti.yeroo marii gareen kun itti geggeefame immoo 15/05/2010 naannoo mana gandaa Dhibbisaa Biyyaatti yoota'u; mariin garee inni lammaaffaan immoo 07/08/2010 naannoo mana jireenyaa obboo Geetachoo Namaraatti geggeeffame.

3.6. Mala Qaaccessa Odeeffannoo

Odeeffannoon walitti qabamu mala qorannoo qulqullinaan (qualitative) kan qaaceffamudha. sababni isaas, odeeffannoo hirmaattootarra irraa afgaaffiifi marii garee xiyyeeffatamaa walitti qabamuun ni qindaa'a, gosa gosaan qoqqooduun ni dhiyaata.

Ragaa walitti qabuufi qindeessuu keessatti adeemsi qulqullinaan raga sana ibsu jiraachuun barbaachisaadha. Qulqullina gosa qorannoo kamiyyu qulqullina adeemsa raga sassaabbachuufi qindeessuun kan walqabatu ta'uu danda'a. Ragaalee walitti qabuufi adeemsa filannoo iddattoorraa jalqabamee mala odeeffannoo funaanuun raga walitti qabuuti. Ragaan afgaaffiifi marii garee xiyyeeffatamaa ega walitti qabamee booda haala walitti dhufeenya isaaniin walitti qabuun jechaan ibsuun kan gaggeeffamudha.

3.7. Qindaa'inna Qorannichaa

Waraqaan qorannoo kun boqonnaalee shanitti qoodamee kan dalagameedha. Haaluma kanaan boqonnaa jalqabaa keessatti seenduubee qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoowwan qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaafi hanqina qorannichaatu dhiyaate. Boqonnaa lammaffaa keessatti sakatta'aa barruulee firoommii adda addaatu jira. kutaadhuma kana keessatti yaadni beektonni adda addaa mata duree kana ilaalchisee waan jedhantu xiinxalameere lafa kaa'ame. Boqonnaa sadii keessatti ammoo qorataan malleen qorannoo gargaaramee dalagetu ibsame. Boqonnaa afur keessattillee Afoolawwan “gooticha Oromoo Dhugumaa Jaldessoo” funaanametuu xiinxalamee taa'e. Haluma kanaan qoratichi rakkoolee muudatan kanneeniif boqonnaa dhumaa keessatti fala kaa'uun hojii isaa xumuuree jira

3.8. Naamusa Qorannichaa

Kaayyoo tokko galmaan gahuudhaaf yookan waan hojachuuf kaayefatte tokko galmaan gahuuf safuu yookan sona hawaasichaa eeguuf amala gaarii qabaachuun barbaachisaadha. Qorataan tokko odeeffannoo barbaade tokko milkaa'uuf qaama odeeffannoo irraa fudhatu san fakkaatee qorachuu qaba. Fakkeenya uffannaadhaan, nyaataan, amala isaan qaban gonfatee odeeffannoo fudhachuudhaaf wal baruufi kaayyoo qorannoo koo ergan ibseefi booda hayyama gaafachuun, odeeffannoo barbaachisaa ta'e ergan fudhee booda dhumarra namoota odeeffannoo naaf kenneef eebbafii kabaja gudaadhaan galateeffachuun kan raawwatameedha.

Boqonnaa Afur Ragaalee Qaaccesssuu

4.1 Seensa

Boqonnaa kana keessaatti xiyyeeffannoo qorannoo kanaa kan ta'e, ragaalee afgaaffiifi marii garee qaaccessa faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo kanaa walitti qabaman faaruu gootummaa ibsan, ergaa faaruu goota Dhugumaa, eeyyummaa goota kana ijaaran yaaxina fayyadaman dhimma maaliif akka dubbatame faayidaa maalii akka qabu, ilmi namaa seenaa dabarseen wal qabsiisee attamitti akka ibsatuufi faaruun, gootaa Dhugumaa Jaldeessoo yeroo ammaa haala attamiirraatti akka argamuu addaan baasuudhaan qaaceffamaniiru.

4.2 Fayyadama Afaanii Faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo Agarsiisu Keessatti Mul'atu.

Qaaccessa itti fayyadama afaanii Faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo, fayyadama afaanii gama qabiyyee faaruun, gama murtoon, gama meeshaa waraanaan, gama eenyummaan, gamaa qabsoon, gama diina fonqolchuun, gama gumaa baasuun, gama misoomaan, gama hawaasummaan, gama qeequun, gama injifannoon, namoonni Aanaa Limmuu keessa jiraatanis gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo ibsuuf faaruutti gargaaramu. Faaruu kana keessatti qabiyyeewwaan garaagaraa kennaman gootummaa isaa ijaaruu irratti fayyadama afaanii adda addaatu mul'ata. Qabiyyeen kuni kanneen gaditti tarreeffamanii jiran qabiyyeewwan kanatti fayyadamni afaanii namoota Aanichaa biratti mul'atan argamaan gaditti dhiyaachuun qaaceffamanii jiru.

4.2.1 Qabiyyee Faaruu

Faaruun loonif dacheef, gootaafi kkf kan dhiyaatu ta'ee, waa'ee goota karaa ittiin ibsinudha. Goota yeroo leelisnu, jajannu. Jajannaa keessatti waa'een eenyummaa goota Dhugumaa Jaldeessoo xiyyeeffannoo guddaa qaba. Jajannaan kan hundaa'uu qabu miira keenya irratti hundaa'ee osoo hin taane gootummaafi ciminaa ta'uu isaa irrattidha. Qabiyyeen ergaa ijoo faaruu goota tokkotti gargaaramne dabarsinu yoo ta'u faaruun goota Dhugumaa Jaldeesso gargaaramuun ergaa garaagaraa dabarsuun ni danda'ama. Unkaafi qabiyyeen faaruu tokkoo kan walitti hidhamanidha. Ukni walaloo tokkoo haala bifa walaloo sanaa jechoota miidhagoo yaada bal'aa of keessatti qabataniin kan dhiyeessu yoo ta'u qabiyyeen ammoo keessi isaanii maal akka

fakkaatan kan ibsudha. Kana jechuunis qabiyyeen faarfannaa tokkoo, caasaa isaanii waliin qindaa'uun, ergaan ijoo haala hawaasaani qabu irratti dabarsu.

Karaa biraatiin, qabiyyeen, haala fayyadama afaanii dhokataa ta'een ergaa isaa dabarfatanidha. hawaasni yaada garaa isaa gama moormuun, siyaasa gadhee ta'e ittiin sirreesuf rakkoowwan isa quunnameef furmaata argachuuf, akkasumas ergaa dhokataa adda addaa ibsachuuf faaruu goota kana keessatti, afoolota goota kana gargaaramu.

Walumaagalatti, qabiyyeen faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo ergaa garaagaraa dabarsu. Kunis faaruun human guddaa qaba akkasumas, faaruun meeshaa jabaa karaa namoonni ittiin bifa addaa addaafi haala adda addaa keessatti dhimma ba'u.

4.2.1.1 Unka Faaruu

Faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo keessatti bifa walalootiin kan dhiyaatu ta'ee jechoota filatamootti kan gargaaramudha. Filannoo jechootaafi yaada bal'aa dabarsuun alatti faaruwwan kanneen akka miidhagu kan taasisn caaseffama isaaniiti. Faaruwwaan kanneen bifa walalootiin waan mul'ataniif caaseffama isaanii jalatti kanneen hammataman kan akka hiriira jechootaa, walmadaallii walaloo, sagaleewwan olka'anii dubbatamaan, rukuttaa manaa, walmadaallii birsagaafi walitti dhufeenya sararoota gidduu jiranirratti xiyyeeffachuun qooduu nidanda'ama. Walumaa galatti, Caaseffama yoo jennu bifa faaruun garagaraa ittiin tarreeffaman kan ilaaludha. Walaloon gosa ogbarruu ta'ee, kan sagaleefi hiika afaanii walsimachiisee yaadaafi dhageettii uumudha. Faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo bifa walaloo (poetry) faarsamu kan dhiyaatu ta'a. Haala walaleessummaa kanaan walqabatee akka Shaw (1972:394) ibsetti "Walaleessummaan safara, sagalee moggoo (Ryhem), yeedaloo (Rhythm) fi cabsata (stanza) of keessatti qabata" jechuun ibse. Dhimmoonni walaleessummaa walaloo ijaaran keessaa muraasni armaan gaditti kaa'amanii jiru. Kanumaan wal qabatee qindoominni jechootaa akkaataa caaslugin sirri ta'uun qofti gahaa miti. Himni sun kan miira namaatti dhagaahamuufi kan hawaasicha biratti fudhatamu ta'uu qaba Irreessoo, (2006:42). Kanaafuu walaloo tokko keessatti unka irratti hundoofnee qaaccesinu wantoota nuti ilaaluu qabnu akka armaan gadiitti taa'ee jira.

4.2.1.2 Sararoota (Lines)

Sararri walaloo yeroo baay'ee ergaa dabarsuuf sararoota lamaafi lamaa ol yoo ta'e yeedaloo uumee walaloo ta'a. Sararri walaloo tokko bo'oo walaloo yoo ta'u gaaleewwan irraa kan ijaaramanidha.

- (1a.) *Jabana warra Ingidaa,
Garri itti adeeman idea.
Jabana warra Joonee,
'Ashkara' taanee joorre.
Dhugaasaan dhufnaan koorree.
Jabana Dhugaa ta'uu,
maaltu nu dhibee jiraa.
Ankaashee hinqabannaa,
Nafxanyaa hinajajna.
Dhugee goraadeen shorroo,
Albaasaa diinota ijoollee Oromoo.
Dhugaasaa yaa borojaa,
Si argannee koorrekaa.*

Toora faaruu tokkoffaafi lammaffaa keessatti jechoonni “Ingidaafi idaa” yoo ilaallu birsaga /-daa/ gargaaramuun sararoota lamaan walitti hidhuuf yaalee jira. Akkasumas, toora sadaffaafi arfaaffaa keessattis jechoota “jooneefi joorre” jedhu keessattis birsagni itti dhimma bahame sararaa sadaaffaa keessatti /-nee/ sararaa affaffaa/-re/ sararaa /-re/ yoo ta'u kunis firoomi sagaleen akka wal simuu ta'ee jira. walaloo faaruu kana keessattis haala gaariidhaan dhimma itti bahamee jira. Faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo kun yeroo baay'ee sararoonni achi keessa jiran kanneen mana rukutaniifi mana hin rukkunne ta'uun ni mul'atu. Haata'u malee, faaruun isaa kun yeedaloo qaba waan ta'eef yeroo isaan faarsaan wal qixxee ta'a. Kaayyoon isaa inni guddaanis ergaa yookiin dhamsaa faaruu irra waan ta'eefidha. Kunis barnoota idilee keessattilee fidnee yoo itti dhimma bane karaa salphaa ta'een seerluga illee barsiisuuf nu tajaajiluu ni danda'a. Karaa biraattiin jechooni yeroo walitti qindaa'anii gaalee ijaaranii faarfataman yaa'aan sagalee achi keessa jiru mijataa ta'uu qaba.

Walaloon armaan olii totora torba (7) qaba. Toora walaloo kan ittin adda baahu bakka itti sagaleen wal migaruu, akkasumaas, himni tokkoo bakka inni erga guuttu dabarsuu, yaada jechuu barbadee utuu yaadichi wal hirraa hin citiin yaada tokko dabarsuudha. Haata'u malee, walaloo bakka lamatti qoddamuu kuniis haala wal qixxumaa birsagaa irratti hunda'uun innis walaloo

gam-barruuffii walaloo gam-dubbii jedhamu. Kanaaf walaloon armaan gadii kun walaloo gam-dubbitti. akka fakkeeniyatti yoo ilaale.

- A. Jabana warra Ingidaa, Garri itti adeeman idea.
- B. Jabana warra Joonee, ‘Ashkara’ taanee joorre.
- C. Dhugaasaan dhufnaan koorree.
- D. Jabana Dhugaa ta’uu, maaltu nu dhibee jiraa.
- E. Ankaashee hinqabannaa, Nafxanyaa hinajajna
- F. Dhugee goraadeen shorroo, Albaasaa diinota ijoollee Oromoo.
- G. Dhugaasaa yaa borojaa, Si argannee koorrekaa.

Ergaan faaruu kanaa immoo “namni Ingidaa jedhamu mootummaa Jaannoo keessa nagaan bahaanii gaaluufi mirgi dhala namummaa sarbamee acuuccaan guddaa ture, kanaaf, isaa qonnee namaaf hirraa idaan bara baraan namarra tulama; ashkara warra nafxanyaa taanee kan duka deemnurra kan akka namatti hin ilaalamne yaada jedhu ibsa. Dhugummaan dhunfaan mirgii kabajamuu kan eegalee ta’uu. Akkasumas meeshaa qabachuufi Abashootaa ajajuun mirgaa Dhugumaan kan argamee akka ta’e ibsa. Haata’u malee, akka odimtoonni jedhanitti Dhugumaatii qabachuun eergaa siyaasa dhaloota ammaaf kan ittin dhaaman ture. Faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo yeroo amma haala attamii irraatti argama gaaffii?” jedhuuf, odimtoonni yaadumaa wal fakkata kan kennaan yommuu ta’u, keessumaa obbo Aduu Abba Ingoo “baay’ee laafee jira.” jechuun ibsaniru. ‘Isaa kanaaf sababni maaliidha?’ gaaffii jedhuuf, wayita tarreessan” Amantiifi aadaan akka walitti bu’utti ilaaluun yoo farfataan mootummaa waaqayyoo hindhalaan jechuun macaafa qulqulluu keessaa sirbituun mootummaa waaqayyoo hindhaltuu kan jedhu fudhachuun faaruu akka hinfarfatannee socho’uun laafaa akka deemuu taasiifamee jira. Ammayyummaaan wal qabatee tekinoolojiitti gargamuun aadaa saboota biyyaa keessaafi alaatti harkifamuun kan isaanii dagaachuurraa kan ka’e laafaa dhufeeraa” jechuun ibsaniruu. Faaruun kan dhaltii namaa miiraa mararfannaan guutamee gammachuu, gadda, aalala, jibbaafi kan kana fakkataan ittiin ibsatudha. Faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo gosaa faaruu keessaa tokko iddoo ta’ee dhimmaa gootummaa wal qabateen waan keessoo isaatti dhaga’amee ittiin ibsachuuf farfatama. Faaruun kun faayidaa guddaa iddoo qabatee itti fuufinsaa qabachuun isaa barbaachiisaadha.

4.2.1.3 Cabsata Walaloo (Stanza)

Cabsatni qaama walaloo kan dheerina sararootaati. Sagalee moggoo walfakkaatan kan qabudha. Cabsanni barreefama al-walaloo kan akka gabaasaa, kitaaba barnootaa keessatti akka af-walaloo

kan cabsata kamiyyuu osoo hin taane kan keeyyataan bakka bu'udha. Kanaafuu, cabsanni walaloo keessatti yoo ta'u; keeyyatni barreeffama walaloo hin taane hundumaa keessatti bakka bu'uun tajaajila.

Keeyyatni barreeffama af-walaloo keessatti yaada ijoo tokko qabatee yeroo dhiyaatu, cabsanni immoo walaloo keessatti yaada ijoo tokko qabatee yeroo dhiyaatu, cabsanni immoo walaloo keessatti yaada ijoo tokko qabatee dhiyaata jechuudha. Kanumaan wal qabatee Kennedy, (1987:144)“Cabsanni gurmaa'ina sararootaafi sagalee moggoo tahee, iddoo xiqqoofi meetiraatiin (spece) cabsanii lamaan gidduun kan addaan bahudha” jedhee ibsa. Haaluma kanaan walaloo faaruu armaan gadii keessattiis cabsanni toora afur booddee kan jiruun ifee jira.

Roobi jennaan robe, qaqallise,
Loli jennaan boo'ee nasalphise.
Aannan qabee guutuu,
Qaba malee hin duutu.
Bu'i Baqqoo.

Faaruu kana keessattis toorri lamaan jalqabarratti argaman kunneen yaadaafi ergaa mataasaanii danda'an qabatanii jiru. Kunis (t.1) keessatti 'Roobi jennaan robe, qaqallise,' kan jedhudha, kunis hiikkaan isaa bokkaan roobi jedhamee kadhatmnaan sutaa jedhee qaqallisee robe. Jechi “qaqallise” haala ittiin bokkaan sun robe jandoo utuu hin ta'iin sutaa jedhe robe. (t.2) Loli jennaan boo'ee nasalphise. Sodataa ta'e yaada jedhu qaba. (t.3) Aannan qabee guutuu,as keessatti ammoo, jireenya agarsiisa. (t.4) Qaba malee hin duutu. Sirakkisuu male, si hinajjesaan. (t.5) Bu'i Baqqoo. Iddoo leencaa itti ajjeessan dhaqii hin sodatiin jechuudha. Haata'u malee, toori walaloo tokkooffaafi lamaffaaa walfakkata yoo ta'aan, sadaffaafi araffaan akkasumaa walfakkatu, inni shanaffaan gudunfaa isatti.

4.2.1.4 Gaalee (phrase)

Gaaleen jechoota irraa kan ijaaramuufi birsaga (syllable) murtaa'aa kan qabu ta'ee; hafuura tokkoon kan dubbifamu; walakkaa toora walalooti. Irreessoonis (2006:32) keessatti “gaaleen garee jechootaa irree tokko uumuu waan tokkoof dhaabbatan yoo ta'an, matimaafi xumura kanneen wal duukaa hin qabaannedha” jedha. Anis gaaleen hafuura tokkoon kan dubbifamudha jechuun yaada kana fudhachuun faarsaa kana ilaaluuf yaalameera.

- (1b). *Obboleessa obboleettii, = 8*
Dhugaasaa Abbaa Ayyaalii, =8
In ka'ataa akka oboboleettii. =11
Dhugaa baataa gachanaa, = 7
Dhuguma Dhugaasaa, =6
Mooticha fuulaasaa. =6

Walaloo armaan olii kanarraa wanti hubannu gaaleen jechoota irraa kan ijaaramu ta'uu isaati. faaruu kan keessatti safarri birsagaa gaalee achi keessatti argamanii walqixa miti. Sababiin isaas tokkoffaa sarara tokko darbee sarara lammaffaa, sadaffaa darbee araffaa irratti yeedaloon waan walfakkeessuuf; kun immoo akkaataa faarichaa irratti hundaa'u walaloo gam-dubbii jedhama.

Faaruu kana keessatti maleen dubbii 'Akkaasa' ni mul'ata, 'inka'ata akka oboboleettii' hima kana keessatti yeroo Goonni Dhugumaa Jaldeessoo Qilleensaa oboboleetti jedhamu waliin wal dorgomu mul'ata. 'mooticha fuulaasaa' himni jedhu keessatti jechii 'fuulaasaa' jedhu kun jecha Afaan Oromoo keessa tokkoodha. Jecha Xumuratti gara maqaatti dhufee. Wiixinaa jecha kana yoo ilaale, fuul- kan jedhuu ta'a. Haata'u malee, akka yaada geerarsaa kanatti "obboleessaa obbolrrtti" jedhe geeraraan yeroo inni saba siaa waamu dhaggeenya; kun immoo calisee osoo hin ta'iin rakkatetti Dhugumaa abba Ayyaalii maqaan gangoo Dhugumaa Ayyaaliidha maqaa gaangoo isaattin waamuu gaangoon Dhugumaa akka nama beektu waan tateef jedhu. Dhugumaan ni jaalata "Inka'ataa akka oboboleettii" yeroo boonaa oboboleettiin awwaara artee ol bubiisti kanaan fakkeessa Dhugumaadhhaan. Haata'uutti, namoonni geeraraan kun akka ijooleen kana dhaggeeffacha guddatani gachaana biyyaa ta'aniif kin immoo afoola kanatti fayyadamuun ijoolee barsisuuf osoo sirna barnootatti keessa galee malee, yeroo ammaa kana geerarsii hiranfatamaa jira. Haata'u malee, faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo faayida malii qaba? Kan jedhhu yeroon gaaffa goota cimsuuf, dabeessaa qeequuf, ijoolee barsiisuuf, gorsuuf, gootummaatti ijoolee guddisuufi kkf faayida qaba.dabalataniis, ergaa malii qaba? jechuun yoon marii gareefi afgaaffiin gaafadhu. Ergaan isaa baay'eedha isaan keessaa utuu maneen barnootattifi waajjiirrolee garaa garaa beeksisani ykn funanamee da'iimaan barsiisani ijooleen gara gootummatti dhufu. Akkasumaas, yeeroo amma kana sadarkaa malirraa jira? Jedhee yeroon gaaffaadhu laafaadha. Sababiin isaas, amantiifi qaroominni akka midha irraan ga'eetti na kaasan. Itti fufee eenyuu faan faarfaatama? gaaffi jedhu yeroon gaaffadhu namoota gurguuddoofi jartooliidhaan faarfaatama. Yeroo kam? Gaaffi? jedhuuf immoo yeroo haaloon garaagaraa yaada mata duree haasa isaani waliin wal qabatuu, haasa'aan. Keessumaa immoo yeroo ijoolee

goorsaan. Yaada odimtootaarraa argameen gaaffii’ gootichi Dhugumaa gama siyaasaan uummata Oromoof gumache mal fakkata? jedhuuf, isaanumtii “gooti Dhugumaa Jaldeessoo bara 1929 erga aangoo Fiitawuraarumaatti dhufe booda deemsa sochii siyaasaa kallatti adda addaa keessaatti hirmaataafi geggeessaa kan tureedha.

Qabxiin guddaan hubatamuu qabu gooti Dhugumaa dhufaatii Xaaliyaanootaa dura iyyuu haala guddinaafi nageenya biyyaaf jecha qabsoo waggoota dheeraa taasiisaa tureeraa. Deemsi qabsoo isaa kun immoo misoomaafi dinagdee adda addaaf karaa saqeera. Akka fakkeenyaatti yoo fudhatnee bara dargaggummaa isaa bulchiinsaa abbaa lafummaa abbaa isaa irraa itti taruuf ture dhiisee cunqursaa Nafxanyootaa balaaleffachuun maatiifi mana jireenyaa isaa dhiisee mana Dajjazmaach Kumsaaa Morodaa mooti Leeqaa Naqamtee duraaniitti galeera. Kun immoo hidhannoo siyaasaa cimsaatee uummata isaa cunqursaa Nafxanyootaa jalaa jiru baasuuf akka ta’e hubatama.

Akka kaayyoo isaatti qabsoo goota Dhugumaa Jaldeessoo sirna Nafxanyootaa irraatti taasiiseen bu’aaleen argamaan uummata Oromootti meeshaalee isiisuun diina isaanii akka ofirraa fincilaaniifi mirga isaanii akka kabachiisan taasiiseera. Qabeenyi uummata Oromoo garmaalee Nafxanyootaan saamamuun akka dhabbatu ta’eera. Haala sochii hawasummaa keessaatti hariiroo qaama hogganuufi hoggaanamuu gidduu jiru haalaan kan geggeessuufi kan cimsu ture. Kana keessaatti hooggantoota Limmuu jiran kan Eebantuu waliin, kan gidda jiran immoo warren Amurruu waliin tokkummaafi hariiroo gaarii uumsisee kan tumsaa turedha, “jechuun ibsaaniru

4.2.1.5 Safaraa Walaloo

Odolchatti baasee

Kombolcha yaasee

Jimmaa gadi keetii

Jirmaan gadi reebii

Walaloon kun walqixummaa qaba. Sababiin isaas, yeroo safaramuu birsagaa ja’a ja’aa qaba. Fakkenyaa (t,1) odolchatti baasee [o][dol-][-chat][ti] [yaa][see]=6 qaba. Bifumaa kanaan (t, 2) birsaga shan qaba. (t,3) immoo, birsaga ja’a qaba. (t,4)s birsaga ja’a qaba. Haata’u malee, [-] malatoon kun akkumaa beekamu jechoota lama mataa isaani danda’aan lamaan walitti dhufuun yeroo jechaa tokkoo uumaan (compound word) agarsiisanidha. Akka seera barreeffamaa afaan Oromootti dubbachisaan sadii walitti annee hin galu. Akkasumaas,

qubeen dacha yeroo birsagaa murmuraan gidduu jechatti yoo dhufuu gidduutti qooddama. Jalqaba jecharratti yoo dhufu garuu, akka qube tokkootti ilaalama. Kanaaf, yeroo jechoota digalaa uummaan malattoo kanaan ka'amu qabuu ta'uu ni danda'aa jeheen yaada.

Kar'a biro immoo, jechoonni bifaa jecha [Kombolcha] yoo argamaan qubee dacha akkumaa qabee tokkootti ilaalamu. Faakkeenyaaf,[kom|bol|cha] birsagaa sadaaffaa yoo ilaalee [cha] birsagaan yoo caasseeffamuu akka qube tokkootti ilaalama. Birsagbi sadaaffaan kun ka'umsii isaa [ch] qubee jettu ta'a. utuubaan isaa immoo [a] ta'a. jedhe yaada qorataan qorannicha.

2.2.2 Fayyadama Sadoommii

Iccitiin miidhagina ogbarruu inni tokko dhugaa addunyaa kana irratti qabatamaatiin raawwatu yookaan raawwachuu danda'u tokko suuraa kaasuun dhugaa qabatamaa jireenya dhala namaa waliin wal qabsiisee addunyaa kalaqa ogbarruutiin uumame addunyaa isa dhugaa fakkeessee dhiyeessuu danda'uu isaati.Ogbarruun calaqqee addunyaa dhugaa dhalli namaa keessa jiraatu akka ta'uuf immoo, kalaqxootni ogbarruu tooftalee hedduu gargaaramu.Tooftalee kanneen keessaa immoo tokko sadoommii garaa garaatti dhimma bahuudhaan yaada tokko karaa icciti isaa salphaatti bira ga'uun hindanda'ameenfi bashannansiisaa ergaa dabarsuu danda'uun muuxannoon jiruufi jireenya hawaasa tokkoo baroota qaxxaamuree akka jiratu gochuu danda'uu isaati. Sadoommiin miidhagina ogbarruu barreeffamaafis ta'e ogbarruu afoolaatiif gumaacha olaanaa taasisu. Afaan Oromoo keessatti jechi sadoommii jedhu maqaa adda addaa (malleen dubbii, sadoommii, dubbii qolaa) jedhamuun iddoowwan garaagaraatti haawaamamu malee, yaadrimeen jechoota kanneenii garaagarummaa hin qaban.Kanaafuu, qorannoo kana keessatti qorataan yaadrimee jechoota kanneenii ibsuuf jecha sadoommii jedhutti fayyadameera. Sadoommiin gosoota afoola bebbeekamoo ta'an keessaa isa tokko yommuu ta'u hojiiwwan ogbarruu afoolaas ta'e ogbarruu barreeffamaa keessatti ergaa dabarsuun barbaadame tokko akkataa miira dhaggeeffattootaa yookaan dubbistootaa tuquu danda'uufi yeroo dheeraaf yadachuuf isaan gargaarutti itti himuu yookaan barreessuun sammuu isaanii keessa akka turu gochuu isaa irrayyu, ergaan darbu tokko akka dubbataa yookaan barreessatti dhagahametti dubbisaa yookaan dhaggeeffataatti akka dhagahamu gochuuf kan gargaarudha.Malummaa sadoommii ilaalchisee Zarihun(1995:105) malleen dubbii dhimma yookaan yaada tokko kan ibsan haala itti fayyadama afaanii idilee irraa bifa adda ta'een, karaa hin baratamiiniin jechoota ciccimoo ergaa tokko gadfageenyaan dabarsuuf humna qabaniifi filatamoo ta'an gargaaramuudhaani. Malleen dubbii kan uumamanis amala, haala, miirafi gochaa waan tokkoo

kan waan biraa wajjiin waldorgomsiisuun, fakkeessuun, amala waan tokkoo wan biroo gonfachiisuun, waan tokko waan birootiin bakka buusuutiin ta'uu akka danda'u ibseera. Yaada hayyuu kanaa irraa hubachuun akka danda'amutti, hiikti jechootaa malleen dubbii keessatti argamanii hiika kallattii jechootni kunniin afaan jireenya keenyaa guyyuu keessatti yeroo fayyadamnu qabanfi ittiin beekaman utuu hinta'iin karaa alkallattii ta'een hiika addaa kan kennan ta'uu isaa namatti agarsiisa. Hiika addaa jechootni kunniin qaban hubachuufis dandeettii dubbii walittii fiduun ergaa isaa cuunfanii baafachuufi beekumsa aadaa hawaasa afaan malleen dubbii sun ittiin dhiyaatee qabaachuun gahee olaanaa taphata. Gama biraatiin immoo, akka yaada waraabbii kanaatti malleen dubbii kan uumaman gochaa lubbu qabeessi yookaan lubbumaleessi tokko raawwate akka waan lubbu qabeessa yookaan lubbumaleessi biroon rawwatee godhanii dhiyeessuun, amala uumamni tokko qabu fuudhanii uumama amla sana hinmul'ifne gonfachiisuudhaan, amala uumama tokko amala uumama biroo waliin waldorgomsiisuudhaan, uumama tokko uumama birootti fakkeessuudhaan, uumama tokko uumama birootiin bakka buusuufi kkf ta'uu akka danda'u nama hubachhisa. Dabalataanis, sadoommii gargaaramuun yaada tokko ibsuu keessaatti ergaan darbu tokko hiika addaa jechoota sadoommii sana keessatti argamanii kan bu'uureffate ta'uu isaa irrayyu jechootni achi keessatti dhimma itti bahaman jechootaa filatamoofi ergaa tokko cimsanii kan dabarsan ta'uu isaanii agarsiisa. Yaada kana cimsuun Harry (1972:208) "A figure of speech in which the literal (denotative) meaning of a word or statement is the opposite of that intended. In literature, it is a technique of indicating an intention or attitude opposed to what is actually stated." jedha. Kunis yaada armaan olitti dhiyaate waliin kan wal fakkaatudha. Dabalataan, maalummaa malleen dubbii ilaalchisee Addunyaa (2014:208) yoo ibsu,

Malleen dubbii fayyadama afaanii kan haala salphaa ta'een ergaa tokko nama hubachiisanidha. Kana jechuun karaa ittiin waan gudda tokko kineessanii, kinoo immoo harbeessaanii, binoo nameessanii, namoo bineessanii, wal cinaas qbanii, cinaachaan himaniifi wkf taasisuun hubannoof haala mijeessani.

Jechuun ibseera. Akka yaada waraabbii armaan olii kana irraa hubachuun danda'amuttis, malleen dubbii jechuun hala itti fayyadama afaanii akka ta'eefi akkaataa ittiin ergaa dabarsuun barbaadame tokko mi'eessanii utuu nama hin nuffisiisiin karaa salphaa ta'een

dabarsuun danda'amu ta'uu isaa ibsa. Malleen dubbii gargaaramuun ergaa dabarsuu keessatti dubbataan yookaan barreessaan tokko ergaa dabarsuu barbaadu sana giddu galeessa godhachuutiin waan tokko garmalee olfuudhuutiin hamma inni ga'uu olitti guddisuu, hamma wanti tokko silaa ga'uu gadditti garmalee xiqqeessuu, amala dhalli namaa qofti qabu fuudhanii lubbu qabeeyyii ykn lubbu maleeyyii biroof kennuudhaan akka waan lubbu qbeeyyiin ykn lubbu maleeyyiin kunniin amala dhalli namaa qofti agarsiisu kana mul'isanii godhanii dhiyeessuu, dhalli namaa amla namummaa isaa lafa kaa'ee amala bineensaa akka uffatu gochuu, haala ykn amala wantoota adda addaa wal bira qabuun wal dorgomsiiisuu, waan jedhamee ykn waan barreeffameen waan hinjedhamne ykn waan hinbarreeffamne tokko cinaatiin dabarsuufi tooftaalee kana fakkaatan gargaaramuun mala ittiin yaada tokko gad fageenyaan ibsuun nama hubachiisan akka ta'e hubanna. Kunis haala itti fayyadama afaanii keessatti ergaa tokko karaa adda addaatiin dabarsuun kan danda'amu ta'uu isaafi kana gochuu keessatti immoo, gaheen malleen dubbiitti fayyadamuu salphaa akka hin taane namatti agarsiisa. Kana malees, muuxannoon malleen dubbiitti gargaaramuun yaada tokko ibsuu miira dubbistootaa ykn dhaggeeffattootaa ofiitti harkisuun ergaa darbu tokko irratti xiyyeeffatanii akka hubatan gochuuf kan gargaaru ta'uutti dabalee dhimmoota garaa garaa karaa idilee ta'e qofaan dabarsuutiin hifannaa dubbistootas ta'e dhaggeeffattoota mudachuu malu hambisuuf, dandeettii itti fayyadama afanii ofii guddiffachuufi dandeettii hiika jechootaa galumsa isaaniitiin xiinxaluun bira ga'uu gabbiffachuu keessatti malleen dubbii gahee olaanaa kan qaban ta'uu isaa xiinxaluun nidanda'ama. Yaaduma wal fakkaatu ilaalchisee Malaakneh (1999:64) malummaa malleen dubbii akka ibsetti,

Malleen dubbii akkaataa itti yaada tokko ibsan yommuu ta'u hiika jechootaa beekamoofi akkaataa idileen baratameen ala akkasumas, tartiiba himootaa dhiibbaa addaa uumuu danda'aniin kan dhiyaatudha. Kunis ergaan isaa barreeffamaan isa taa'e irra kan darbudha. jedhee kaa'eera.

Yaadni waraabbii kana keessa taa'e kunis akka ibsutti malleen dubbii akkaataa itti yada tokko nama biroof ibsan ta'uu isaafi malleen dubbii kana keessatti hiikni jechootaa fi himootaa akkasumas tarttiibni isaan ittiin qindaa'uun dhiyaatan hiikafi tartiiba idileetiin ittiin dhiyaatan irra haala adda ta'een hiika dhokataa kan of keessatti qabatan ta'uu isa agarsiisa. Yaada kana fakkaatu,

Dubbiiwwan qoolaa kun sadoommii ykn malleen dubbii jedhamuun beekamu. Maanguddoonni Oromoo durii ykn barreessitootni hammayyaa hojiiwwan barreeffamoota akka asoosama, diraamaa walaloo, hololoo, waliin dubbii adda addaa keessatti ijoo dubbii isaanii haal mijaawaafi miira namaa harkisuun yaadaan fakii sammuu keenyaa keessatti uumanii kan barbaadan xiqqeessuun, kan tuffachuu barbaadan jajuu, kan abaaruu barbaadan eebbisuun salphaatti dagatamuu akka hindandeenyeen hubachiisuuf kan itti fayyadaman dubbii qola ykn sadoommii jedhama. Yaadannoo (2014:83)

Akka waraabbii kana irraa hubachuun danda'amuttis, malleen dubbii jechuun akkaataa itti dubbataan tokko haasawaa afaanii taasisu keessatti yookaan akkataa itti barreessitootni ammayyaa hojiiwwan barreeffamaa dhimmoota garaagaraa irratti walaloofi hololootiin dhiyeessan keessatti ijoo dubbii haasawaa yookaan barreeffama isaanii haala miira namaa harkisuu danda'uufi mijaawaa ta'een ibsuudhaan ergaan isaa laayyootti sammuu namaa keessaa akka hinbadne gochuudhaaf kan itti gargaaramandha. Kana gochuufis, tooftaa barreessitootni yookaan dubbattootni dhimmi itti bahan, kan barbaadan xiqqeessuu, yoo jajuu barbaadan tuffachuu, kan tuffachuu barbaadan jajuu, kan abaaruu fedhan eebbisuufi kkf gochuudhaan akka ta'e hubanna.

2.2.3 Akaakuu Sadoommii

Sadoommiin akaakuwwan adda addaa akka qaban hayyootni lafa kaa'u. Haata'u malee, xiyyeeffannoon waraqaa qorannoo kanaa akaakuwwan malleen dubbii kanneen hunda gad fageenyaan xiinx\aluu osoo hinta'iin akaakuwwan malleen dubbii afwalaloowwan hawaasni Oromoo Wallaggaa aanaa Kiiramuu gargaaramu keessaa tokko kan ta'e afwalaloo tabaallii Oromoo Wallaggaa aanaa Kiiramu keessatti mul'atan xiinxaluu irratti kan xiyyeeffate waan ta'eef, gosoota malleen dubbii tabaallii keessatti bal'inaan mul'atan irratti kan xiyyeeffachuun gaarii ta'a. Gosoota malleen dubbii kanneen ilaalchisee, Cuddon (1982:27) akka qoodee kaa'etti, "There are many figure of speech devices. Figure of speech divided in to simile, metaphor, personification, apostrophe, hyperbola, antithesis, synecdoche, paradox and symbol." jechuun qoqqoodeera. Akka qooddii hayyuu kanaatti gosootni malleen dubbii akkasaa, nameessuu, bakka busuu, habalaka, harbeessuu, mitihee, fakkoommii, mallattoofi atee jedhamuun qoodamu.

Gosoota malleen dubbii kanneen keessaas, maleen dubbii afwalaloo tabaallii keessatti mul'atan fakkeenyaan deggeruun akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

2.2.3.1 Akkasaa

Akkasan gosoota malleen dubbii Afaan Oromoo keessatti mul'atan keessaa isa tokko yommuu ta'u, akaakuun mala dubbii kun jechootaa 'akka', 'fakkaata', 'gaha' jedhan gargaaramuun amala, bifa, haala wanta tokko kan wanta biraa waliin wal bira qabuun yaada tokko ibsuuf tooftaa gargaarudha. Akaakuu mala dubbii kana keessatti amala, bifa, cimina, haalaafi kkf waan tokkoo ibsuuf jecha amala, bifaafi cimina waan biraa waliin wal bira qabuun wanta tokko wanta biraatiin mala ibsanidha. Gama biraatiin gosti mala dubbii akkasaa jedhamu kun itti fayyadama afaanii wantoota lama kanneen uumama isaaniitiin wal hinfakkaanne amala, bifa ykn cimina isaanii wal bira qabuun wal dorgomsiisee amala, bifa ykn cimina inni tokko qabuun amala, bifa ykn cimina isa biraa ibsuuf nama gargaarudha jechuun nidanda'ama. Maalummaa gosa mala dubbii akkasaa ilaalchisee Fedhasa (2013:97) "Akkasaan waldorgomsiisaa wantoota lamaati. Kana jechuun jechoota 'akka', 'fakkaata', 'caala', 'hamma' jedhan gargaaramuun wal dorgomsiisa. Garuu akkasaan wal fakkeenya tokko karaa dhokataa ta'een ibsa." jechuun barreesseera. Yadni waraabbii kanaa akka agarsiisutti gosa mala dubbii akkasaa jedhamu kana gargaaramuun wantoota uumamni isaanii walittii dhiheenya hinqabne lama fakkeenyaafis, lubbu qabeeyyii gonkumaa hariiroo sanyummaa hinqabneefi amalli isaanii wal hinfakkaanne lama wal cinaa qabuun cimina uumamaan inni tokko qabuun cimina isa biraa ibsuuf tooftaa gargaaru ta'uu isaa hubachuun nidanda'ama. Akakuwwan malleen dubbii Afaan Oromoo keessatti bal'inaan mul'atan keessaa tokko akkasaan isa tokko yoota'u, hawaasni Oromoo aanaa Kiiramuu keessa jiraatus afwalaloo tabaallii gargaaramuun yaada isaa ibsachuu keessatti mala dubbii akkasaa kana yeroo gargaaramu nimul'ata. "Dhugaasaa Abbaa Ayyaalii Inka'ataa akka oboboleettii" himni kun raga (1b) irra kan fudhatamee yoo ta'u, maleen dubbi 'akkasaa' tti gargamee qileensaa oboboleettii goota Dhugumaa waliin waldoorgomsisuun kan dubbatamedha.

2.2.3.2 Nameessuu

Akaakuu malleen dubbii afwalaloo tabaallii keessatti bal'inaan mul'atan keessaa inni biraan nameessuu yoota'u, maalummaa akaakuu mala dubbii kanaa ilaalchisee hayyootni adda addaa yoo hiikan,

Personification is used in speech and writing for giving in animate objects, abstract concept or actions human or near human characteristics having the quality of metaphor since it is a metaphoric way of spicing up writing, and making the abstract more relatable. In it, distinctive human characteristics, eg. honesty, emotion, volition etc, are attributed to an animal, objects or ideas. (Miller and Greenberg, 1991:66)

Akka waraabbii yaada hayyoota armaan olii kanneeniitti nameessuun akaakuu mala dubbii amala ykn dandeettii dhalli namaa qabu tokko fuudhanii lubbu qabeeyyii ykn lubbu maleeyyii biroo gonfachiisuun akka waan lubbu qabeeyyiin ykn lubbu maleeyyiin kunniin gochaa dhalli namaa qofti raawwachuu danda’u sana raawwattanii fakkeessanii dhiyeessuun mala yaada tokko gadi fageenyaan ittiin ibsan ta’uu isaa hubanna. Dabalataanis, Miller and Currie (1970:74) akka ibsanitti, “Personification is a figure of speech in which an abstract idea, in animate objects or aspect of nature is described as if it were human” jechuun hiikaniiru. Kana jechuunis, nameessuun mala dubbii yaadni dhokataa ta’e tokko ykn wantootni adda addaa ykn uumamni garaa garaa akka waan isaan dhala namaa ta’anii gochuun mala itti waan tokko ibsandha yaada jedhu kan of keessaa qabudha. Haala wal fakkaatuun Fedhasaa (2013:98), Addunyaa (2014:211) nameessuun Akkuma maqaa isaa lubbu qabeeyyii ykn lubbu maleeyyii biroo amala dhala namaa gonfachiisuu akka ta’e ibsu. Haala kana keessattis lubbu qabeeyyiinis ta’e lubbu maleeyyiin amala dhala namaa gonfatan kunniin dhala namaa fakkaatanii amala namni mul’isu akka calaqqisiisan gochuun tooftaa yaada tokko ittiin ibsan ta’uu isaafi tooftaan kun mala barreessitootni amala ilmoo namaa wantoota biroo gonfachiisuun hojii isaaniitti human horan akka ta’e ibsaniiru. Afwalaloo tabaallii keessattis malli dubbii nameessuu jedhamu kun haala inni itti mul’atu fakkeenya armaan gadiitiin mirkaneeffachuun nidanda’ama. Addunyaa kana irratti dandeettii sagaleewwan dubbii uumuutiin seera ittiin sagaleewwan dubbii kun qindaa’anii afaan uuman qopheessee afaan uumee ittiin waliigaluu kan danda’e dhala namaa qofa ta’uun isa beekamaadha. Kunis, dhala namaa irraa kan hafe uumamni afaaniin walii galuu danda’u kan hinjirre ta’uu isaa agarsiisa. Haata’u malee, afwalaloo tabaallii keessatti amala afaan dubbachuu dhalli namaa qofti qabu lubbu qabeeyyii biroo gonfachiisuun akka waan lubbu qabeeyyiin kunniin dubbataniitti yeroo dhiyaatu mul’ata.

Geerrarsi quuqaa kun kan ilmi namaa wantoota adda addaa irratti quuqaa qaban (quuqaa keessa isaanii jiru) karaa ittiin ifa godhaniidha. Kunis uummanni Oromoo gama geerrarsaatiin (karaa icciitii qabuunfi karaa ifa) ta'een quuqaa isaa geerrarsa fakkeessee kan itti ibsatuudha.

(1c) Ani maalan kooraree,
Haa kooru kormaan lukku,
Kan foon mataatti baatuu.
Kan kutee namaaf hin laannee,
Kan muraa ofii hin nyaannee,
Haa kooru Waldee Sillaasee,
Lafa Oromoorra marsee,
Kan gatii harka dhiqaa nyaatee.

Geerrarsa armaan olii kana odeeffannoo kan late (21/07/2010) Geetachoo Namaarraa yoo ta'u quuqaa jiru bifa kanaan ibsachaa akka turan ni ibsu. Akka yaada geerrarsa armaan olii kanatti buufanni tokkoffaan fiitawiraarii Waldee Sillaasee yeroo sanatti lafa Oromoo inni harka jala oolfachuun akka barbaade godhuufi maalan kooruu danda'a waan jedhu akka ta'e ni mul'at. Haata'u malee, malleen dubbii geerrarsaa kana keessa jiru, "Ani maalan kooraree, Haa kooru kormaan lukkuu" lukkuudhaaf amala nama waan latameef malleen dubbii keessaa **Nameessaa** fayyadamanii yeroo isaan Waldee Sillaasee waliin fakkeessuuf jedhaantu mulaata. "Kan foon mataatti baatuu." Bakka kanattiis, yeroo lukkuun foon harkaatti dhisee mataatti batu asittiis, amalaa nama latameefi foon mata isaarra jiru akka waan inni batee deemutti dubatama. Ta'uus hawaasni Aanaa Limmuu geerrarsaa kanatti fayyadamuun mormmii yookiin quuqaa garaa isaan keessaa jiru ibsataan.

2.2.3.3 Iddeesaa (Metaphore)

Akaakuun mala dubbii kun immoo wantoota wal hinfakkaanne lama fudhachuudhaan amala wanta tokko amala wanta biraatiin bakka busuun mala ittiin ibsanidha. Kana ilaalchisee hayyootni yoo ibsa, "The word it self (metaphore) is derived from Greek 'meta'expressing change, and 'phere in' meaning to carry. In other words metaphors involve a carrying across of meaning from one object to an other. Thus, a comparison is made between two essentially dissimilar things by identifying one with the other." Lawrence (1972:11)

Akka yaadni waraabbii kana keessa taa'e agarsiisutti bu'uurri hiika jecha iddeesaa jedhuu jechootaa Giriik lama ta'uu isaa, yaadrimeen jechootaa kanneen lamaaniis hiika waan tokkoo gara waan biraatti dabarsuu jechuu akka ta'efi kana gochuufimmoo, wantoota wal hinfakkaanne

lama wal dorgomsiisuun isa tokko isa biratiin mala ittiin ibsan ta'uu isaa ibsa. Haaluma wal fakkatuun Fedhasaa (2012:97) yaada kana yoo ibsu,

Ideessi kan wanta tokko bakka waan biraa buusee waanuma sana taasisudha. Jechoota akka, hamma, fakkaata, caala jedhan hinfayyadamu malee, innis dorgomsiisa wantoota walhinfakkaanne lamaati. Iddeessi akkasaa caalaa hubannoon xiinxaluu barbaada. Sababni isaas jechootaa murtaa'aniin hinmallatteeffamu. Baay'ee dhokataafi bira ga'uuf kan nama rakkisudha. Kunis, iddeessi waan tokko waan biroo taasisuun kan agarsiisu waan ta'eef, sirriitti xiinxaluu barbaada. jechuun ibseera.

Yaada armaan olii kana deggeruun ergaan mala dubbii iddeesaa jedhamu kanaan darbu hubachuuf gad fageenyaan xiinxaluu kan nama barbaadu ta'uu isaa Ibsaa Addunyaa hayyuu Hayakawa (1974:105) wabeeffachuun akka barreessetti, “The kind of figurative language we use stems from the underlying values and assumptions of our culture or society: a well understood metaphore in one culture may have entirely different meaning in other part of the world.” jedhee kaa'eera. Yaada kana irraas kan hubatamu malleen dubbii fayyadamuun ergaa dabarsuufis ta'e ergaa darbu tokko hubachuuf beekumsa aadaa, ilaalchaa, barsiifata, falaasamaafi kkf hawaasa afaan mala dubbii ergaan ittiin darbee ykn ergaa ittiin dabarsuu barbaadamee qabaachuun muteessaa akka ta'e nama hubachiisa. Kunis kan ta'eef, aadaa tokko keessatti hiikti wanta tokkoof kenname aadaa biraa keessatti hiika biraa qabaachuu waan danda'uuf, ergaa mala dubbii tokkoon dhaamuufis ta'e isa dhaamame hubachuuf aadaa hawaasichaa beekuun barbaachisaa ta'uu isaa hubachuun dandeenya. Qorataanis yaada armaan olitti dhiyaate kana bu'uureffachuun gosti mala dubbii ideesaa jedhamu kun afwalaloo tabaallii keessatti haala kamiin akka mul'tu boqonnaa afur keessatti fakkeenyaan deggeruun dhiyeesseera. Qbiyyee faaruu (4b) irratti “Dhugee Gafarsichii” gaaleen jedhu amala gafarsii tokkoo qabu guutummaa guutuutti Dhugumaaf kennamee jira.

2.2.3.4 Habalaka

Habalakni akaakuu mala dubbii ergaa tokko fallaa isa jedhamee yookaan barreeffameetiin dabarsuuf tajaajiludha. Kana ta'uu isaa irraa kan ka'es, ergaa akaakuu mala dubbii kanaan darbu hubachuuf hiika kallattii jechootaa dubbii yookaan barreeffama mala dubbii kana keessatti argamanii beekuu qofti erga isa sirrii mala dubbii kanaan darbu xiinxaluun bira ga'uuf gaha hinta'u. Knaafuu, mala dubbii kanaan ergaa dabarsuufis ta'e ergaa darbe tokko sirriitti hubachuuf

beekumsa waa'ee ilaalchaa, aadaafi falasama hawaasa tokko qabaachuu irratti dabalataan hiika kallattiifi hiika dhokataa jechootni mala dubbii kana keessatti argaman qabaachuu danda'an xiinxaluu barbaada. Yaada kana ilaalchisees Fedhasaa, (2013:97) akka kaa'etti,

Habalakni dubbii addummaa wanta fakkaatuufi dhugaa ta'e gidduutti mul'atudha. As keessatti, wanti jedhamuuf ka'e isa jedhamee miti. Hiikaa isaa hubachuun kan danda'amu waan barreessan dhugaan jechaa jiru sirriitti yoo hubatamedha. Hiikni hiikamu faallaa isa jedhameeti. Fakkeenyaaf, mucaa waa balleesse tokkoon 'Ishoo kormee koo jabaadhu! yoo jedhan habalaka. Sababni isaas bal leessaatti jajjabeessuun seera miti. Akka baay'ee hadheeffatan ibsuuf habalakan kan dubbatandha. Kanafuu, habalakni yaada faallaa ta'e qaba, jedhee barreesseera.

Malli dubbii kun Akkuma goorowwan afoola Oromoo adda addaa keessatti ergaan isaa faallaa isa dubbatamee yookaan barreeffamee ta'ee mul'atu, afwalaloo tabaallii keessattis bifuma wal fakkaatuun yaada kana kan dhugoomsu ta'ee argama. Qabiyyee faaruu (4b) toora sadaffaa irratt “hamma nyaataa gahaa” gaaleen jedhu nyaata yeroo jedhu leencaa gurraa guddisuun kan dubbatamudha.

4.2.3 Murtoo kennuun.

Faaruu armaan gadii yoo qaaccessinu, Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo itti fayyadamaa afaanii gama murtoo keennuttiin ilaalu, murtoo kennuun caliisee miti. Isaa gaarii hojeete jajaabeessaa isaa baleessee gorsaa, barsiisi hawaasni naannoo Limmuu gama murtii kennuu goota kana ibsannii jiru kana immoo afgaaffii odimtoota koo irra fudheen jira.

(2a) *Dhugaa biraan gahaa,
Gabbarsiisaa alagaa,
Dhugee Mucaa Jalduu,
kan garaan haarii qabdu,
murtoon manaa baatee,
Dajjazmaacha taatee,
Dajjamaashummaan sila,
Raasummaan karaa jira.*

Faaruu kana keessatti jechoonni ergisaa ‘Dajjazmaacha’ maqaa gamtaa taayitaaf kennamuudha. Maqaa gamtaa ta'uu isaa kan ittiin hubanuu dhamjecha [-ootaa] ni fudhataa. Jecha ergisaa

[Dajjazmaachaa + -oota] [Dajjazmaachoota] ta’a waan ta’eef. Haaraa haata’u malee, ergaan hidhaa faaruu kanaa immoo “Dhugumaan” bakkaa deemu hundaatti haala barbaadameen waantaa barbaachiisuu kan raawwatu, kaayyoo ba’eef kan hindagannee ta’uu. Akkasumaas murtoon isaa aangoo kan kennisiiseef fuulaa duraatti ciminaa kannaan yoo itti fufee kan caaluu akka dabalamuuf raajuun ciminaa isaa kanaan akka itti fufu kan agarsiisuudha,” jechuun dabalataan ibsaaniiru. Kanaaf faaruun onnee gootaa hojii qabsoof kakaasuu akka danda’u nihubatamaa. Dabalataaniis, “Dhugaa biraan gahaa” iddoo Dhugumaan dhaqaa isaa na waayyaa “Gabbarsiisaa alagaa” alagaa yookiin diinaa Oromoo kan ta’e ni accuucaa “Dhuggee mucaa Jalduu” ilmaa Dhugumaa Jaldeessoo masaraani yeroo waamaan agarsiisaa.”kan garaan haarii qabu” garaan goota Dhugumaa gochaa Nafxaanyootatti haaree jirachuu isaa,”murtoon manaa baatee” garaa kuteenyaan mana ba’ee,”Dajjazmachaa taatee” taayyitaa argachuu agarsiisa. “Dajjazmachummaan sila” dajjazmachaa dursitee taatee kan biraa, kan isaa caaluu argachuuf jirta. Yaada jedhuu qaba.”Raasummaan karaa jira” taayyitaan kan ‘Raas’ jedhamuu argachhuuf jirta. Inni sitti ni xinaata. Yaada jedhuu ibsa. “Dhugumaan bakkaa deemu hundaatti haala barbaadameen waantaa barbaachiisuu kan raawwatu, amanamummaa kan qabu, kaayyoo ba’eef kan hindaganneedha.

Akkasumaas, murtoon isaa aangoo kan kennisiiseef; fuulaa duraatti ciminaa kannaan yoo itti fufee Aangoo kan caaluu akka dabalamuuf, raajuun ciminaa isaa kanaan akka itti fufu kan agarsiisuudha.” Kanaaf faaruun onnee gootaa hojii qabsoof kakaasuu akka danda’u ni hubatama. Kanaaf qabiyyeen faaruu. Haata’u malee, akka gaaffii faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo sadarkaa maliirra jira? Kan kan jedhuuf, odimtoonni marii garees ta’e afgaaffiin kan jedhan laafee jira. Sababoonni isaan lataan immoo Amaantiin kanneen akka Pirootisantii wangeellii sirbituun Mootummaa Waaqayyo hin dhaltu jidha. Kanaaf sirbaa waan dhorkuuf, dagatamaa deeme. Inni biroon sababni faaruun kun laaffaa dhufeef, ammayyumaafi qarominaa, biyyoota guddatanii sirba isaanni dhaggeeffatuu malee kan Afoola Oromoo akka qabiitti ilaalu isaanitti. Jedhu.

Dabalataanis, yaadumaa kana fayyadamaa afaanii gama murtoo kennuun kan jedhu; Bara sana keessa namoonni gara duulaatti yeroo deemaan mallattoo nama warranaaf deemu ta’uun isaanii ni beekamaa, kun immoo kan ittin beekamaan sabataa dababbala kan ta’e dhumdhumaa sodomaa (30) dursani ilmii koo goota ta’aa jedhani yeroodhumaa ilmii dhalatu dhofsisaani. Ilmii sun

yeroo guddatuu goota ta’u danda’aa dabeessaa ta’u danda’aa haata’u garuu, Waraana Xaaliyaanii waliin ‘Maacootti’ geggeffame irraatti hirmaatee yeroo deebi’u gootummaa Dhugumaa akkaas jechuun farfataniiru:

(2b) *Mallattoo duulaa
wayya isaa cuuphatee
gala qopheeffadha
jedhee walitti dhaammatee.
Sabbata dababbala
dhundhuma soddomaa
mudhiitti hidhatee
qawwee isaa butaatee
Bakka ishii buqqisee
Biyyoo ishee nyaachisee*

Faaruu kana yeoo qaacca’uu fayyadama afaanii keessatti Mallattummaa ni jira. Ogbarruu gaaragaraa keessatti mallattummaan ni mul’ata. Faaruu kana keessattiis, mallatuumaam qalamaa gurrachaa wayyaa isaanii inni isaan cuubaan gurrachi Oromoo biratti mallattoo waaqaatti. Yaa Waaqu gaargarii jechuudha. ‘Sabbata dababbala’ kun immoo akka namooni mudhii isaanii jabeefataniif. Miltoon Goota Dhugumaa Jaldeessoon durfamuun gara addaa waraanatti yeroo walbeelamaan mallattoo dulaa kan agarsiisu wayya isaani qalamaa gurrachaa dibuun kuniis kan inni agarsiisu yoo du’anis, yoo hiriyaan isaani du’ees, yoo firii du’ees, matummaa isaniyyuu du’atti waan deemaniif dursanii gadduu isaani argisisa. Galaa qopheeffadha jedhanii walitti dhamatanii, mudhii isanii sabataa dhumdhumaa soddomaa dheeratu mudhii isanii akka jabeesuuf, beela akka dhowuuf qawwee isa fudhatee, xaaliyaani biyyaa mancaase.

Ergaan faaruu (2c) kana immoo “ murtoo garaa ka’ee” dhuktii jedhuu kun karoorfatee murtee isaa dhumaa godhatee garaa isa muratee ykn kutatee mana isatii ba’ee, dhirraa lolaaf ba’ee Dhugumaa malee kan biroon akkaa hijireetti yaada jedhuu of keessaa qaba. Haata’u malee, akka odimtoonni jedhanitti maalummaan Dhugumaa yeroo ibsamuu akkasitti faarsinaaf jedhu yeroo afgaaffii irratti gaafatamaan. Kan qofa miti marii garees yeroon gaaffadhu muteefate gara lolaatti yeroo inni galu sirbameef, ergaa faaruu goota Dhugumaaf faarfamee bu’aa qaba? Gaaffi jedhu yeroon gaaffadhu ittiin gorsuuf, ittiin deebisuuf, dabeessaa gootomsuuf, ittiin barsiisuuf, nu faayada. Yeroo ammaa haala akkamirra jira? Gaaffi jedhuuf, akka laafeetti dubbatuu. Sababni isaas, Amaantiifi ammayuumaan akka isaan isaan dagachiseettifi akka qaanii ta’eetti waan lakka’annif yaada jedhuu marii gareefi afgaaffii irra yaada wal fakkata na kennan.

4.2.4 Meeshaa Waraanaatiin Ilaalchise

Hawaasni Oromoo afoola isaatti gargamee barbaachisummaa hidhannoo meeshaa qabu ni faarfataa. Ergaa hidhaan walaloo kanaa yoo qaacca'uu waraanni guddaan Lagaa Gonkaatti yeroo Nafxanyaafi Dhugumaa gidduutti geggeeffamuu Dhugumaan meeshaa ga'aa waan hinqabneef hinjifatama jedhamee egamaa. Garuu gooti Dhugumaa kutaannoon meeshaa Nafxanyootaafi osoo hinjilbeefatiin loltootaa isaa waliin arii'aanii diinaa biyyaa baasuu isaanii mulisuuf kan farfatamuudha," jedhuu obbo Abbabaa Teessoo namoonni biyyaaf lola deemaanii deebi'aanii galaan faaruu guyyaa sanaa gootummaa Dhugumaaf farfatamee ta'uu ibsuu.

(3a) *Dhugeen qawween dhiibba,
Sobduuf hattuu jiba,
Abbaa Ayyaal adii,
'Zinaarrii' isaa sadii,
Lama jala baatuu,
Yoo dhume itti latu.*

Akka qabiyyee faaruu kanatti 'Dhugee qawween dhiibbaa, sobduuf hattuu jibaa,' filannoo jechoota 'dhiibbaafi jiba' walitti firoomsee. 'Abbaa Ayyaal adii' hima kana keessatti malleen dubbii 'Nameessa' argina. [Ayyaal] jechi jedhu maqaa gaangee Goota Dhugumaa Jaldeessootti. Ayyaal akka dhalcheetti dubbatu kun immoo amalaa nama gaangoof latame faarfaama. Jechi 'Zinaarrii' inni jedhu jecha ergisaatti. Haata'u malee, hidha faaruu kanaatti, dursaani qopha'aa ta'uun murteessaa akka ta'ee. Akkasumas, gooti Dhugumaa baay'inaa meeshaa waraanaa dhiibba akka qabuufi farda Ayyaal jedhame akka namatti tajaajiluu, kan ittiin waraanu, kan qabu ta'uu isaafi 'zinnaara' rasaasa baatu sadii kan qabu ta'uu ibsa.

Dabalatanis, goota cimaa waan ta'eef meeshaa ammayyaa ta'uudha yoo bate akka yeroo sanatti ga'aa kan qabu ta'uu isaa kan agarsiisuuf yeroo tokkosee zinaarra isaa keessaa fixuu kan biroon dabaree itti laatamaa kan adeemuu ta'uu ergaa hubachiisuu ofkeessaa qaba. Kunis, namoonni barbaachiisummaa hidhannoo meeshaaf yeroo goota Dhugumaa faarfaatan kanneen biroo barbaachisummaan hidhannoo meeshaaf akka kaka'an agarsiisaa. Dabalataanis, fayyadama afaanii gama meeshaa waraanaan yeroo faarfaamu akkana jedhu.

(3b.) *Wajagiraa obobsee,
Hin baqqane hin obse,
Labanii shuushuu jedhe,
'Agarii' kuku jedhe,*

*Goraadee balaqisee,
Gootaa harkaan wal harkisee,
Soddaa maqaa wal waamee,
Gootaa karaa wal saamee, jechuun*

‘Wajagiraa obobsee’ himni jedhu Malleen dubbii nameetti gaargaraamee, afaan qabatee akka namatti yeroo inni obobsuu; akkasumaa, meeshaan waraanaa ‘Labaniin shuushuu’ jedhu. Kuniis dubbiwwaan qola keessa nameesatti fayy adamee dunnatamu agara. [Agarii] jechi jedhu jechaa afaan Oromoo keesa hin jiru. Haata’u garuu, afaan Amaaraa irra ergifate. Amaala afaanii keessa tokkoo ergisuudha. ‘Goraadee balaqisee’ goraadeef, amala waaqa latameef, kuniis, yeroo bookaan roobuf jedhu ni balaqisaa, kanaaf amala kana latniif, haata’u malee, ergaan faaruu kana Meeshaan Wajagiraa jedhamu kun yeroo inni akka kormaa re’eetti obobsuu waliin walfakkatu meeshaan sun sagalee soda guddaa namatti umuu keessaan jira hin baqqane” meeshaan Labanii jedhamu akka qileensaa shuushuu jechuu waliin wal fakkeessee; Goraadee balaqisee akka bakkakkaa balaqisee soddaan maqaa wal waamee hin beekuu sababaa rakkoo keessaa jiraniif maqaa wal waamaan gootni immoo anati darbee warranaa jechuun karaa wal saamaan yaada jedhuu ibsee jiraa. Qbiyyeen isaa yeroo gootonni kun adda waaranaatti fuula fuulaatti wal waaranaan, gootummaan bakka itti mul’aate. namoonni biyyaaf lola deemaanii deebi’aanii galaan faaruu guyyaa sanaa gootummaa Dhugumaaf farfatamee kan farfataan ta’uu ibsuu. Har’alee haalawwaan tokko tokko keessaatti farfatamaa jiruu.

Akka Ergaan faaruu (3c)tti immoo “Fardeen isaa lamaan dabareen wal jijjiruun kan itti waraanuu ta’uu isaafi meeshaa inni qabatee jiru jalaa diinni ba’uu akka hindandeenye kan argarsiisuudha dabalatas, waraanaatti yeroo bahuu hin sodatu duraa deema kayyoo isaaf arsaa barbaachiisa tahe wareegamuuf qopha’aa ta’uu isaa ibsa. Erga Dhugumaan biyyaatti deebi’ee tarkaanfii kana fudhatee uummataa isaa bulchee boodaa uummaanni Oromoo boqqonnaafi haaragalfii argatee. Kanaaf gootumma Dhugummaa ilaalchiisaanii leelisaniru.

Akkaa faaruu (3d) kana irraa hubanutti Gootni Dhugumaa Jaldeessoo goonni qofaa hinduluu waan ta’eef hawaasumaan isa barbachisa hiriyaan isaas waan isarra barate tokko harka tokkoon qawwee harka tokkoon immoo boonbii yeroo tokkosee dadhaabu immoo goraadee mudhii keessa luqifachuun harkaan waraan gidduu seenee yeroo inni ciruu, gooni Oromoo yoo xiyyitiin jala dhumees waanumaa qabuun itti seena kana nu agarsisa. Dhalooni qubees akkumaa abootti isanii yeroo isaan dhakaan waraana fuulduraa dhabbaatan gootummaa dhaluu isani faaruun kuniis ergaan isaa kana agarsiisa.

4.2.5 Eenyummaa Isaa Ibsuu Irratti

Eenyummaa nama kaniittiin beekamuu keessa tokko gochaa inni dalageedha, inni biroon immoo amalaa isaan beekama, kan biraan immoo qabeenyaan beekama, kan immoo misoomaan beekamaa, kan immoo Ispoortiin Addunyaatti beekama, kan immoo barnootaan beekama, kan immoo hojii hannaan beekama, haata’u malee, fayyadama afaanii faaruu gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama eenyummaa isaa ibsuun faaruun armaan gadii ibsamee jira.

(4a) *Hidda hanfaaree meesu
dhakaa dhaabaa lakkuu
Dhirsi Akkamee Abeetuu
itti aggaamee hin deebuu
Reebaan Jalduu Namee
Dhugeen Nagarraasa
Maqaan isaa tuulamee
Fayyaa isaa miti
Reefuu nama albaasa.*

“Hidda hanfaaree meesu,” hiddaa muka hanfaaree jedhamuu akka inni lafa irra baduuf yeroo keessaa funaanu ykn meesu. “dhakaa dhaabaa lakkuu” gaaleen jedhuu immoo dhakaan jabataadhaa waan ta’eef ciminaa isaa ibsuuf. ” kar’a biraa namoonni durii dhakaa akka sidaatti mallattoof ni dhabu. Mallattoon isaas, nama ittiin yaadachuuf, daarii ittiin adda baasuuf, haata’u garuu, mallattummaan inni ibsu dhakaan jabataddha, namni suniis jaba ture. Oldhabuun immoo namichi utuu du’eeyyuu hin dunee jira jechuudha.’ Dhirsi Akkamee Abeetuu, itti aggaamee hin deebuu’ himi jedguu kun walqixxumaa walaloofi filaannoo jechootaaf jechaa jechoota walhinbeeknee walaloo sana mijeessuuf jecha.kan inni itti gaargaarameedha. dhirsi Akkamee Feetuu” maqaa hadha mana F/Dhugumaa Jaldeessoo Akkamee kan jedhamtuudha. Kanaaf haali inni keessaati dubbatame jabinaa agarsiisuuf. ”itti aggaamee hin deebuu” itti xiyyeeffanaan ammaa waantichaa raawwaatutti biraa hin deebi’uu yaada jedhuu qaba. “reebaan Jalduu Naamee” abbaa fedhee kan reebuu ilmii Jaldeessoo Namee F/Dhugumaan jechuudha. “Dhugeen Nagarraasa Maqaan isaa tuulamee reefuu nama albaasa.” Fayyaa isa mittii reefii isaayyuu nama albaasaa Jechuudha.

Yaadumaa faaruu (4a)tti dabalee faaruun armaan gadii fayyadama afaanii gama eenyummaa goota Dhugumaa jaldeessoof, ergaan faaruu kana, maliif faarfame, ammo faarfamaa jira?

Fayyidaa akkamii qaba. Haala akkamii keessaatti faarfamee? Kan jedhu kana faaruun kun yeroo inni deebi laatu yookiin qaaccessaa isaa keessatti kan argamuudha.

(4b) *Dhugee Gafarsichii*
Harkisaafi miilli isaa
hamma nyaataa gahaa
kan Dhugeen dhahee
eessa abba isaa gahaa

Akkaa yaada Faaruu kanatti [Dhugee Gafarsichii] gaaleen kun malleem dubbii Iddeessa jedhhuutti gaargame. [hamma nyaataa gahaa] malleen dubbii Akkassaatti gargamee kun immoo waantoo lama wwal dorgoomsiisun harkisaas, miilli isaas hamma nyaataa gahaa. kan gootichi Dhugumaan dha'ee eessayyuu hin ga'u ni du'aa male. Harkisaafi minilli isaa hamma nyaataa gahaa. Nyaatan kan waa laallee ofitti coruu jechuudha, waanta argee biraa hindarbu. Kanaaf, nyaatafi harkaa Dhugumaa jaldeessoo wal bira qabanii waldorgomsiisu.' Kan Dhugeen dhahee, eessa abba isaa gahaa' jala bahuu hindanda'uu sababiin isaa amma harkisaa ga'uu meeshaa safartuu kan ta'e malleen dunniin agarsiiseerra. Himoonni armaan olii kun fakkoommii bineensaa gurguddaatti fakkeessuun dubbataa. Haata'utti garuu, gama hiika afaanittiin yoo ilaalu harkii isa guddaa ta'uu

(4c) Fayyadama afaanii gama Eenyuummaan Goota Dhugumaa Jaldeessoo faaruu kana keessatti bakka inni sirritti mulateedha. Haata'u malee, "Dhugumaan abbaa gachaanaa" hima kana irraa waanti hubatamu gachaanaa jechuun kan jlatii niliqaan, da'oo nama, jedhuu fayyadamtoonni afaanii Dhugumaa akka gachaanaatti yoo ilalaan kan diina nama irra dhorkuu, diini yoo isaa ilaalee ni raafama, ni hoolata, nagaa dhanuu akka waanta aafuuraan arganiitti fakkoommii kan irraa hubanuu immoo Dhugumaan aafuraa ta'ee ijii isaa nama sodachisuu Amsaaluun kan jedhamuu Qalaadaa bira bulcha warraa Nafxanoota gabaree jirataa kanaaf inni mucaa Habashaattii jedhaan qomoo tiin Habashaa miti sababaa Habashoota waliin walii galuuf kan gondoree jibbee sif hingabaru kan jedhee goota ykn mucaa Jaldeessoo Nameetti.

Faaruu (4d) armaan gadii keessatti fayyadamaa afaanii gama eenyimmaan addaa addaan ifsu ni dana'anaa, haata'u malee, seensaa isaa jalatti ifee jira. Haata'u malee, garaa qaaccessaa isatti yoo dabaree ykn Hoorroo, Jimmaas oomishaa isaanii namaaf ykn nafxeenyaaf, isaa hojjetaan waan qotaan namaaf waan hiraaniif, Oromiyaa garaa Dhihaatti Dhugumaa Jaldeessoo waan Nafxeenyoota hari'eef, isaa rakkataa turee ifatti bane. Yaada jedhuu qaba. Haata'u mmalee,

biyyi waliin ta'ee miidhaamaa lammii isaa irraa jiruuf yoo qabsa'ee bilisummaa akka argatuufi waleensuu jala jiraachuun rakkisaa ta'uu ibsa qoratii waan qabuuf nama waraana waan ta'eef. Kanaaf, ergaan isaa acuuccaa jalaa ba'uuf qabsoon barbaaciisa ta'uufii qabsoon booda immoo, goota ta'uun ni danda'amaa ergaa jedhu qaba

Akkaa (4e) yaada Geerarsaa kanatti Gooti Dhugumaa Jaldeessoo toorii tokkooffaa irratti xumuroonni hima lamaanni [yabbuu, danfuu] kan jedhaan kun filaannoo jechoota qabachuu isaa nu agarsiissaa. Jechi 'Amartii qubichaa, dhagaarraatti reebuu,' jedhu kun waadaa dhagaatti reebuu, dhalaalalaatti baqatu malee, itti indeeman "Shawwaarratti beekuu" gaaleen jedhumoo Mootummaatu sibeeka ati nama jabaadha jedhu. Haata'u malee, akka Odimtoonni waa'ee geerarsaa kana yeroo ammaa ni jira? Gaaffiin jedhuuf yeroo ammaa sababoota gara garaan hin sirbamu. Sababiin isaa Amaantiin waan nu dhorkuuf, jedhu. Yeroo akkami sirbama? Gaaffi jedhuufis? Eenyummaa goota ibsu barbadamu.

Ergaan faaruu (4f) kanaa [Zarii] kan jedhu jecha afaan Amaaraa irraa kan ergifatamee dhufee Amalaa Afaanii keessaa tokko liqeeffachudha /ergifachuudha. Haata'u malee, faaruun kun akka walunaatuuf ykn ffilaannoo jechootaa qabachuu isaa.[warri mixiree qoruu, warra Tigiree loluu] himaa kana keessatti jechoota walmadaalaan jiru ' mixiree, Tigiree' mixireen gosaa mukaatti Tigireen saba tokkoodha. Faaruun ykn walaloon tokkoo yeroo filannoo jechoota agarsiisuu bifa kanaan jechootaa walgitaan, gaaleewwaan sadarkaan isaani tokoo ta'ee walsimsiisa. 'Warra dhhiiraa rarraase' jedhee qomoo isaa jajjaatu. Akkaa odimtoonni koo afgaaffiin dhhiiraa rarraasanirruu? Eeyyee Xaaliyaani sadii muka Qayii jedhamutti rarraasanirruu kanumaa irraa ka'uun bakkii xaaliyaannooni irri rarraafamaan kun qayii xixxaa jedhame. Qayiin maqaa mukaatti xixaan garuu, mukti sun xaaliyaanii sadaan du'aan sana batee dhabachuu dadhabee waan xixxeef qayii xixxaa jedhaan. dhirri yeroo geeraru sanyii goota Dhugumaa kan tae sanyii goota ta'u isaaf beeksisuuf. Karaa biro immoo sanyiin keenyaa mootii namaafi hinbitamneedha. Yaada jedhuu qaaba. faaruun karaa walalootiin darbuu haqaa uummataa gidduu jiruu tokko ifa baasuuf akka meeshaa ol aanaatti gargaruu ibsa. Qabiyyeen faaruu kana fakkeenyummaa goota Dhugumaa Jaldeessoo akkasumaas, ittin dhaadachuu of keessaa qaba. a

4.2.6 Qabsa'uurratti

Fayyadamni afaanii Faaruu Goota Dhugumaan Jaldeessoo kallatti qabsoon yoo ilaale, qabsoon diina qofaaf osoo hintanee, qabsoon diinagdee jira, qabsoon hawaasa sirreesuuf, qabsoon

misoomaa jira, qabsoollee jiraan keessaa kan faaruu armaan gadii irraa hubanuu qabsoo Goonni Dhugumaa Jaldeessoo saba isaa bilisaa basuuf jedhee qabsa'eettu jira. yeroo inni mana isaafi qee isaa dhisee qabsoof ba'ee faarsaamee.

(5a,) *Mucaasaa 'Ijiguu' dhiisee,
Mana isaa jiguu dhiisee,
Niitii isaa Akkamee dhiisee,
Midhaan dararee dhiisee,
Biyyaaf gadi ofdhiisee,
Dhugumaa yaa udumaa,
Inni jedhaan dhugumaa,
Fardaa mudaan isaa tolee,
Dhugree hinbeektanii
Goota murtoon lolee.*

'Ergaan faaruu kanaa "miidhaamuu, arii'atamuu, gidirfamuufi acuuccaa gaddaa lammii isaa irraan alagaan ga'uu ilaalee muccaasaa, manasaa, nitiisaa, miidhaansaafi biyyaa isaa dhisee murtoo dhumaan qabsootti seenuu isaa ibsaa. Hawaasni ta'ee yeroo faaruun kun farfatamuu kun dhaggeeffatuu lammii ofiif jedhaanii aarsaa boonsaa kaffaluun barbaachiisaa akka ta'eefi murtoon keessa galuun akka danda'amu barnoota kan dabarsu ta'uu argarsiisa. Karaa biro immoo" Dhugumaa yaa udumaa, Inni jedhaan dhugumaa," himnii jedhu kun Dhugumaa duraanu ni hamatuu udumaa moo udumaa miti jedhani erga hubatani booda immoo /dubbichi Dhugumaattiin jedhamu dhugumaa/ yaadichi jedhani dhugaa bahaan. "Fardaa mudaan isaa tolee, Dhugree hinbeektanii goota murtoo tolee." Hima kana irra moo wantii hubatamuu, fardaa yeroo fe'aan akka nama hin kufifneetti jabeessani mudaani yoo fe'aan fardaafis ta'e namichaa yaabatuuf jabinaa ta'a. gootni Dhugumaanis yeroo dhimmaa lammiif jedhee murteefatuu murtoon isaa bareedaa ta'uu isaa hubana.

Yaadumaa (5a) tti dabaluun qabsoof Uumaami Oromoo goonni qofa hin dultuu nama isaa gargaaruu waan barbachisuuf, goota Dhugumaa Jaddeessoo Waliin Maacootti Xaaliyaani loluuf namoota Deemanii achiitti afaan ykn kan du'aan ni jiru haata'u malee, jaroota kana yeroo faaruudhaan maqaafi ga'ee hojii isaani waliin faarsaan qabiyyee kana keessatti arginaa.

(5b) *Takkaan Goota faarsaa
warra Maacootti hafanii,
Abbayyii dhakaa jalaa
Erga duuti hin oollee
Marfii jala wayyaa,
Jaha taatanii kaatanii*

*Maqaleetti haftanii.
Mashii Kaasaa Gudduu,
Mashie abbaa Taraffaa
Maskeettoon gandafaa
Teessoon Waaqnaa Bati,
Teessoo abba Hayilee
Dhugee Jalduu namee
Irraa galan gallee.*

Gootota Oromoo warraa F/Dhugumaa waliin dulaani keessaa warra Maacootti du'aani haafaan yeroo faarsaan maaqa tokkoo tokkoo isaaniifi gahee hojjii isaani waaliin yeroo faarfaamaan yoo ta'u akka armaan gadiitti immoo qaacefamerra. “Abbayyii dhakaa jala, ergaa dutii hin oolee, marfii jala waayyaa” abbaayyiin dhakaa jala jirtu humna hinqabdu baalii ishees keelloo, kan hin guddaanee, booriif abdii kan hinqabne. Loltoonni kun saba keenyaaf kan hintanee yoo du'eeyyuu maal ta'a ykn Foon keenyaas lammiif kan hintanee akkumaa baalaa abbayyiitti fakkusuun dubbatamaa. Kanaaf, dutii keenyaa hin ooluu maliif iddoo hin taneetti duna marfii jalatti nuwwayyaa jechuudha. ”Mashii Kaasaa Gudduu, Mashie abbaa Taraffaa, Maskeettoon gandafaa “ kana jechuun nama F/Dhugumaa Jaldeessoo waliin dulee keessa tokkoo Mashaashaa Kaassaa Gudduu ilmii isaa immoo Taraffaa kan jedhamuu qaba akka aadaa Oromootti ilmaan maqaa waamuu malee asii gadii ykn maqaan hin waammaan.

Haata'u malee, meeshaa waraana maskeettoo jedhamuun yeroo inni akka aramaa maacciddoon gandaafanii yeroo inni dinoota fixuu agarsiisa. Inni biraan jechoonni haraan qabiyyee olitti argamuu keessaa jiraan [Marfii] meeshaa waraana cimaa ta'ee jechudha. Haata'u malee, fayyadamni inni afaan kana keessatti dhufeef, filannoo jechoota agarsiisuuf, inni biraan dutii kan hinolee yoo lammii ofiif du'aan wayyaa.' Maskeettoon gandafaa' gaaleen jedhu, malleen dubbii kana keessatti maskeettoo akka waan meeshaa ciraan ittiin ciraaniiti yoo fayyadamuu, gandafaa jechii jetu immoo waan haaramaa midhaan keessatti biqileetti dhala nama (faranjii) gandafuuf. Gaalee kanatti fayyadamanii akka Faranjiin kosii tateetti ilaalan. “Dhugee Jalduu Namee, Irraa galan gallee” Gootni Dhugumaa Jaldeessoo cimaa waan ta'eef irraa gala hingaluu, in soddaattu jabadhaa jechuudha.

Qabsaa'oota Dhugumaa Waliin Turaan Ilaalchisee Akka Tamasgeen Dhibbisaafi Abbaabaa Teessoo jedhannitti Namoota gooticha kana wajjiin lolan (qabsaa'an) keessaa keessa muraasni maqaan isaanni “Dhibbisaa Jirataa, Adal Aagaa, Gondor Waaqnaa” jedhamaan waraana

(qabsaa'ota) onnachiisuufi jajjabeessuuf jecha namoota waraana (namoota qabsoo kana irrtii bobba'aniif bobba'uuf yaada kanneen qabanniif) onnee keessatti uummaa akka turen haala armaan gadii kanatti qindaa'ee jira.

(5c)

Adal Aagaa jaldeessoo labaniin katteessoo
Dhirsa Ayyaa kumsaa Aduu kaabbaa furdaa
Ya dhirsa Kaasayee yoo tuksiin haasa'ee
Aduu quba naafaa amma dhufa saafaa
Gondori Waaqna Baati
Gondori abbaa Amsaaluu
Eenyu abbaan sicaalu
Abbaa wajagiraa
mataa duulaa jiraa

Akka Getaachoo Rabbirraa (2009) ibsetti, Seenaa hawaasa Oromoo keessatti afoolli: Aada, Seenaa, safuu Duudhaa, eenyummaa saba tokkoo himamsa afaaniitiin dhaloota irraa dhalootatti kan daddabarsa. Kun ammoo ummata Oromoo biratti seenaa kabajamoo fi boonsaa ta'ee argameera. Kanuma irraa ka'uun gootichi Oromoo Dhugumaa Jaldeessoo faaruu kana keessaatti kan inni diina mo'achuuf ykn diina irratti olaantummaa argatee (mul'ata isaa fi kaayyoo isaa galmaan gahachuuf) qofaa isaa osoo hin ta'in namoota isa wajjin lolatti bobba'an (qabsoodhaaf kutatanii bahan) gootonni Oromoo dhiphummaa fi cunqursaa yeroo sanaa ummata Oromooti fe'ame ofiifi hawaasa irraa buusuuf kan dhaadataniidha.

Namootni gooticha wajjin lolarratti bobba'aniifi "Gootichi Huseen Bunee"kan dhaadataniif qabsaa'ota onnachiisuuf, onnatanii wal onnachiisuuf, lolanii lolchiisuuf, mo'atanii mo'achuuf, jabaatanii wal jabeessuufi kaayyoo gootummaa fi injifannoo isaanii galmaan gahuuf kan ittin fayyadamaniidha. Kana keessatti gootichi kun ajjeesee mo'ichaan galuuf qofa osoo hin ta'in ajjeesee qawween Oromoo diina ajjeesuu akka danda'u, xiqqaafi gudaan labanni lafaa dhufaafi uummanni Oromoo kana hubatee akka onneefi humna godhachaa deeman gochuufi olaantummadhaan injifannoo isaa mirkaneessee hakuuccaa ummata Oromoo irra jiru keessattuu kaffaltii harkaa dhiqanaa, garaa faardaa isaanni guuttuuf margaa itti haammuu, kaffaltii gibiraa yeroo sana ummanni kafaluu dadhabuu irraa kan ka'e uummata hakuuccameefi dhiibbaan irra gahaa jiru hambisuuf kan dhaadannoo kana fayyadameedha.' Wajagiraa' jechi kun jecha ergifannaan dhufeedha geersarsa kana keessatti hawaasni itti fayyadama afaanii keessatti jecha ergisaa garaa afaan isaatti fidee itti fayyadamu nimul'ata. "mataa duulaa jiraa" kana jechuun

duulii mataafi milaa qaba jechuu osoo hin tane; addaa duruummaatiin dursee gara duulatti dursee kan booba'ee 'Gondori abbaa Amsaaluu' ta'uu isaa beeksiisuuf. Kana irraa dhaloota ammaaf, fakkeenyumaa garii akkaa argataan, hawaasni faaruun kun utuu waliitti qabamee ta'ee; akkasumaas, sins barnoota keesatti utuu galee dargaggootaaf, ijooleef, ergaa gaarii waan qabuuf utuu itti fayyadamanii gariidha.

4.2.7 Diina Fonqolchuurratti

Fayyadama afaanii gama diina fonqolchuutiin qaboyyee armaan gadii irraa waa hubannaa. Kan fonqolchamu diina dhala nama kan ta'ee, deegni diina namaa ta'uu danda'a, sabni tokko saba tokkoof olaantumaa agarsiisuuf diina ta'uu danda'a, haata'u malee, akkata afooli naannoo Wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuu afoola diina fonqolchuutiin ibsatee jiru; bara Nafxeenyoonni Oromiyaa weeraruudhaaf kaabaa gara Oromiyaatti dhufaan akkas jechuun faarfatu.

(6a) *Odolchatti baasee
Kombolch yaasee
Jimmaa gadi keetii
Jirmaan gadi reebi
Jedhee tullu Amaaraarti baasee deebi'e.*

Ergaan faaruu kana akka odimtoonni koo jedhanitti afgaaffii irratti yaada qorataaf lataniitti sabni Amaaraa biyyaa Oromiyaa weeraruuf dhufnaan, gooni Dhugumaa Jaldeessoo Limmuu kaasee hangaa Jimmaa Ganaatii gahuutti (moo'ii buchii) meeshaa malee uleettin reebe naannoo Tulluu maraa jedhamuun ga'ee deebi'e. Bakka inni ittiin ga'ee deebi'e guyyaa Sana kaasee Tullu Amaaraa jedhamee afe. Dabalataan odimtoonni koo gaaffii amma faaruun kun sadarkaa maliirra jira? Kan jedhuuf, laafee jira sababiin isaa amantaan Pirootestaantii yoo sirba sirbitaan sirbituun mootummaa Waaqayyo hindhaltuu waan jedhaniif soda kana irraan kan ka'efi qeerroon sirba ammaayyaa malee, sirba durii sirbuun akka qaaniitti waan ilaalaniifidha. Haata'u malee, himni 'kombolch yaasee' jedhu kun malleen dubbii keessaa nameessatti faayadame. Sababiin isaas hawaasa biratti jechi 'yaasuun' jedhu kun hooriif ta'a. kanaaf, amala hoorii namaaf latani. Filaannoon jechoota bakka barbachisaa isaatti galee jira. Jechoota wal hin beekne waliitti fiduun akka yeedaloo godhatuuf jechoota filatanni jiru.

Faaruu armaan gadi kun hawaasni Oronoo Aanaa Limmuu afoola isaa yeroo diina fonqolchuun wal qabsiisee faarsuu akka (6b) jirutti ibsata. Yookaan bara Xaliyyaniin biyyaa keenyaa

Itiyoophiyaa weerartee Gooni Dhugumaa Jaldeessoofi dukaa butoommi isaa diina fonqolchaan, hawaasni faaruu kanaan jajaatee jira.

(6b) *Dhugee Jalduu Namee*
Wacafoo qabatee
Xaaliyaaniin xabatee
Kaasaa Dinagdee
Dinagdee Nasiyyoo
Xaaliyaanii salphisee

Jedhi [Wacafoo] jedhu kun odifkeenaan koo jedhutti jecha ‘ Afaan Oromootti ‘ jedha kan inni irra dhufees [bineensaa Wacafoo] jedhamtu kan nama yoo argitee kukkutee nyaatu jirtii kanarraa dhufee meeshaan wacafoo jedhamu kun kanaaf, meeshaan kun akkumaa bineensatti nama kukkuta waan ta’eef maqaa kana moogasaniif, maqaan akkeesuttin ni uumama Haata’u malee, Dhugee Jalduu Namee, Wacafoo qabatee, Xaaliyaaniin xabatee,” gooni kuniis akkumaa faaruun kun jedhutti Dhugumaa Jaldeessoo. Xaayianoota ajjeesuudhaan akka nama boofa ajjeessee takka mukaarra takka dhakaarra ka’a akkuma kana Dhugumaan Xaaliyaanin xabachuu isaa nu agarsiisa. Haata’u malee, akka faarsaa kana irra hubanutti jaleen Dhugumaa Jaldeessoo kun immoo hingale achumaatti du’e. Osoo hin du’iin duraa garuu akkuma Dhugumaa Xaaliyaaniin xabachaa ture. “Dinagdee Nasiyyoo xaaliyaanii salphisaa” karaa biro ni qanesse yaada jedhuus niqaba.

Akkuma yaada (6a) irraatti ibsameetti gootni Dhugumaa Jaldeessoo diina isaa Nafxeenyootafi Xaliyaanoota biyaa isattii baase. Kana irra ka’uun hawaasni Aanaa Limmuu faaruu armaan gadii farsanii jiru.

(6c) *Dhugumaa Jaldeessoo,*
Goota Angaarii gadii,
Mootii Haayileesilasee,
Maqaa itti moggasee,
Diinaa biyyaa baasee,
Eebbootti rarraasee.
Gondoree biyyaa baasee,
Biyyaa isaa bilisaa baasee,
Dhugumaa abbaa Taadduu,
Dhugaa dubbatee hingabbuu,

Hawaasni waan keessoo isaatti dhaga’amee afoola qabuutti gargaramee ibsata. Haalumaa kanaan hawaasni Oromoo Aanaa Limmuus ta’e naannoon ishee jiran faaruu armaan gaditti fayyadamuun seenaa hindagatamnee kan goota Dhugumaa rawwatee faarfaatuu Akka faaruu

kanaatti gooti Dhugumaa miidhaa sirni ‘Abashaa’ lammii isaarraan ga’uu argee kanaa ta’ee ijaan hinilaaluu jechuun tarkanfii fudhate. Akka carraa mootummaan xaaliyaanni biyyaa waan wareerteef qaawwa sana argachuun gooti Dhugumaa Nafxanyaa diinni Oromoo ta’ee Haayileesilasee biyyi gadii jedhee qoma’uuf inni immoo ‘walattee Sillasee’ jechuun maqaa saala dubartiiti jijjiree moggasee. Kanneen Nafxanyaa ta’anii kutaa biyyaa naannoo isaa jiraan tarkanfii fudhateen biyyaa baaseera. Yeroo kanaa uummaanni Oromoo kutaa biyyaa isaa tasgabii argateera. Kanaaf seenaa kanaa yaadachuun gooti kun farfatama, kana qofaa miti dangaa biyyaa inni bulchuu faaruu kana keessaati ibsamee jira.

Akkumaa yaada (6a) irratti caqasameetti diina saba Oromoo kan ta’an Amaaraa biyyaa irra fonqolchee yeroo inni muka nafuroo jedhamu yaabatani bu’aan baqataan yaada jedhu qaba. Haata’u malee, siyaasaa yeroo ammaa waliin wal bira qabnee yoo ilaalu sabni Amaaraafi sabni Oromoo tokkommee jira. Ilaalcha durii irra bilisaa ta’ee ijaa wal qixxumaam walilaaluu malee akka durattii sana tokkoo garba tokkoo booranaa kan jeddhu in jiru.

(6d) *Abbaan dhugaa Dhugumaa,
Garaan dhiiraa mukumaa,
Diinaa nafuroo raasee,
Amaaraa biyyaa baasee.
Ammaa roobee hungulaalee
Dhiiraa dukkaanaan lufee.*

Qabiyyee diina fonqolchuu kan keessatti itti fayyadama afaanii Gama kanaan jiru yoo ilaalu jechamatuu mul’ata innis {*Ammaa roobee hungulaalee*,} jechamni jedhu kun, bookaan humna ol roobuu isaa mul’isa. Garuu ammumaa humnaa ol roobee deebiyye moo ni badee qileensaana hungulaalee dumeessa hari’ate. Haata’u hiikni isaa {*nagarootu deebi’ee*} erga jedhu qaba. Ergaan Geerarsaa kana dhugaa dubbii kan qabu Dhugumaadha malee, Amaaraa miti; garaan dhiiraa jabatadha, hin beekamuu; waan alkaaniin deemaniif, iji isanii lafa hinargu, kanaaf, muka nafuroo jedhamuu raasaa baqataan. “Ammaa roobee hungulaalee” ammaa nurakkisaan ofii isaanis rakkataan jechudha. Haata’u malee, akka odimtoonni jedhanitti Dhugumaan dhugaa waan qabuuf yeroo lammiin isaa haacuuccama ture baay’ee waan itti dhaga’ameef bifa kanaan geeraramaaf, waanti kan irra hubbaatamuu, gootummaa barsiisuuf, lammiin keenya akka boodetti hin deebinee barsiisuuf, yaada jedhu qabu. Kanaaf yeroo ammaa sadarkaa malirraa jira? Gaaffii afgaaffii ani gaafadheef deebii isaan lataa laafaadha, sababiin isaas Amaantiifi qaroominaa ammayyumaati baleesaa jira yaada jedhu na laatan.

Akka yaada (6a) Geerarsii kun gootni Dhugumaa Jaldeessoo kar'a bahaa ammaa Shawwattii ari'ee; kar'a Lixaa ammaa Abbaayyatti ari'ee diinaa saba isaa biyyaa fonqolchee. Dhamsaa Geerarsii kun dhamsa inni ijoolee barsiisuuf qabu. Lammiin ofii yoo garbummaa jala galee qeeroofi qareen kallatti hundaan fincilanii akka ofirraa baasaniif hawaasa keessatti geeraramaa. Kun immoo dhalataan boodaan dhufuus ta'e qeerroon yeroo ammaa haala qabatamaan yeroo darbee keessaa qerroon bilisummaa amma tokkoo arginee jiruu kana kan fidee diddaa qerroon sirbaa diddaa garbumaa kan Caalaa Bultumeefaa dhaga'udhaan qeeroofi qareen dhakaa bataani loltoota meeshaa bataan jalaa dhabachuun” *nuti soda qawwee hin qabnu*” jechuun diina ofirraa fincilaani kasaan kun immoo afooloota gaaragaraa walitti qabanii utuu ijoolee barsiisani. Kuniis bifa idilee ta'een sirna barnoota keessa utuu gale.

4.2.8 Gumaa Baasuurratti

Hawaasa Oromoo biraatti akka odimtoonni koo jedhanitti ykn dubbatanitti Gumaan kar'a lama baafama inni jalqaba nama ajjeesani jarsooliin biyyaa akka aadaa Oromootti “ jaarsii gumaa ararsaa” jedhamee akkumaa maammaakamu jaarsan ta'anii yoo araarsaan qarshii fidee kaffala. Qarshiin kuniis isaa mana qabu itti hindabaliin isaa kadhate fidee kaffaala malee, qarshii isaa mana qabu itti gutuu hin danda'u. kadhachuun qanidha waan ta'eef akkaa namoonni biroon irra barataniif akkaasitti gumaa baarsiisu. gumaa irraa fudhuu kuniis qarshii mana qabu kaffaluu hin danda'u sababiin isaas, kadhatee sibilaa fuuncaa gaangoo badhatee nama fulduraa dhabatee kadhata. Inni lamaffaan immoo gumaa baasuu jechuun tokkoo yoo firaa dhi'oo si jala ajjeesu kan isaa ajjeesee keessaa ykn isumaa ajjeesee yoo ajjeese. Barbadanii gumaa baafatu. Jadeessii yeroo maammakuu “ kan gumaa hin baafanee” jadeessaa jedhu. Kanaaf gooni Dhugumaa Jaldeessoo gosoots gumaa keessaa isa lammaaffaa kana Nafxeenyoota gumaa baafate.

(7a) *Iyyoo yaa magaallee,
Magaal birrii guuree,
Magaltichii lulee,
Sanyii bokonnonaa,
Gooticha Dhugumaa,
Sitii nuu baasee gumaa,
Jennee sifarsiinaa,
Siti caala hundumaa*

Yaada geelloo kana keessatti Oromoon maleen dubbitti gargaarame dubbata. Haata'u malee, nama bineensa ajjeessee fakkeessee yeroo inni waa'ee gumaa deebisuu faarsuu argina. Yaada kana yeroo qaacceedsinu,” Iyyoo yaa magaallee, Magaal birrii guuree,” magaal jechuun

gaafarsaa jechuudha. Kanaaf namni magaalliin ykn Gaafarsaa ajjeesee, akka aadaa Oromoo naannoo Wallaggatti birri, sa'aa, kabajjaa, bakka guddaatii kennamaaf, kanaaf 'magaal birrii guuree' jedhama. "Magaltichii lulee, Sanyii bokonnonaa," himni kun immoo 'magaltichii luleen' Goota Dhugumaattiin jechuudha, kun immoo gaaffarsichaan fakkeessani yeroo dubbatamudha. 'sanyiin bokonnonaa' jechuun immoo sanyii olaantummaa qabu. Olaantumaa kun immoo olaantumaa siyaasaa, olaantumaa dinagdee, olaantumaa qomoo, fi kkf yaada jedhu qaba." Gooticha Dhugumaa, Sitii nuu baasee gumaa," himni kun immoo kan inni agarsiisuu, gumaa Nafxeenyoonni nu midhaan, nu ajjeessaan situu nu baasee kan jedhudhaa. "Jennee sifarsiinaa, Siti caala hundumaa" kaanaaf hundaa waan caaltuuf maqaa kee olool kaasnaa si faarsiina. Kan jedhu dabarsa.

(7b) *Dhugumaa abbaa Naadhii,
Kan namaaf baasuu Rabii.
Dhugee yaasigigsaa,
Naafxanyaa figgimsaa.*

Akkaa yaada geerarsaa kanatti, cubbuu nama kan nama deebisuu Rabii, ykn kan nama gargaaruu waaqa kanaaf Dhugumaan goota waa irra hin galagalee kan itti dhufee diina isaa sigigsaa, naafxinyaa immoo figgimsaa, nagaroo ijoolee Oromoo baasaa deemaa jechuudha.

4.2.9 Misoomaarratti

Hawaasni Oromoo Godinaa Wallagaa Bahaa Aanaa Limmuu faaruutti fayyadamee bosonaa gooti Dhugumaa Jaldeessoo kuununse faayidaa guddaaf ooluu isaa akka ibsatu hirmaattoonni marii garee Wajjira Aadaafi Turiziimii Aanaa Limmuu wayita ibsaan:

(8a) *mullanni kee gaarii kunuunsa bosona,
Hojii kee kaleessaa lammiitti ittiin boona,
Osoo takka ol jette maal argita yoona,
Jabaatti sifudhatee garuu immoo attam goona,
Bosonni Dhugumaa inni laga gawwaa,
Bareedinaa isaattifi ija argetu hawwaa,
Bineesi bosonaa keessaatti baqqataa,
Namni yoo dawwatuu sammuu boqqataa,*

'Hidha walaloo faaruu kanarraa hunatamuu, Haala qilleensaafi bosona kunuunsuun barbaachiisaa yoo ta'e iyyuu, kaayyoon inni guddaa gooti Dhugumaa Jaldeessoo bosona dangeesse ka'ee guyyaa warranaafi da'oo keessatti qofaree ykn bakka riphee loluuf ittini ofeeggachuu akka ta'ee dubbatama. Garuu tajaajilli bosonaa goota Dhugumaa Jaldeessoo da'oo bineensootaafi bakka bashannaan ta'u isaatti. "Jabaatti sifudhatee" gaaleen jetu du'a agarsisti.

Bineesi bosonaa mana godhatee keessaa jirata ija argutiis nimidhaga. Ergaa inni qabu dhalloora si'anaaf warranaa qofa osoo hin ta'iin misoomaa garagaraa akka hojeeta turees faaruun kun ni mul'isa.

Akka wali galatti gaaffii faaruwwaan gootaa Dhugumaa Jaldeessoof farfatamaan ergaa yookaan dhimmaa dabarsuu qaba?' jedhuuf, odimtoonni Afgaaffii marii garee jaarsoollifi hojjetootaa Wajjira Aadaafi Turiiziimii Aanaa Limmuuf dhiyaata kan tureef, isaanis ergaa kallattii adda addaan barsiisuu akka danda'u walaloo faaruufi hiikaa ergaa isaa waliin baallinaan ibsaniru. Kanaaf hawaasni Oromoo Aanaa Limmuu faaruwwaan goota Dhugumaaf farfatamaan gargamuun dhimmaa gootummaa irraatti gorsaa, dhamsaafi kan kanaa fakkataan ittiin dabarsuu.

(8b) *Dhugee yaasigigsaa,
Gootichaa figgimsaa.
karaa dichoorraa baasee,
Diinaa garaa raasee,
Abbaan biyyaa inni goonnii,
Maal hingoonee inni*

Akkaa ergaa geerarsaa kanatti goonni Dhugumaa Jaldeessoo 'Dhugee yaasigigsaa, gootichaa figgimsaa' kana jechuun cimina isaa hunda kan moo'u ta'u isaa, yoo agarsiisu kar'a dichoorraan baasee dichoo kan jedhamuu kar'a baay'ee rakkisaa tuluu kan ta'ee harkaan qochisisee, kar'a baasee gootummaa diina lolu qofa osoo hintane, goota misoomstiis.

(8c) *Maanguddoon sifaarsaa kan gabaa kamisaa,
Inni damma nyaatuu horsiisee kannisaa,
Inni itti boqote argatee gaaddisa,
hunduu itti gammada ifaadha faarrii isaa.*

Ergaa faaruu kana, "bosona gootii Dhugumaa kaa'e jalatti yeroo boqqotaan namooni, bineensoonni keesaa jirataan yeroo isaan galata isaaf kennan agarsiisa, dabalataanis, damma bosona Dhugumaa keessaa nyaata hojjechuun gaarii ta'uu isaa mullisa," jechuun hubachiisa. Oomishaa dammaa kanaafis, haalaa mijataa kan uumee goota Dhugumaa Jaldeessoo akka ta'eefi hojiin gaarii bu'aa hawasaaf kan ooluu ta'u hubachuun danda'ameera.

4.2.10 Hawaasummaa

Haalumaa kanaan hojii uummaanni Aanaa Limmuu ititin wal gargaru keessaa tokko daboodha. Daboo walii ba'ee hojii humnaa wal gargaaruu. Yeroo kana hojiifi wal kakasuuf seenaa goota Dhugumaa kaasanii faarsuun ittiin wal cimsuun kan jiruu ta'u hubatamuun danda'ameera.

Yaadaa odimtootaarraa argameen gaaffii ‘Gootichii Dhugumaa gama hawasdinagdeen uummata Oromoof gumache maal fa’ii? ‘jedhuuf ‘gooti Dhugumaa Jaldeessoo aadaa hojii gaarii gabbifachuu immoo muuxannoo mootii Leeqaa Naqamtee irraa fudhateen bosona bosoneessuu, daandii konkolaataa soofsiisuufi haala gabaa mijeessuun kanneen gurguddoodha,” jechuun ibsaaniru. Dhimmi kun haala qabatamaa amma jiruun lafarraatti kan argamuuf tajaajilaa hawasaaf barootaa dheeraafi hojii irraa oolaa kan tureefi ammalee taajaajilaa adda addaaf itti dhimmaa bahamaa kan jirudha

- (9a) *Shororeen xaafii haama*
Yoon koore waasiin waama
Haddub akka waan ba’aa tokkoo
Nan sobe qabee tokko
Ka...ka...kaki...kuwaa...kuwaa
Akka waa dhufee... akka waa dhufa gahee
Naasii Dhuguu, akka qawwee Dhibbee
Qelem, qulum akka keessummaa marqaa argatte
Dhefeq dhufuq kan abbaan gatee rafee
Afaf, afaffeen somba, sombaaf haaduu hin qaratani.
Addubbeen qarbaxa
Wal argaan sanbata
Haamtuun leenca, leencatu leencha gangalcha
Hiituun reeffa, reeffatu, reeffa gangalcha
Gurbaa dakkuu ani hin jaallanne seela
Warratu naaf hodhuu dide
Ani hin jaallanne teellaa
Harkatu na ho’uu dide
Ajjeeseen kan murate
Dhaleen kan dilluu buuse
Galeen kan fuula baase

Akkaa yaada faaruu arnaan olii irra hubanutti “Shororeen xaafii haama “ himni jedhu, daddaafeen xaafii haama ergaa jedhu qaba. “Yoon koore waasiin waama” himni jedhu immoo yoon daddaafee hojachuudha baadhee waasiin waama, “haddub akka waan ba’aa tokkoo” yeroo xaafii haamaan qaba tokko yeroo lafa ka’u guddaa ta’uu isaa mul’isuuf, “ nan sobe qabee tokko” haangaa soba safaree yeroo nutti himu, “ ka...ka...kaki...kuwaa...kuwaa, akka waa dhufee...akka waa dhufa gahee” waanta sodachisaa sagalee qabu,dhufaa jiruu nu agarsiisa. “ “qelem, qulum akka keessummaa marqaa argatte” qelem, qulum marqaa takkatti osoo hin haalalfattiin liqimsuu,” dhefeq, dhufuq kan abbaan gatee rfee “ waanta abbaan dagatee yoo itti xabataan mul’isaa, “ afaf,afaffeen somba, sombaaf haaduu hin qaratani” sombi waan laafaa ta’eef muruuf nama hin rakkisuu, hojii haamaa xaafii yeroo haamnuu akkaas gochuu qabna.

Yaada jedhu agarsiisa. ” addubbeen qarbaxa, wal argaan sanbata” kuyyaa kan wan hojii hojjetaniif wal arguu hin dandeenyu yoo snbata ta’e male jechuun hojii waljajjabessuu.”

Haamtuun leenca, leenchatu leencha gangalcha, hiituun reeffatu, reeffa gangalcha” haamtuun yeroo inni hiituu tufattuu akka reeffatti ilaalu, ofii immoo leenchatti of faakkeessuu agaraa. “Gurbaa dakkuu ani hin jaallanne seela Warratu naaf hodhuu dide Ani hin jaallanne teellaa Harkatu na ho’uu dide Ajjeeseen kan murate Dhaleen kan dilluu buuse Galeen kan fuula baase” ani seela hinjaallanee, warra koottu na diddee teellaa deemu koo hin jaallanee, haata’u malee, atiis hin fixnee kan fixee ajjeesee kan murate, dhalee kan dilluu buuse malee, atiis fulaa hin baasne hin fixnee, si haafa. Jechuun hawaasummaa wal jajjaabessu. Akka odimtoonni jedhanitti yeroo goota Dhugumaa Jaldeessoof xaafii haamuu dhaqaan wal jajjabeessani hojii sana fixuuf, jedhanii bifa kanaan sirbu. Yeroo ammaa kana ni sirbamaa yaada jedhuu yeroo deebisaan lakkii yeroo ammaa akka waan cubuu ta’eettifi namoota durii sirba malee nuti ammaa hin jiru yaada jedhu latan.

(9b) *Bishaan laga Boolalee*
 Hin citus hih goggouu
 Laga biraati gala malee,
 Seenaan Dhugee Jalduu
 Inni du’eef hin du’uu
 Dhalootatti daddarbaa
 Yoo sabni rafe malee,

Akka yaada geerrarsa dhaamsaa armaan oliitti dhaamsa lammiif akka daddabarsu xiinxaluun ni danda’ama. Dhimmi geerrarsa armaan olii kunis, seenaan Goota Dhugumaa Jaldeessoo dhalootaa gara dhalootaa akka daddarbuufi lammiin Oromoo martuu kana gochuuf akka hin daganne kan dhaamu yookaan kan barsiisuu akka ta’e calaqqisiisa. Gaaffii af-gaaffii keessatti dhimmootni (ergaawwan) faaruu gootaa isin dhiyeessitan kana maal jettanii yaaddu mee ergaa isaa tokko tokkoon naaf ibsaa gaaffii jedhuufi gaaffii marii garee keessatti geerrarsaatiin dhiyeessitan kanarraa maaltu hubatama gaaffii jedhuuf gareen af-gaaffiis ta’ee warri marii garee akkas jechuun deebii lafa kaa’aniiru.

Geerrarsi bifa kamiinuu yoo dhiyaate wanta guddaafi faayidaa qabeessa kan ta’e kun waan qabatee dhiyaatu qaba. Innis, dhimma geerraramu sanaati xiyyeeffatee kan adda bahuufi xiinxalamu ta’a jechuudha. Kanneen keessaa tokko dhimma geerrarsaa dhiyaatu. Dhimmi geerrarsaa kun kan dhaggeeffatama, dhagahuu kan danda’aniifi wanti inni geerrameef goota ittiin jajuuf, kakaasuuf, monnachiisuuf, ittiin qeequufi gootichi sanyii eenyurraa akka dhufe, kan

warra eenyuu akka ta'e dhugaa bahuuf, xiiqii keessa galchuuf, injifannoo yookaan moo'icha ittiin agarsiisuuf, roorrisuuf, olaantummaa ittiin mul'isuuf, gantuu ittiin ceepha'uuf, ittiin barsiisuuf, hawwii ofii ittiin mul'isuufi dhimmoota kanneen kana fakkaatan dabarsuu akka danda'u ibsaniiru.

Akkasumas inni biroo geerrarsi sagaleessuun, yeedaleessuun, sochiiwwan adda addaa qabaachuu, iddoo raawwii qabaachuu (hurruubummaa adda addaa) kan qabudha. Akka aadaa Oromootti dubartiin hin geerrartu yaadni jedhu waan jiruuf dubartootni Oromoo bifa faaruu sirbaatiin dhimma itti bahuun isaan ammoo goota akka faarfatan ododimtoonni gaaffii afaanii gaafataman kunniin deebii isaanii karaa qajeelaafi sirrii ta'een odeeffannoo qatamaa ta'een akka deebisan xiinxluun danda'ameera. Haala walfakkaatuun akka yaada himtoota garee af-gaaffiis ta'ee marii garee kanaatti geerrarsi bifa faaruun dhiyaatu kun dhimmoota akka: Goota jajuu, qeequu, madda sanyummaa agarsiisuu, moo'insa yookaan injifannoo ittiin mul'isuu, olaantummaa ittiin dhageessisuu, ittiin balaaleffachuu, gantummaa ittiin ceepha'uuf, hawwii ofii ittiin ibsuuf, dhaadannoo dhageessisuuf, quuqaa ofii ibsachuuf, gaabbii ofii ittiin ibsachuuf, ittiin arrabsuuf, haaloo qaban ittiin bahuuf (beeksifachuuf)fi dhaamsa barbaadame ittiin dabarfachuuf kan oolu jechuun akka deebii isanii deebisan xiinxalamuun danda'amee jira. Haata'u malee, yeroo amma malirra jira kan jedhuuf laafaadha jedhu. Kun immoo kan inni agarsiisu akka dagatamaa deemutti mul'isaa.

4.2.11 Qeeqaa ilaachisee

Umaani Oromoo dubbii qolatti gargaaramuun mootummaa niqeeqaa lafa, sa'a, qerroo, qaree, manguddoo, jaartii, xiinnaa, guddaa, biyyaa, uumamaa, Uummaa, siyaasaa gadhee, siyaasa garii, jiruufi jireenyaa, haaloota adda addaa niqeeqaa. Haata'u malee, hawaasni naannoo Limmuu muraasni isani haala bulchiinsa Goota Dhugumaa Jaldeessoo shaakuun qeeqaani jiru.

(10a) *Qamaleen saree yaate*
Dhugumaa saree taate
Kan wabii Giibxaam taate.

Ergaan sirba kana “qamaleen saree yaate” himni jedhu kun yoo fudhane ilaalee, qamaleen yoomu saree nyaate hhin beektu. Shamaraan kana sirban garuu, qamalee akka Xaaliyaaniitti yoo fakkeesan, saree immoo akka Dugumaatti fakkeesuun inni dura ari'aata ture ammaa immoo jala galuu isaa agarsiisa. “Dhugumaa Saree taate, kan wabii Giibxaam taate” Giibxaam namni

jedhamu ajajjaa looltuu warraa Xaaliyaanitti Dhugumaan wabii isaa ta'uun shamaraan Dhugumaadhaan arabsaan.

(10b) *Gaafa hoomii kuraa
Sooriin baandaa mura
Baandaan Dhgumaa Jalduu
Calliyaan buutee hingaltlu.*

Ergaan Geeraraa kana qeequuf kan geerameedha 'Gaafa Hoomii kuraa' bakka hoomii jedhamutti, namni cimaan tokkoo maqaan isaa Soorii kan jedhamuutii ture. Sooriin sun nama Calliyaatti. Bakka hoomii sanatti Baandaa Xaaliyaanii kan ta'an mumuure. Kanaaf kan geeraaraan Dhugumaadhaan biyyaa Calliyaa jedhamtu yoo bute hin galtu. Kana irraan ka'uun, Dhugumaan Baandaa ta'ee turee? Yaada jedhu odimtoota koo afgaaffii gaaffadhen ture, isanis, eeyyee garuu, kaayyoon isaa biyyaa isaa Nafxeenyaa jala baasuudha. Malee, Nafxeenyaaaf gadii jedhee bulu miti. Inni biraan, faaruun goota Dhugumaa jaldeessoo ergaa akkamii qaba? Jedhee odimtoota koo yeroon gaaffadhu, utuu walitti qabamee ta'e ijooleen keenya ittiin goorsuuf, gara gootummaatti ittii guddifaanee, roorroo ofirra hari'uuf, lammii gootommsuuf, nu gargaarra.

(10c) *Ulaa Guutee dhaabadheen
Gumaa eeban baafadhe
Ulaa Guutee gaditti
Jubbaa fuudhee shaxitti
Gaafa ulaa Guutee
Gaafa baandaan duute
Gaafa malkaa dhoqqee
Jabaan mataa sokke
Baajiraa abbaa Margaa
Saanjaadhaan baandaa horfa*

Faaruun kun ergaa inni gama qeeqaan qabu ilaalchisee ulaa guutee bakka jedhamtu dhabadheen gumaa 'Eeban' maqaa namadha gumaa Eeban baafadhe. kan jedhu yoo ta'u, 'Jubbaan' maqaa namadha, Jubbaan fudheen 'shaxii' jechuun fiiguusa isaa agarsiisa. Ulaa Guuteetti baandaan du'u. isaa. 'gaafa malkaa dhoqqee, jabaan mataan sokkee' namni cimaadha jedhamu ulaa dhoqqeetti du'ee. Baajiraa namni jedhamu ilmii isaa Margaa inni jedhamu kun saanjaadhaan baandaa hotfe. Baandaan yeroo ammaas kan barattoota Oromoo ajjeesisaa ture, qalsiisaa turee, garaa fuula duraattiis kan hin bane. Waan ta'aniif, akkumaa Lammiin Lammii hin gurgureef, qeeqoo akkasii kana sirnaa barnoota keessa galchuun dhalooni dhufuufi dhaloonni ammaa jiraan. Utuu baranii kan jedhu odimtoonni marii garee heeraniru.

(10d) *Takkaa loltuu taatee.*
Takkaa baandaa taatee.
Yoo iddoo isaa ga'uu
Goota dhugaa ta'ee.

Ergaan faaruu kana Goonni Dhugumaa yeroo tokkoo Xaaliyaanii lollaa, yeroo tokkoo immoo garaa Xaaliyaanii ta'ee baandaa isaani ta'a. Akkaa qaamni biroos tokkoo adda ba'ee tadjabee ilaalee dubbatuutti yeroo iddoo Dhugumaa ga'uu immoo goota ittin jedhaa waatti qabatanii waa hasaa'uun, dubbii qolatti faayadamuun faayadama afaanni keessatti bal'inaan ni mulata kanaaf faaruu kana keessatti kanumaa fayyadamanii faarsaan. Akka odimitoonni afgaaffi Goonni Dhugumaa Jaldeessoo Baandaa ta'eerraa? Gaaffii jedhuu odimtoota yeroon gaaffaadhu. Eeyyee . sababiin isaas kaayyoon Dhugumaa Jaldeessoo Nafxeenyootaaf lootu ta'uuf miti; silumaayyuu nafxeenyoota warraanudha kaayyoon isaa kanaaf, yerroo xaaliyaanoonni biyyaa weeraraan inni immoo baandaa isaanni of faakkeessee Xaaliyyanootatti waan dhiyaateef, dhaqii biyyaa kee mo'ii ittiin jeddhaan kana irraa ka'uun Zariin isaa moormaan naannoo sana Guuttoo kan jedhamaan jiru waan ta'eef isaan immoo nuti naannoo kana bulchuu qabnaa kan jedhaan irraa ka'uun Dhugumaan baandaadhaa jechuun qeeqaa turaan.

Haataa'u malee, marii garee gaaffii Zariin Guuttoo jedhamuu kun Taayyitaa barbacga moo bitaa Nafxaanyoota jaalatannitti? Gaaffi jedhu yeroon gaaffadhetti Dhinasaa Rooroo kan jedhamuu namni cimaan tokkoo dhugumaa waliin ijoolummaa ka'anii waan walaansoo walqabaa tokkoo yoo har'a kufiifatee boor immoo tokkootti kufifaata bifa kanaan ergaa guddatanni wal jibbuun isaan gidduutti uummamaa dhufe. Kana irraan kan ka'ee qabsoon isaani teelatti arkiiffachaa dhufe. Gaaffii dhaloota ammaaf kun ergaa maalii dabarsaa? Gaaffii jedhuu dabalee marii garee irratti yoon gaaffadhu kun akkaa bilisumaan quccaaru godha, lammii gidduutti wal shakkii uummaa, kanarraa darbees sammuu waa oomoshuu gara jibiinsaa yaada waan ta'eef diinagdeen biyyalee gara boodeetti ni harkifaata. Kan yeroo sana qofalee miti sirna ammaa keessalee uummani Oromoo bakka gara garaatti wal qoodu irra kan ka'ee waggaa dhibbaa tokkoo (100) guuttuu bitamaa tureerra. Keessumaa immoo waggaa digdamii torba (27) as murni xiqqaan akkaa sabno Oromoo walii hin galee gochuun obbolaan wal nyaachisuun, walirratti kaasuun, bita turaniiru. Kanaaf yoo mal ta'ee wayyaa? Jetani ijoolee ykn qeeroo goorsittu? Gaaffii jedhu gaaffaadheen ture. "Tokkummaan humna" akkuma jedhamuu yoo tokkomnee dhakaan hin gala galee hin jiru. Yaada jedhuu marii gareefi afgaaffiin yaadumaa wal fakkataa na lataan. Faaruun

qeeqaa qabu kun ergaa akkamii hawaasaaf dabarsaa akka dhaloonni ammaa tokkummaa hin digneef. Kanaaf yeroo ammaa sadarkaa maliirra jira? Gaaffii jedhuuf, laafee jira. Sabbabni isaas, sirboota ammayyaafi amanattaan piroteestantti sirbituun mootummaa Waaqayyoo hin dhalt'u kan jedhu kitaaba qulquluu keessaa waan jiruuf sirbuun dhorkadha. Yaada jedhu na kennaan.

(10e) *Ya hoolaa bushaanii
Dhugumaa Jaldeessoo
Roomaa buusanii
Ya Hannoo moofaan duutani*

Ergaan Faaruun kun yeroo gooti Dhugumaan Jaldeessoo Mootiin Haayilesilasee ajjeessuuf jedhee waamsiisee shamaraan 'Zariin' isaani Guutoo ta'e; warraa Haannoo waliin waan wal hin jaalaanneef, kana booda isiin warri Haannoo Gaachanaa keessaan waan sin jala hidhaniif moofaan duutaanii. Jedhanii yeroo itti sirbaniidha.

(10f) *Nadheen jirbii footan calii walii qabdu
Dhugumaa Jaldeessoofi ya Masfin Tafarii
Sobdanii walloltu marii walii qabdu.*

Akka sirbsa kanatti "nadheen jirbii footan calii walii qabdu" jechuun wal gargaarti, daboo walii dhaqxuu, wal hin gataan jechuudha. Dhugumaa Jaldeessoofi Masfiin Tafarii moo Wal lolaa turaan. Masfin Tafarii namni jedhamu kun qomoon isaa Amaaraa. Waallaggaa bulchuuf jedhee waan dhufeef Dhugumaa waliin wa loolla. Hawaasni immoo ija shaakkiin waan ilaaleef sobdanii wal looltu malee marii walii qabdu. Jechuun shamaraan itti sirbaan.

4.2.12 Injiffannoo Ilaalchisee

Fayyadama afaanii hawaasni naannoo Limmuu injiffannoo wantoota gaaragaraa irratti yeroo argatu afoolatti fayyadamee yeroo inni gootummaa kallattii ijiffateen faarsuu ni mul'ata. Haata'u malee, injiffannoo siyaasaa, haala qabatamaa yeroo ammaa waliin wal bira qabne yoo ilaalu paartilee siyaasaa biyyaa bulchaa jiraan keessa paartiin Oromoo injiffaannoo isayaasa amma argatee jira kanaaf sababni gootummaan murteessaadha. Haata'uyyuu malee, dhimmaa qabiyyee kanattin wal qabatee, injiffaannoo gooni Dhugumaa Jaldeessoo galmeesse faaru kanaan ni mul'ata.

(11a) *Ijiguu maqaa Amaaraa,
Ammallee maalaan aaraa,
Raasee dibachuu malee,
Jiskee filachuu malee,
Waddeessaa ba'uu malee,*

*Ba'eessaa ta'uu malee,
Amusii ba'uu malee,
Bisiin fara'uu malee,
Ayyaana ba'uu malee,
Ayyantuu ta'uu malee,
Dafinoo ba'uu malee,
Dafee dibachuu malee,..."*

Faaruu kun injifannoo booda farfatamu kun “namni tokko mirgii isaa kan hineegamnee yoo ta’ee qabeenyaa isaatti akka barbaadee ajajuus ta’ee seeraan ba’ee galuu rakkisaa ta’uutu hubatama ture. Haa ta’u malee, Gootni Dhugumaa Jaldeessoo dhiibbaa kana ofirraa kasuuf qabsa’ee ergaa injifatee boodaa wantoota kaleessaa hawwee dhabe argachuun lammii isaas ta’ee ofii isaa mirgaa bashanannee jiraachuu kan qabu akka ta’ee hubachiisa.

kanarraas wanti baratamuu, namoonni bakka faaruu kana ta’aanii dhageeffataan mirgaa ofiif falmaanii ergaa injifataanii booda kabajamuun akka jiruufi akka barbaadanitti qabeenyaa ofitti fayyadamuun biyyaa ofii keessaa nagaan jiraachuun akka danda’amu hubachuuf gargaraa. Haata’u malee, eenyummaa isaa bakkaa inni itti agarsise kaayyoon qorannoo kanaas bakka inni itti deebii argateedha.

(11b) *Jabaan Dhugaa ta’ee jiru,
maaltuu nuu dhibee jiraa,
Ankaasee hinqabanaa,
Gojjamee hinajajnaa,
Minishirrii qabannaa,
Shirishirri xabaannaa,
Maskoobi dheeraa qabannaa,
Gondoreen taphanaa.*

Eenyummaa goota Dhugumaa Jaldeessoo bakka itti mul’ateedha. Kuniis jabana Dhugeen ta’ee jiru gaaleen jedhu bara Dhugumaa mooti ta’ee jiruu yaadoo hin qabnu yad jedhu dabars. Yeroon isaa bara sobaa mitii kanaaf maltuu nu sodachisaa, dur kan nu dhorkaan ankaasee qabanee jira, kan gonee hin beekne; gojjamee ni ajajnaa kan ta’ee hin beekne, meeshaa minishirii jedhamuus qabanee jiraa rakkoo tokko ykn yaadoo tokko hin qabnu nixabaannaa safuudha ijaa durii gondoreen xaphanaa. Dur ol jennee ilaaluuf carraa hin qabnu ture. Ammaa garuu galataa gootaa keenyaa haata’u. kan jedhuun qacca’ee jira. Ergaan isaa gooni biyyaa keessaa yoo jiratee lammii isaa ifatti baasa. Kanaaf, dhaloota ammaaf muuxxannoo ta’a kan jedhudha. Gamanumaan bakka itti gaaffiin koo inni sadaaffaan itti deebi’eedha.

(11c) *Amaarii Kaabaa ka’ee ,
Saamtuun Kibbaa ka’ee,*

*Dhugumaan Qaayii ka'ee,
Kun sadaan walga'ee,
Keessaatti dhimmaa ba'ee,*

Akka yaada faaruu kanatti Amaarii Kaabaa irraa fincilaaf yoo ka'u, saamtuun kar'a kibbaa qabeenyaa samuuf xiyyeeffatee yoo katu, gooni Dhugumaa Jaldeessoo immoo kana gidduutti Qaayii yoo ka'uu injiifannoo argatee, Haata'u malee, afgaaffii goonni Dhugumaa Jaldeessoo Uummataa Oromoof maal gummachee? Gaaffi jedhuu odimtootaa koo yeroon gaaffadhutti akkaas jedhaan uummaani qotee, ciree, kan latuuf irratti gatii harkaa dhiqanaa kaffaluuf; kunu hin ga'uu jechuun gaangoo tiskaa kan olaan irraa garaa gaangoo safaranii yoo hin guuttiin oltee ni reebamuu, kanaaf, Goonni Dhugumaa Jaldeessoo taa'ee kan hilaaluu jibe, kutannoon saba Oromoof qabsa'ee saba isaa gidirraa jala baasee. Kanaaf, mirgaa qotee nyaachuu, argate kun bu'aa inni uummata Oromoo naannoo Liimmuuf bu'aa kana fakkatuu busee kana qofa mitti Gabaa Dhabee jira; dandii, boosanaa misoomsee jira. faaruun isaaf faarfatamee amma sadarkaa akkamirra jira? Gaaffii jedhuu odimtoota koo yeroon gaaffadheetti “ faaruun isaa yeroo amma kana dagatamaa jira. sababiin isaa Amaantaa pirootestaantittu faaruun nama faarsaan cubbuudha sirbituun mootummaa Waaqayyoo hin dhaltuu jechuun waan barsiisaniif; qeerroofi qarreen yeroo amma kana siboota bar gamaa malee sirboota aadaa akka waan goowwumaati waan ilaalaniif akka inni laafaa dhufuu tasise.

(11d) *Dhugee Jalduu Namee
dibicha Jalduu Namee
isa namni tuqee hin gallee
Yoo Xaaliyaaniin finaaxxee*

sadii miti shantamuu ni xinnattee Ergaan Geerarsaa kana ijiifannoo, gootummaa isaa dibichii Jalduu Name jechuun ilmaa Jaldeessoo Namee namni xuqee hin galuu yeroo xaaliyaaniin biyyaa keessjirtu. Akkuma Nafxeenyoota waan ammateef warri Haannoon yeroo isaan gara warra Diimmaatti ari'aan Goonni Dhugumaa Jaldeessoofi Iriyyoonni isaa kanneen akka Dhibbisaa Jirataa, Mashashaa Kaasaafaa Xaaliyaanii sadii mukaa Qayii jedhamurratti faannisuun ajjeesan kuniis bakka adda naannoo Maginoo jedhamtutti yoo ta'u, naannoon sun maqaa duraa irraa jijjiraniifi Qayii xiixxaa jedhan kuniis kan jijjiirrameef muka Qayii jedhamu sanatti Xaaliyaanii sadii ajjeesaniitti faanisnaan muktii sun bachuu dadhabee, torbee tokkoof baatee xiixxeef “Qayii xiixxaa” jedhame. Kana irra ka'uun geerarsii kun itti geeraaramee. Ta'uus Afoolonni akkaasi yeroo ammaa kana maliirra jiruu? Jedhee odimtootaa koo yeroon gaafadheetti. Nu warra qancaarree malee, namnii yeroo ammaa kana maltu beeka. Nan jedhan. Sababiin isaa hoo jedhee

yeroon . Sababaa Amaantaa gara garaa irra kan ka'ee badaa dhufee jira. Inni biroon immoo dargaaggoon yeroo ammaa kana sirbaa isaa bargamaa malee isaa biyyaa keessaa sirbu, geeraruu, geelifachuu hin barbadaan. Jechuun odimtoonni afgaaffiifi marii garee irratti yaada wal fakkataa na latanirru.

4.2.13 Tokkummaa Hawaasaa Ilaalchisee

Hawaasni tokkummaa yoo ka'uu diina biyyaa kan ta'e, diina misooma, kan hin buqifnee hin qabu. Yoo waliin ta'aan akkumaa maamksii Oromoo “mixiin waliin taatte laga ceeti” jedhamu hawaasni naannoo Limmuu waliin ta'uun diina isaani bakka garaa garaatti fixaan.

(12a) *Gaaaffaa ulaa Boole
Haannoon dhugaa lole
Gaaffaa ulaa Waddeessaa
Diimmannuu hin katteessaa
Gaaffaa ulaa garbitti
Kan caaluyyuu achitti*

Ergaan geerarsaa kana immoo yeroo Oromoon naannoo Limmuu jiraan'Zarii, Zariin' walharkaa fudhanii Nafxeenyoota Masfiin Silashii kan jedhamu Nafxeenyaan tokkoo naannoo Iluu Abbaa Booraa qabatee kan jiru lotootaa isaa qabatee Oromoo Limmuu naannoo Goota Dhugumaa Jadeessoo jiruu waranuuf yeroo dhufutti bakka saditti riphani egachuun lotoonniifi hawaasni naannoo Limmuu jiratu yeroo isaan akka nama ciraa ciree kateessaan itti dhadataan geerarsaa kana irra hubanna. Haata'utti yaada odimtoota koo irra argadhe waliin wal birra qabee yeroon geerarsaa kana ilaaluu, wal simmaa. [Zatii] jechi jeddhu qomoo yookiin gosa firaa jechuudha, [waddeessaa] kan jedhu kun maqaa mukaan beekama haata'u malee, naannoo sanatti maqaa lafa naannoon sun ittiin beekamudha. [Haannoo, Diimmaa,] jechuun zarii naannoo Sanaa keessa isaan tokkodha.[garbiti] hiika lamaan akka galumsaa faaruu kanattiin ilaalluu dandeenya, hiikni inni tokko ulaa / naannoo murtooftee tokkoo jechuudha; hiikti biroon inni dhokataan kan mana namatti galtee warra manaa sanaaf hojjeetu jechuudha.

Haata'u malee, filannoo jechoota gama itti fayyadama afaaniin Yaada sammuu keenya keessa jiru dubbistootaaf kan dabarsinu jechoota yaada keenya bakka bu'an filachuudhaan. Haala kanaan jechoonni kunniin yaada yookiin wanta nuti dhaggaayame ittiin ibsinutti jechoota bakka gurguddaa lamatti qoodama. Geetaachoo (2011:56) Akka fakkeenyaatti fayyadama jechooaa karaa idileefi karaa al-idilee itti gargaaramnuun adda baasuudhaan. ዘረሁን አስፋ (2009) ቃላት

ከመዝገበ ቃላት መደበበና ፍቻቸው ወጪ ኢንዲሁም ከሌሎች ቃላት ጋር በመቀናጀት አወደዉ ፍቺ ሊኖሪህው እንደሚችሉ መረዳት ያስፈልጋል፡፡

Dabalataanis, gootonni goota Dhugumaa waliintokkumadhaan ka'uun Maqalee deemanii Xaliyaani waraanan hawaasni yeroo geerarsaan ibsaan Fayyadamaa afaanii faaruu gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo faaruu armaan gadii irraa jechoota al-idilee jechoota yaadaafi haala idileen ittiin fayyadamnu kan of keessaa qabnedha. Haata'u malee namoonni maqaan isaani geerarsaa armaan gadii keessatti caqasamee namoota Goota Dhugumaa Jaldeessoo waliin duulaan yoo ta'u, geerarsaa kana keessatti fayyadamaa afaanii hawaasni yeroo jechootatti fayyadamee, waan jechuu barbadee, ergaa dabarfachuu barbadee ittin dabarfatudha

(12b) *Gondori Waaqna Baati*
Gondori abbaa Amsaaluu
eenyu abbaan sicaalu
Abbaa wajagiraa
mataa duulaa jiraa
Gammadaa Goobanaa
isa mataan ooganaa
Ajeessee dibataa
Wiirtuu Dingo Goondee
Wiirtuu abbaa Baqqalaa
Isa qawween banbanaa
Ababbee Tiibbaa Dooree
isa ganamaan kooree
Wacafoo qabataa
ajjeessee dibataa.

Geerarsaa kana keessatti jechoonni qusatamoo ta'anii ergaa dacha ittiin dabarsuuf barbadamaan Abbaa, wajagiraa, mataa, duulaa jiraa, Wiirtuu abbaa Baqqalaa, isa qawween banbanaa, - dooree,kooree jechoonni jedhaan kun filatamanii kan galanidha. Dooreen, maqaa namafi jecha xumura ta'e kooree jetu walitti fide. jechoota kana bifaa holooloon utuu bareesinee jechoota baay'ee nu gafataa dabalataanis jechoota firoomii hin qabnee itti dhimaa ba'uuf jechaa walitti fidanii jiru. Afaan tokkoo keessatti garaagarummaa mul'atu dubbii yookaan looga/loqoda jedhama. Geetaachoo Rabbirraa (2011:57). Yaaduma kanarraa ka'udhaan faarsaa kitaaba kana keessa jiru yogguu ilaallu, logootaa kan guutamedha. Kun ammoo guddina afaanichaa safisiisuu irratti danqaa ta'uu waan danda'uuf of eeggannoo gochuun barbaachisaadha.

4.2.14 Sirba Shamaranii Daganaarratti

Sitbi dagannaa kan waan gochuu qaban tokko yeroo gochaa dhaban kan sirbamudha. Namoota kanneen biro faarfaanee isaa hubdaa caaluu mootichaa daganee jechuun yeroo waal yaadachisanii faarsaan

(13 a) *Hundumaa daakkannee,
Soogidda irraanfanne,
Isa nyaannee bullu,
Hundumaa faarfannee,
Mootichaa irraanfannee,
Dhugumaa abba makoo,
Isaa ilaallee bullu.*

Akkuma kanaa olitti ka'ame, sirbi kun hundumaaf sirbanii isa ijoofi ija isaanii ta'e. Akkasumas, isa abdatanii jiraatan gooticha Dhugumaatiin sirbuufiif dagachuu isaanii kan ibsudha. Kana jechuun wanta hafuu hinqabneettuu nu jalaa hafee, isaa caalutuu nu jalaa hafe. Kana ilaalchisee Oromoon yeroo Mammaaksaan ibsu “ Yaa du'a na hiraanfadhu” kun haala inni keessatti ifuu danda'uu, waa hiraanfatanii, yeroo yaadataan akka na'uu ta'annii mammaaksa kana dubbatu. Soogidda malee waa hin nyaatamu, kan nutti ilaallee jiranu Goota Dhugumaadha akkamitti hiranfatamaa yaada jedhu qaba.

(13b) *Ijoolleen Dhugee Jalduu
Lafa gabaa hinbulani
Yoo itti dhitee hindhisaani
Nama nagaa hin xuqanii
Ishee kortee hindhisanii*

Fayyadamni afaanii shamaraan goota ijoolee Dhugumaa Jaldeessoo ittin faarfaatan ijooleen Dhugumaa nama badii dalagee malee, nama nagaa ilaalcha gaarii akka isaan qabaan agarsiisa. ‘Lafa gabaa’ kan jedhuus bakka kashalabbumaa yookaan bakka hin tane hidhabataan Jechudha.

4.2.15 Sirba leelisuurratti

Shamaraan dhimoota adda addaaf sirbuu kuniis waa'ee ga'eelaa, waa'ee biyyaa, waa'ee goota nisirbu. Sirba armaan gadii yeroo shamaaraan goota Dhugumaa Jaldeessoo sanyii isa leelisaan

(14a) *Qeensa ilkaaniin qoru,
Maal lallaafuun kuni,
Dhugee koo Dhugee koo
Dhugee waatii Jalduu*

Leenca sanyiin lolu
Maal ayyaantuun kuni

Erga Sirba kana akka odimtoonni koo jedhanitti gooni Dhugumaa Jaldeessoo sanyimaan lolu quqaama lamummaa qabu. Oboleessi isaas Adal Jaldeessoo kan jedhamu akkumaa Dhugumaa sanyiin cimoo waan ta'aniif, shamaraan akkasitti sirbuuf jedhu. Afoola kana utuu walitti qabamee ta'e. Ijooleen yookiin shamaraan durii bifa kanaan sirbu, amma garuu baadaa jira kanaaf Waajirii Aadaafi Turzimii akkasumaas, sirnaa barnoota keessaa gale. Yaaga jedhu qabu. “Dhugee ‘waatii’ Jalduu” jechi waatii jedhu kun dhala namaaf miti ilmoo sa'aaf waatii jedhu. Kanaaf akka seera walalootti jecha uumuunfi kan barbadde faayadamuu ni dana'ana. ዘረሁን አስፋዉ (2009) ገጠሚያን ከም መርጧቸዉ ቃላት መካከል ወለለት ቃላት አምጪ ቀለት ይገኛሉ። Akka yaada kanatti waloon yeroo jechoota filalatu akka isaatti toluuti ykn akka manii wal unatuutti filata.

BOQQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YAABOO

5.1 Seensa

Kaayyoon qoraannoo kanaa, faaruwwaan goota Dhugumaa Jaldeessoo gama fayyadama Afaaniittin sakkatta'uun qaacceessuudha. Haala kanaan oddeeffannoon faaruwwaan gootaa Dhugumaa Jaldeessoo ibsaan guuramaanii jiruu. Ragaaleefi oddeeffannoon qoraannoo kanaaf walitti qabamuun qaacceeffamaan yaadolee armaan gadii keessaatti cuunfamaniruu.

Jalqabaa waa'ee seenaa goota Dhugumaa Jaldeessoo, gummachaa gooti Dhugumaa Jaldeessoo uummataa Oromoof raawwaatee, faaruwwaan gootichaa Dhugumaa Jaldeessoo ibsuuf farfataman turuu isaanii, ergaa yookaan dhaamsaa faaruwwaan gootaa Dhugumaa Jaldeessoo qabaniifi eenyummaa goota Dhugumaa Jaldeessoo ibsuufi yeroo amma faaruwwaan kun haal attamii keessaatti akka argamaan ilaalamee jira. Haalumaa kanaan ragaa funaanamaanii jiraanifi marii garee taasifamee qaacceeffameerraatti hunda'uun kanatti haansuun cuunfaa, goolabaafi yaaboon tarreeffameera.

5.2 Cuunfaa

Mata duree kana jalatti dhimmootaa qorannoo Fayyadama Afaanii faaruwwaan goota Dhugumaa Jaldeessoorraatti oddeeffannoon malleen adda addaatti gargaramuudhaan qaacceeffamtuu akka itti anutti walduraa dubaan cuunfamuun tarreeffameera.

- Uummanni Oromoo wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuu haanbaa balloo qabu keessaa tokko faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoodha. Seenaa goota Dhugumaa Jaldeessoo uummataa Oromoof raawwaatee qabu, ofiif yaaduorra lammii isaaf kan yaadu waan ta'eef sochiin isaa kun dhimmaa gootummaaf hawasaa kan kakaasuudha. Dabalataanis, jiruufi jireenya keessaatti kanneen dhiibbaan adda addaa irraa jiruus ta'e, irraatti raawwatamee darbee seenaa goota kanaa yaaduun ofiis ta'ee, nama biroo kan ittin wal gootomsaan akka ta'ee qorannoo kannaan geggeeffamaa.
- Uummanni Oromoo seenaa, aadaafi duudhaa boonsaa kan qabudha. Haata'u malee jaarraa dhiyoo as mirgiisaa sarbamee kan jiruudha. Kanaaf, gooti Dhugumaa Jaldeessoo gama siyaasaafi hawaasdinagdeen dhiibbaalee jiraanirraatti qabsa'uun bu'aa qabatamaa hawasichaaf kan argamsiisee ta'uu qorannoo argameeraa hubatamee jiraa.

- Kaayyoo qorannoo kanaa inni guddaan Ergaa faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo fuunaanuu qaacceessuudha. Kaayyoo qorannoo kanarraatti hunda'uun faaruwwaan gooticha Dhugumaa Jaldeessoo ibsuuf farfatamaan eenyuu biraatti rawwaatamaa akka turaniifi haala attamii keessaatti geggeeffamaa akka turaan hubatameera. Har'asi, dhimmootaa gootumma waliin walqabatee deemuu keessaatti hawaasni faaruu goota kanaatti kan itti fayyadamaa jiruu ta'uu ibsaameera.
- Faaruwwaan gootaa Dhugumaa Jaldeessoo seenaa hawasaa karaa adda addaa ni ibsa. Namoonni maal keessaa darbaanii yoonaa akka ga'aan seenaa keessaatti immoo waan isaan qunnamee keessumaayyuu, dhimmootaa gootummaa ilaalchisee quuqqaa garaa isaanii keessaa faaruwwaan goota kanaan ibsatu. Faaruwwaan Aanaa kanarraa walitti guuramaani irraas, dhimmoota kana hubachuun danda'ameera.
- Ergaan faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo faayidaa garagaraa kan kennudha. Bu'aa isaa keessaa muraasni ittiin walgootomsuuf, mirgaa ofii kabachiifachuuf, Seenaa darbe yaadachuuf, walbashanansiisuuf, waan yaaraarraa waldeebisuuf, namootatti seexaa horuuf, muuxaannoo walirraa argachuuf, diddaa ofii mullisuufi kan kana fakkaatuuf akka faarfatomuu hubachuun danda'ameera.
- Namni dhuunfaanis ta'eh hawaasni tokko haali jiruufi jireenya isaa keessaatti gadda yookaan gammachuun mudachuu danda'a. Mudannoo isaa kana afoolatti gargaaramee duubatti deebi'ee niyaadata. Faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo afoola kana keessaa tokko waan ta'eef seenaa mudannoo isaa duraanii haala akkamiin akka dabarse jireenyaa isaa ammaa waliin walbiraa qabee kan ittiin mullifatu ta'uu hubatameera.
- Faaruwwaan goota Dhugumaa Jaldeessoo keessumaa Godinaa wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuutti ilaalchaa jiruufi jireenyaa hawaasummaa waliin walqabatee gama seenaa, duudhaa, aadaafi maalummaa hawasichaa karaa ifaafi mullataa ta'een kan calaqisiisudha. Kana ta'ee osoo jiruu osoo itti hinyaadiin karaalee sababoota adda addaa laafaa akkadhufe qorannoo kana keessatti hubatamuu danda'eera. Laafina isaa kanaaf sababoota gurguddoo sadiitu jiru. Kanneenis, dhiibbaa siyaasaa, waaqeffannoo adda addaa, qaroomina itti fokkaachuun kan ofii akka doofummaatti ilaaluun kan alagaatti gargaaramuu akka ta'e qorannoo kanaan hubachuun danda'ameera.

5.3 Argannoo

- ❖ Qorannoo qaacceessaa Itti fayyadama afaanii faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo kana keessaatti qorataan dhimmootaa garagaraarraatti oddeeffannoo gadi fageenyaan afgaaffiifi marii gareen iddoo funaanatee booda, mala akkamtaati gargaamee hiikee cuunfuun akka armaan gaditti goolabeera.
- ❖ Itti Fayyadama Afaanii faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo keessatti waan himamu: Malleen dubbii kanneen Akkasaa, Nameessaa, Habalaka, Dhimmoota qabiyyee diina mormuu, murtoo kennuu, meeshaa waraanaa ilaalchisee, eenyummaa isaa ilaalchisee, sabaaf qabsa'uu isaa, diina fonqolchuu isaa, gumaa baasuu isaa irratti, gama misoomaa irratti, hawaasumma irratti qeeqaammuu isaa irratti ilaalchisee, injiiffannoo isaa ilaalchisee, tokkummaa hawaasaa naannoo sana ilaalchisee, sirba yeroo isaa dagattanni ilaalchisee keessatti hubachuun danda'ameerra.
- ❖ Qabiyyee faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo keessatti gama itti fayyadama afaaniin argamaan keessaa inni biroon jechoota: jechoota ergisaa, jechoonni haaraa, jechoota safuu keessatti ni mul'atu.
- ❖ Fayyadama afaanii qabiyyee faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo keessatti afwalaloo, amaloota walaloo, kanneen akka safaraa walaloo, miggaara sagalee, yeedaloo, gaalee walaloo, birsagaan safaruu walaloo hubachuun danda'amee jira.
- ❖ Ergaan Goota Dhugumaa Jaldeessoo hawaasni Oromoo Aanaa Limmuu akkuma saboota Oromoo kanneenii afoola miidhagoofi faayidaa qabeessaa ta'an hedduu qaba. Faaruwwan goota Dhugumaa Jaldeessoo kanneen keessaa tokkodha. Faaruwwan kun eenyummaa goota kanaatti dhimma ba'uun gootummaaf walkakasaaf, walbashanansiisuuf, ittiin dhaadachuuf, akkasumaas, ittiin walgorsuuf, xiiqii ittiin walitti horuufi kan kana fokkatan dhimmoota ciccimoo ta'an kan akka sirna barnoota keessa galee ture garuu, sababoota adda addaan osoo itti hin faayadamiin hafe jira. Haata'utti ammaas afoollii isaa walitti qabamee dhimmoota hedduuf akka oolu hubatameera. Haata'u malee, Uummanni Oromoo jiruufi jireenyaa isaa keessaatti seenaa mudannoo garagaraa qaba. Seenaan mudannoo isaa kanas, faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo keessaa dhokachuun ergaa mudannoo isaa dabarfata. Kanaaf faaruun gootaa Dhugumaa

Jaldeessoo kun dhimmoota yookaan ergaa ballaa ammatee kan jiru ta'uu qorannoo kanaan hubatameera.

- ❖ Ga'ee wanti Dhugumaa Jaldeessoo irratti himamu eenyummaa gootummaa isaa ijaaruu keessatti ga'ee inni qabu, inni duraa, Uummata Oromoo mirgiisaa sarbameef gooti Dhugumaa Jaldeessoo gama siyaasaafi hawaasdinagdee irraatti qabsa'uun bu'aa qabatamaa hawasichaaf kan argamsiisee ta'u, inni itti ammuu, hawasni tokko faaruu gootaatti gargarammuun seenaa darbee yookaan duraan maal keessaa akka ture haaala jireenyaa isaa ammaa waliin walbiraa qabee kan ittiin ibsatu. inni biroon, qeerroonfi qareen faaruu gootummaa isaa irraa waa hubachuun muuxxamoo fudhachuu utuu quqqamanii akka itti dhaga'amuu tasifamee. Haata'u malee, Faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo yeroo ammaa godinaa wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuu keessaatti sababoota dhiibbaa siyaasaa, waaqeffannowwan adda addaafi qaroominatti fayyadamuun aadaa ofii akka doofummaatti ilaaluun kan walqabateen laafaa dhufuun isaa hubatameera. Kanaaf utuu Wajjirii Aadaafi Turizimiin itti xiyyeeffatee walitti qabuun godaanbaafi Sirnaa barnootaa keessa galchee.

5.4 Yaboo

Adeemsa qorannoo kanaa keessatti odeeffannoowwan funaanamaniifi qaacceffamaan yookaan bu'aawwan qabatamaan ifatti argamerraa ka'uun rakoolee mullataniif yaanni furmaataa armaan gadii kennamaniiru. `

- Dhimma faaruu gootaarratti qorataa biraatiin yoomessa ballaa keessatti gootoota Oromoo aanaalee GodinaWallaggaa Bahaa keessaa jiraan keessa kan biroo itti dabaluun, osoo qoratamee afoolaa uummataa Oromoo baruuf karaa sirridha. Akkasumaas, faaruu gootaa hawaasa Oromoo bara durii ittiin fayyadamaa turaan baruuf Aanaalee godinichaa kanneen biroo waliin walbiraa qabnii ilaaluun gaarii ta'a. Haaluma kanaan Waajjirri Aadaafi Turiizimii Godinaa Wallaggaa Bahaa dhimmoota faaruwwan gootaa kanarratti osoo qorannoo geggeessanii, afoolicha miidhagaa kana qabanii tursiisuuf yookaan seenaa, aadaafi duudhaa hawaasichaa ballinaan hubachuuf daandii sirrii ta'uu danda'a.
- Kanaan duraa ergaan faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo jedhuu xiyyeeffannoo argatee hinjiru. Kanaafuu, Waajjirri Aadaafi Turiizimii Aanaa Limmuu faaruu goota Dhugumaa

Jaldeessoo funaanuun Seenaafi qabiyyeesaa qaacceessuurraatti osoo xiyyeeffatee bu'a qabeessaa ta'uu danda'a.

- Yeroo ammaa dhaloota haaraa biratti faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo faarfachuun akka boodaatti hafumaafi waqeffannoo adda addaan walitti bu'uutti kan yaadan hedduudha. Yaanni kun immoo guddina afoola Oromoofi ergaa barbaachisaa faaruun gootaa qabatee jiru hubachuuf gufuudha. Kanaafuu dhaloonni haaraa kun afoola bu'a qabeessa ta'e kanaatti akka dhimma ba'uuf wajjirri Aadaafi Turiziimii Aanaa Limmuu manneen waaqeffannoo adda addaafi dame siyaasaarra kan hojjetan waliin ta'un osoo hubannoo laatanii gaarii ta'a.
- Barsiisoonni mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Limmuu keessaatti afaan barsiisaan faaruu goota Dhugumaa Jaaldeessoo dhimmootaa ammayyummaafi amantiin wal qabatee laafaa dhufeef osoo barattootatti gargaarammuun gandoolee Aanaa Limmuu keessaa jiran keesaa funaansiisuun bifa dookimeentitti yookaan kitaabana qindeessuun dhaloota dhufuuf dabarsaanii gaarii ta'an jedha.

Wabiilee

- Abarraafi kaawwan (1999:177). *Afoola Oromoo Tuulamaa*. Walaloo, Geerarsa, Faaruuleefi
- Sirboota Adda Addaa, Jildii-II. Biroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaa: Finfinnee.
- Addunyaa Barkeessaa (2011:64). *Akkamtaa. Qorannoo Hujoo Afaan Oromoo Keessatt*:
Finfinnee. Efficiency Printing Press
- Asafaa Taffarraa (2004). *Theorizing the present*, Towards a sociology of Oromo Literature:
Jarsoo Waaqaa Poetry. Finfinnee: Branna Printing Enterprise.
- Ayalew Duressa (2002). *Guddifachaa: Adoption Practice in Oromo society with
Particular Reference to Boorana Oromo*. MA Thesis. Addis Abeba University.
- Ayub Ismael. (2008). *Language Use of the Jamaican and Rastafarian Community in
Shashamane*. A Socio linguistic study thesis. Addis Abeba
- Badhaasaa Baqqalaa (2000). *Eessaa Dhuftee Maqaa Aanaa Limmuuwan* (kanhin
Maxxanfamiin)
- Berg. B.L. (2001:11). *Qualitative Research Methods for The Social sciences*. USA:
Pearson Education Company
- Bukenya, Austin et al. (1994). *Understanding Oral Literature*. Nairobi: University Press.
- Clark, H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, F. (1997). *The Handbook of Sociolinguistics*. UK: Blackwell Publishers.
- Cooper, R. (1976). *The Study of Language Use*. In M.L. Bender, J.D. Brown, R. L. Cooper, and
C.A. Ferguson (eds.), *Language in Ethiopia*. London: Oxford University Press.
- Dastaa Dassaaleny (2013:33). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee, Univarsiitii Addis Ababaa:
Mana Maxxansaa Boolee.
- Dirribaa (2015) Qaaccessa Faaruu “*Gooticha Oromoo Abiishee Garbaa*” Godina Horroo
Guduruu Wallaggaa (Waraqaa Qorannoo Digirii 2ffaa) Finfinnee: Yunivarsiitii
Finfinnee (kan hin maxxanfamne) AAU

- Fedhasaa Taaddasaa (2013). *Subii: Bu'uura Hogbarruu Oromoo*. Finfinnee: Mana Maxxansa Subi.
- Filee Jaallataa (2016:58). *Beekumtaa Oromoo*. Maxxansa Duraa: Finfinnee. Mana Maxxansaa Raajii.
- Finnegan.R. (1976). *Oral Poetry: It is Nature, Significance and Social context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finnegan Ruth. (1970: 208). *Oral Literature in Africa*. Nairobi: University press.
- _____. (1972). *Oral Literature in Africa*. Nairobi: University Press.
- Gammachuu Beyenefi Asafa Tolera (2006). *Marriage Practice Among The Giddaa Oromo Northern Wollega*: Ethiopia Nordic Journal of African Studies 15 (3):240-255.
- Geetaachoo Rabbirra. (2011). *Furtuu Seerluga Afaan Oromoo k4taa 9fi10 Gulaallii 3ffaa max. 8ffaa Addis Abebaa kuaaz International Interprize*.
- Goldman-Rakic, P. S. (1998). *The Prefrontal landscape: implications of functional architecture for understanding human mentation and the central executive*, In A.C, Roberts, W.T. Robbins et al, (Eds), *The Prefrontal cortex: Executive and* (pp.87-102). New York: Oxford University Press.
- Kennedy, x. J. (1987). *Leterature Introduction to Fiction, poetry and Derama* 4th (ed United State of America
- Liulseged Erikum. (1994) *Language Use in Resettlement Sites. The Case of Angerguttin, Dimtu, Ilu Aba Bora and Gambela*. In Bahiru Zewude etal (eds.) *Preceding of the Eleventh International*
- Misgaanuu Gulummaa (2011: 7). *Dilbii: Bu'uura Afoolaa, Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo* Finfinnee, Oromiyaa.
- _____. (2011:72). *Dilbii: Bu'uura Afoolaa, Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo* Finfinnee. Oromiyaa.

- Neuman, L. W. (2007). *Basics of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches* (2nd ed.) Boston: Pearson Education inc. Wolff, E.
- Qorichee Gaarummaa. (2011). *Qaaccessa Qabiyyee Unkaafi Fayyadama Afaanii Faaruu Waaqaa kitaaba Galataa Waaqayyoo Keessaatti*. (Waraqaa Qorannoo Digirii 2ffaa). Finfinnee: Yunivarsiitii Addis Ababaa. (kan hin maxxanfamne) A A U.
- Waaqtolaa (2009) *Gahee Faarfannaan Afaan Oromoo kan Amantii Pirotestaantii Guddina Afaan Oromootiif qabu*: Ximxaluu: (Waraqaa Qorannoo Digirii 2ffaa) Finfinnee: Yunivarsiitii Finfinnee (kan hin maxxanfamne) AAU.
- Wolf. E. (2000). "Language and Society". In Heine, B. and Nurse, D. (eds.) *African Languages: An Introduction*. Cambridge University Press.
- ዘሪሁን አስፋው፡ (2000)፡፡ የሥነፅሁፍ መሰረታዊያን፡፡ ኡዲዮአባ፡፡ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነፅሁፍ ክፍል

Dabalee A
Yuunvarsitii Finifinne
kollejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanootaa,
Jornalizimiifi Qunnamtii

Mummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

unkaa Afgaaffii Hirmaattootaaf Qopha'e. Afgaaffii jaarsolli oddeeffannoo irraa guutamuuf dhiyaate.

Kabajamtoota odimtootaa! Dhimmi Afgaaffii kanaa waa'ee Faaruu goota Dhugumaa Jaldeessoo qabiyyee isaa qaacceessuuf oddeeffannoo adda addaa walitti qabachuudha. Kanaafuu waa'ee faaruu, geerarsaa, Sirba, goota Dhugumaa Jaldeessoorraatti hubannoo qabdaan gadi fageenyaan akka naaf kennitaan abdiin qaba. Galatoomaa!

I Oddeeffannoo Dhunfaa Odimtootaa

Maqaa guutuu _____saala_____ umurii_____sadarkaa
barumsaa_____Guyyaa_____oddeeffannoo kenname_____Ganda_____

Ga'ee Hojii _____

II Gaaffiilee Oddeeffanichi Irraatti Xiyyeeffatu.

- 1 Waa'ee seenaa goota Dhugumaa Jaldeessoo waan beektan natti himuu dandeessuu?
- 2 Gootichi Dhugumaa Jaldeessoo uummata Oromoof maal gumaachee darbee jettaanii yaadduu?
- 3 Geerarsaa gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo ibsuuf geeramee turaniiru?
- 4 Faaruwwaan goota Dhugumaa Jaldeessoof faarfatamaan ergaa yookaan dhaamsaa dabarsaan qabu?
- 5 Faaruwwaan goota Dhugumaa Jaldeessoo keessatti eenyumaa isaa ibsuu jira?
- 6 Faaruun goota Dhugumaa Jaldeessoo yeroo ammaa haala akkamiirraatti argamaa?

Yaada keessan haarsaa gochuun oddeeffannoo naaf qooduu keessaniifi guddaan isaa galateeffadha. Ulfadha

Yuunvarsiiiti Finfinnee
kollejii Namoomaa, Qorannoo Afaanootaa,
Jornalizimiifi Qunnamtii
Mummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

Unka Marii Garee Hirmaattootaaf Qopha'e. marii gareefi gaaffiilee jaarsoolli hawaasa Aanaa Limmuu keessaatti argamaaniifi hojjettoota Aadaafi Turiizimii Aanaa Limmuurraa oddeeffannoo sassabamuuf dhiyaate.

Kabajamtoota odimtootaa! Dhimmi maree garee kanaa waa'ee waallee Gootummaa Xiyyeefannoon Dhugumaa Jaldeessoo qabiyyee isaa qaacceedduuf oddeeffannoo adda addaa walitti qabachuudha. Kanaafuu, waa'ee waallee haala gootummaa dhugumaa Jaldeessoorraatti hubannoo qabdan gadi fageenyaan akka naaf kennitaan abdii qaba. Galatooma!

I Oddeeffannoo Dhunfaa Odimtootaa

Maqaa Guutuu _____Saala_____Umurii_____sadarkaa
barumsaa_____Guyyaa_____Oddeeffannoo
kenname_____Ganda_____Ga'ee hojii _____

II Gaaffii Marii Gaaree Qoranichaa Irraatti Xiyyeefatu

- 1 waa'ee seenaa goota Dhugumaa Jaldeessoo waan beektan qabduu? Seenaasaa duraa duubaan naa ibsuu dandeessuu?
- 2 Gooticha Dhugumaa Jaldeessoo uummataa Oromoof maal gumache? Jira yoo ta'e maal maal irraatti akka ta'e natti himuu dandeessuu?
- 3 Faaruwwaan goota Dhugumaa Jaldeessoo faayidaa qabuu? Faayidaa qabu yoo jettaan fakkeenyaan naaf kennuu dandeessuu?
- 4 Waa'ee haala gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo ibsuuf farfatamaa turaniiruu? Turaniruu yoo ta'ee eenyuu fa'iin? garee immoo dhunfaanii? Fakkeenya naaf kennuu dandeessuu?
- 5 Waa'een gootummaa Dhugumaa Jaldeessoof dubbatame ergaa yookaan dhamsa dabarsuu qabaa? qabu yoo ta'ee, dhamsa attam attamii akka ta'e ibsuu dandeessuu?
- 6 Faaruwwaan goota Dhugumaa Jaldeessoo yeroo ammaa haala attami irraatti argamaa? Yaada keessaan haarsaa gochuun oddeeffannoo naaf qooduu keessaaniif guddaa isin galateeffadha! Ulfaadha

Dabalee B
Yuunivarsiitii Finfinnee
Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,
Joornaalizimiifi Qunnamtii
Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii
Gabatee odeef-kennitoota Aanaa Limmuu Faaruu waa'ee Gootaa Dhugumaa
Jaldeessoo irratti odeeffannoo funaaname.

T/L	M/Guutuu	Saal a	Um urii	Gandaa	G/Hojii	G/O/I/Ke nnan	Y/ Kenname
1	Boogalee Garbaa	Dhi	59	Galiilaa	B/saa	15/05/10	Siyaasarratti
2	Abbabaa Teessoo	Dhi	50	Galiilaa	Daldala	19/05/10	Injiffanoon
3	Aduu Abbaa Ingoo	Dhi	90	Guutoo	Q/bulaa	22/05/10	qeeqaarratti
4	Ayyaantu Gammadaa	Dha	50	M/lamii	Q/bulaa	05/06/10	Murtoottin
5	Fayyisaa Irranaa	Dhi	95	M/Lamii	Q/bulaa	07/06/10	m/waraanattin
6	Fayyisaa Mosiisaa	Dhi	97	M/Lamii	Q/bulaa	10/06/10	Misoomattiin
7	Gammadaa Abdisaa	Dhi	72	Dagaam	Q/bulaa	15/06/10	D/foonqolchuttin
8	Geetachoo Namaraa	Dhi	56	D/waree	B/saa	20/06/10	Marii garee
9	Makuraa Abbeettu	Dhi	67	D/waree	Q/bulaa	25/06/10	Eenyuumattiin
10	Olaanaa Akkumaa	Dhi	70	Qayii	Q/bulaa	02/07/10	Marii garee
11	Olaanaa Nagasaa	Dhi	52	Guutoo	Q/bulaa	04/07/10	Qeequuttin
12	Qabbanee Ayyaanaa	Dha	55	Warsuu	Q/bulaa	07/07/10	qeequun
13	Shittayyee Hayilee	Dha	53	Galiilaa	Daldaltuu	09/07/10	Injiffannoo
14	Tamasgeen Dhibbisaa	Dhi	59	Galiilaa	Daldalaa	09/07/10	Eenyummaa
15	Tarrafaa Irphaa	Dhi	98	Warsuu	Q/bulaa	09/07/10	G/Murtoottiin
16	Soreetii Fufaa	dha	50	Dagaam	Q/bulaa	10/07/10	Marii garee
17	Haayiluu Irranaa	dhi	60	Qayii	Q/bulaa	15/07/10	Qabsoottin
18	Yeennoo Amansiisaa	Dha	47	Galiilaa	Daldaltuu	09/07/10	Marii garee
19	Nagash Galataa	Dhi	64	Dagaam	Q/bulaa	22/07/10	Guma Baasuu
20	Zinayee Abdisaa	Dha	50	Galiilaa	Daldaltuu	23/07/10	Marii garee

Dabalee C
Yuunivarsiitii Finfinnee
Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,
Joornaalizimiifi Qunnamtii
Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii
Yeroo afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama siyaasattiin faaruu
gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin ibsan.

Suuraa 1:yeroo odeeffannoon faaruu gooticha gama siyaasattiin Obbo Boogalee Garbaarraa(15/05/2010) funaaname.

(1a.) Jabana warra Ingidaa,
Garri itti adeemaan idaa,
Jabana warra Joonee,
'Ashkara' taanee joorre
Dhugaasaan dhufnaan koorree.
Jabana Dhugaa ta'uu
maaltuu nuu dhibee jiraa,
Ankaashee hinqabannaa
Nafxanyaa hinajajna,
Dhugee goraadeen shorroo,
Albaasaa dinootaa ijoolee Oromoo,
Dhugaasaa yaa borojaa,
Si argannee koorree kaa

(1b) Obboleessa obboleettii
Dhugaasaa Abbaa Ayyaalii
Inka'ataa akka obboleettii
Dhugaa baataa gachanaa
Dhuguma Dhugaasaa,
Mooticha fuulaasaa

- (1c) Ani maalan kooraree ,
Haa kooru kormaan lukku,
Kan foon mataatti baatuu.
Kan kutee namaaf hin laannee,
Kan muraa ofii hin nyaannee,
Haa kooru Waldee Sillaasee,
Lafa Oromoorra marsee,
Kan gatii harka dhiqaa nyaatee.

Dabalee C 2

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

Yeroo afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Murtoo faaruu gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin ibsan.

Suuraa 2:yeroo odeeffannoon faaruu gooticha gama Murtoon Obbo Tarrafaa Irphaa (09/07/2010) funaaname.

- (2a) Dhugaa biraan gahaa,
Gabbarsiisaa alagaa,
Dhugee Mucaa Jalduu,
kan garaan haarii qabdu,
murtoon manaa baatee,
Dajjazmaacha taatee,
Dajjamaashummaan sila,
Raasummaan karaa jira.
- (2b) Mallattoo duulaa
wayya isaa cuuphatee
gala qopheeffadha
jedhee walitti dhaammatee.

Sabbata dababbala
dhundhuma soddamaa
mudhiitti hidhatee
qawwee isaa butaatee
Bakka ishii buqqisee
Biyyoo ishee nyaachisee
(2c) Murtoo garaa ka'ee,
Dhiiraa lolaaf ba'ee,
Dhugumaa mitiree,
Dhirrii murtoon ka'ee

Dabalee C 3
Yuunivarsiitii Finfinnee

**Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,
Joornaalizimiifi Qunnamtii**

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

**Yeroo afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama MeeshaaWarraanaatiin
faaruu gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin Obbo Fayyisaa Irranaa (07/06/2010)
funaaname.**

- (3a) Dhugeen qawween dhiibba,
Sobduuf hattuu jiba,
Abbaa Ayyaal adii,
'Zinaarrii' isaa sadii,
Lama jala baatuu,
Yoo dhume itti latu.
- (3b.) Waja giraa obobsee,
Hin baqqane hin obse,
Labanii shuushuu jedhe,
'Agarii' kuku jedhe,
Goraadee balaqisee,
Gootaa harkaan wal harkisee,
Soddaa maqaa wal waamee,
Gootaa karaa wal saamee, jechuun
- (3c) Abbaa Farda Daamaa,
Waraanaaf karaa saamaa,
Abbaa Fardaa adii,
Zinnaarri isaa sadii,
sadaan jalaa baatuu,
yoo dhume itti laatuu
- (3d) Dhibbuu Jirroo Bilaa
Hiriyaa Dhugumaa
harka tokkoon boonbii
Harka tokkoon qawwee
gaanfuree mataa filaa
Tukkosee dadhabee
goraadeedhaan ciraa

Dabalee C 4
Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

**Yeroo afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Eenyuummaattiin faaruu
gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin Obbo Tamasgeen Dhibbisaa (09/07/2010) funaaname.**

- (4a) Hidda hanfaaree meesu dhakaa dhaabaa lakkuu
Dhirsi Akkamee Feetuu itti aggaamee hin deebuu
Reebaan Jalduu Namee Dhugeen Nagarraasa
Maqaan isaa tuulamee Reefuu nama albaasa.
- (4b) Dhugee Gafarsichii
Harkisaafi miilli isaa hamma nyaataa gahaa
kan Dhugeen dhahee eessa abba isaa gahaa
- (4c) Dhumaan abbaa gachaanaa, Yoonnii loluu laftiyyuu hinrafamaa,
Amsaaluun maal goodhee mucaa Habashaattii,
kan gondoree jibbee goota Jaldeessoottaii.
- (4d) Hoorroo garbuu isaa dhiisee,
Jimmaa buna isaa dhiisee.
Dhugge Jalduu Namee,
Mataa goge nujisee.
Waleensuu jala ba'ee,
Bareeduu namaan ta'ee.
Iddoon bareeduu ta'ee,
Bagaan ajjeeftuu ta'ee.
- (4e) Dhugee mataan yabbuu, Gootaa garaan danfuu,
Amartii qubichaa dhagaarraatti reebuu,
Dhugumaa gootichaa Halaalatti dheesuu
Shawwaarraatti beekuu
- (4f) Ani beeka 'zarii' koo Warra keenya mitiiree,
Warrii mixiree qoruu, Warri Tigiree loluu,
Warra dhiiraa rarraase Diinaa biyyaa baase,
Warra keenyaa mitiiree Dhugeen keenyaa mitiiree, ...

Dabalee C 5

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

**Yeroo afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Qabsootiin faaruu
gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin Obbo Hayyiluu Irranaa (15/07/2010) funaaname**

- (5a) Mucaasaa ‘Ijiguu’ dhiisee,
 Mana isaa jiguu dhiisee,
 Niitii isaa Akkamee dhiisee,
 Midhaan dararee dhiisee,
 Biyyaaf gadi ofdhiisee,
 Dhugumaa yaa udumaa,
 Inni jedhaan dhugumaa,
 Fardaa mudaan isaa tolee,
 Dhugee hinbeektanii
 Goota murtoon lolee.
- (5b) Takkaan Goota faarsaa
 warra Maacootti hafanii,
 Abbayyii dhakaa jalaa
 Erga duuti hin oollee
 Marfii jala wayyaa,
 Jaha taatanii kaatanii
 Maqaleetti haftanii.
 Mashii Kaasaa Gudduu,
 Mashie abbaa Taraffaa
 Maskeettoon gandafaa
 Teessoon Waaqnaa Bati,
 Teessoo abba Hayilee
 Dhugee Jalduu namee
 Irraa galan gallee
- (5c) Adal Aagaa jaldeessoo labaniin katteessoo
 Dhirsa Ayyaa kumsaa Aduu kaabbaa furdaa
 Ya dhirsa Kaasayee yoo tuksiin haasa’ee
 Aduu quba naafaa amma dhufa saafaa
 Gondori Waaqna Baati
 Gondori abbaa Amsaaluu
 Eenyu abbaan sicaal
 Abbaa wajagiraa
 mataa duulaa jiraa

Dabalee C 6

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

Yeroo afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Diinaa Fonqolchuuttin faaruu gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin Obbo Gammadaa Abdissa (15/07/2010) funaaname

- (6a) Dhugee Jalduu Namee
 Wacafoo qabatee

- (6b) Xaaliyaaniin xabatee
Kaasaa Dinagdee
Dinagdee Nasiyyoo
Xaaliyaanii salphisee
Dhugumaa Jaldeessoo,
Goota Angaarii gadii,
Mootii Haayileesilasee,
Maqaa itti moggasee,
Diinaa biyyaa baasee,
Eebbootti rarraasee.
Gondoree biyyaa baasee,
Biyyaa isaa bilisaa baasee,
Dhugumaa abbaa Taadduu,
Dhugaa dubbatee hingabbuu,
- (6c) Abbaan dhugaa Dhugumaa,
Garaan dhiiraa mukumaa,
Diinaa nafuroo raasee,
Amaaraa biyyaa baasee.
Ammaa roobee hungulaalee,
Dhiiraa dukkaanaan lufee.
- (6d) Hinlolee kaa Dhugaasaan,
Ammaa Shawwaattii baasee,
Ammaa Abbaayyatti daakee,
Diinaa biyyaa baasee.

Dabalee C 7

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

**Yeroo afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Guma Baasuuttin faaruu
gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin Obbo Nagaash Galataa (22/07/2010) funaaname**

- (7a) Iyyoo yaa magaallee,
Magaal birrii guuree,
Magaltichii lulee,
Sanyii bokonnonaa,
Gooticha Dhugumaa,
Sitii nuu baasee gumaa,
Jennee sifarsiinaa,
Siti caala hundumaa
- (7b) Dhugumaa abbaa Naadhii,
Kan namaaf baasuu Rabii.
Dhugee yaasigigsaa,

Dabalee C 8

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

Yeroo Marii Garee faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Misoomaan faaruu gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin ibsan.

Suuraa: yeroo odeeffannoon faaruu gooticha gama Misoomaan Marii Garee (15/07/2010) funaaname

- (8a) mullanni kee gaarii kunuunsa bosona,
Hojii kee kaleessaa lammiitti ittiin boona,
Osoo takka ol jette maal argita yoona,
Jabaatti sifudhatee garuu immoo attam goona,
Bosonni Dhugumaa inni laga gawwaa,
Bareedinaa isaattifi ija argetu hawwaa,
Bineesi bosonaa keessaatti baqqataa,
Namni yoo dawwatuu sammuutti boqqataa,
- (8b) Dhugee yaasigigsaa,
Gootichaa figgimsaa.
Karaa dichoorraa baasee,
Diinaa garaa raasee,
Abbaan biyyaa inni goonnii,
Maal hingoonee inni
- (8c) Maanguddoon sifaarsaa kan gabaa kamisaa,
Inni damma nyaatuu horsiisee kannisaa,
Inni itti boqote argatee gaaddisa,
hunduu itti gammada ifaadha faarrii isaa.

Dabalee C 9

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

Yeroo Marii Garee faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Hawaasummaan faaruu gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin ibsan. Hawaasumaan Marii Garee (09/07/2010) funaaname

- (9a) Shororeen xaafii haama
Yoon koore waasiin waama
Haddub akka waan ba'aa tokkoo
Nan sobe qabee tokko
Ka...ka...kaki...kuwaa...kuwaa
Akka waa dhufee... akka waa dhufa gahee
Akka Naasii Dhuguu, akka qawwee Dhibbee
Qelem, qulum akka keessummaa marqaa argatte
Dhefeq, dhufuq kan abbaan gatee rafee
Afaf, afafeen somba, sombaaf haaduu hin qaratani.
Addubbeen qarboxa Wal argaan sanbata
Haamtuun leenca, leencatu leencha gangalcha
Hiituun reeffa, reeffatu, reeffa gangalcha
Gurbaa dakkuu ani hin jaallanne seela
Warratu naaf hodhuu dide
Ani hin jaallanne teellaa
Harkatu na ho'uu dide
Ajjeeseen kan murate
Dhaleen kan dilluu buuse
Galeen kan fuula baase
(9b) Bishaan laga Boolalee
Hin citus hih goggouu
Laga biraati gala malee,
Seenaan Dhugee Jalduu
Inni du'eef hin du'uu
Dhalootatti daddarbaa
Yoo sabni rafe malee,

Dabalee C 10

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

Yeroo Afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Qeequuttin faaruu gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin ibsan

Suuraa: yeroo odeeffannoon faaruu gooticha gama Hawaasummaan afgaaffii Addee Qabbanee Ayyaanaa (07/07/2010) funaaname

- (10a) Qamaleen saree yaate
Dhugumaa saree taate
Kan wabii Giibxaam taate.
- (10b) Gaafa hoomii kuraa Sooriin baandaa mura
Baandaan Dhugumaa Jalduu Calliyaan buutee hingaltu.
- (10c) Ulaa Guutee dhaabadheen
Gumaa eeban baafadhe
Ulaa Guutee gaditti
Jubbaa fuudhee shaxitti
Gaafa ulaa Guutee
Gaafa baandaan duute
Gaafa malkaa dhoqqee
Jabaan mataa sokke
Baajiraa abbaa Margaa
Saanjaadhaan baandaa horfa
- (10d) Takkaa loltuu taatee.
Takkaa baandaa taatee.
Yoo iddoo isaa ga'uu
Goota dhugaa ta'ee.
- (10e) Ya hoolaa bushaanii
Dhugumaa Jaldeessoo
Roomaa buusanii
Ya Hannoo moofaan duutani
- (10f) Nadheen jirbii footan calii walii qabdu
Dhugumaa Jaldeessoofi ya Masfin Tafarii
Sobdanii walloltu marii walii qabdu.

Dabalee C 11

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa,

Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromo, Ogbarruufi Fookloorii

Yeroo Afgaaffii faaruu Gootummaa Dhugumaa Jaldeessoo gama Ijiffannoon faaruu gootichi fayyadamaa turan afgaaffiin ibsan

Suuraa: yeroo odeeffannoon faaruu gooticha gama Ijiffannoon Marii Gareerratti Addee Shittayyee Hayiilee (09/07/2010) funaaname

- (11a) Ijiguu maqaa Amaaraa,
 Ammallee maalaan aaraa,
 Raasee dibachuu malee,
 Jiskee filachuu malee,
 Waddeessaa ba'uu malee,
 Ba'eessaa ta'uu malee,
 Amusii ba'uu malee, Bisiin fara'uu malee,
 Ayyaana ba'uu malee, Ayyantuu ta'uu malee,
 Dafinoo ba'uu malee, Dafee dibachuu malee,...”
- (11b) Jabaan Dhugaa ta'ee jiru, maaltuu nuu dhibee jiraa,
 Ankaasee hinqabanaa, Gojjamee hinajajnaa,
 Minishirrii qabannaa, Shirishirri xabaannaa,
 Maskoobi dheeraa qabannaa, Gondoreen taphanaa.
- (11c) Amaarii Kaabaa ka'ee ,
 Saamtuun Kibbaa ka'ee,
 Dhugumaan Qaayii ka'ee,
 Kun sadaan walga'ee,
 Keessaatti dhimmaa ba'ee,
- (11d) Dhugee Jalduu Namee
 dibicha Jalduu Namee
 isa namni tuqee hin gallee
 Yoo Xaaliyaaniin finaaxxee
 Sadii mitii shanu hinxinate
 (12a) Gaaffa ulaa Boolee
 Haannoon dhugaa lole
 Gaaffa ulaa Waddeessaa
 Diimmanuu hin katteessaa
 Gaaffa ulaa garbittii
 Kan caaluyyuu achitti

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Qorataan maqaafi mallattoo koo armaan gaditti eerame kun warqaan qorannoo kun hojii dhunfaa kootii ta'usaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneessera.

Maqaa Qorataa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Ani Dr. _____

barataan kun hojiin isaa of Ittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____